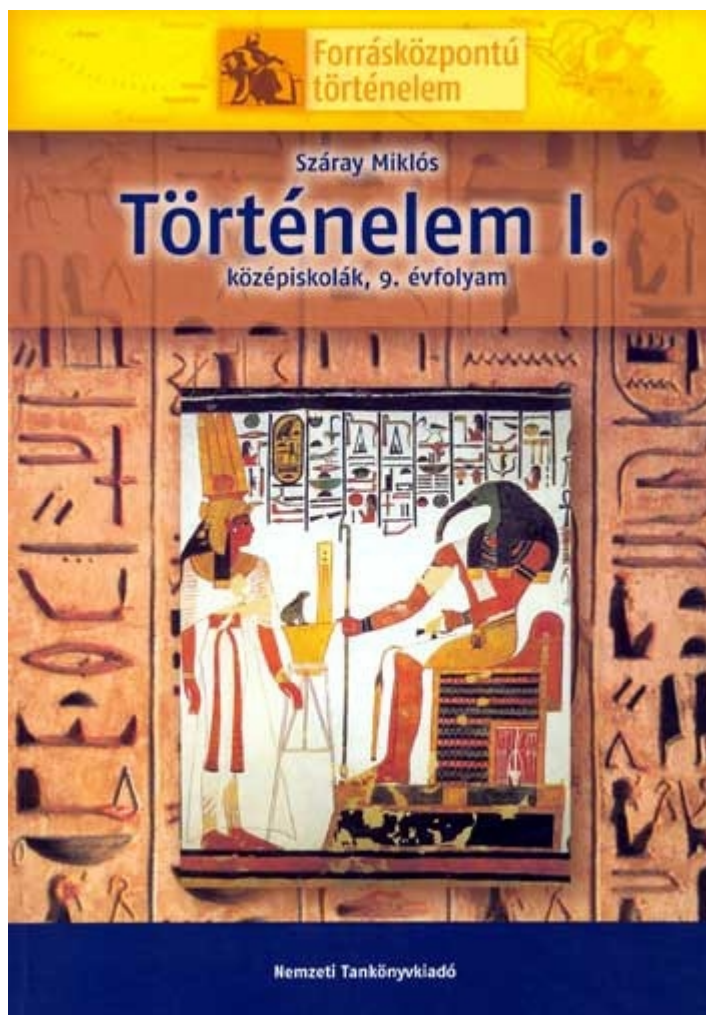

Forrásközpontú történelem

Száray Miklós

Történelem I.

középiskolák, 9. évfolyam

Nemzeti Tankönyvkiadó

Lektorálta:
NÉMETH GYÖRGY

Pedagógiai lektor:
Fischerné Dárdai Ágnes

Felelős szerkesztő:
PÁLINKÁS MIHÁLY

Illusztrációk:
SZIRMAI GERGELY(ábrák)
WINTSCHE GERGELY(térképek)

Tipográfia:
GAUGECH ISTVÁNNÉ

Fedélterv:
BÁNÁTI JÁNOS

ISBN

Nemzeti Tankönyvkiadó Rt.
A kiadásért felel: Jókai István vezérigazgató
Raktári szám: 14125
Műszaki igazgató: Babicsné Vasvári Etelka
Műszaki szerkesztő: Gaugech Istvánné
Grafikai szerkesztő: Slezák Ilona
Terjedelem:
1. kiadás, 2006
nyomdai impresszum

TARTALOM

Előszó

I. Az őskor és az ókori Kelet

1. Az emberré válás és az őskőkor
2. Az újkőkor forradalma
3. Az első civilizációk: Mezopotámia
4. Hammurapi törvénygyűjteménye
5. Egyiptom, a Nílus ajándéka
6. Kis országok – nagy örökség
7. A Közel-Keletet egyesítő birodalmak
8. Dél-Ázsia és a Távol-Kelet birodalmai

II. Az ókori Hellász

9. A krétai és a mükénéi kultúra
10. A polisz születése és a görög gyarmatosítás
11. A görögséget összekötő kapocs: a hitvilág
12. Az arisztokrácia és a démosz polgárjogi küzdelme Athénban
13. Egy másik görög út: Spárta
14. A görög–perzsa háborúk (Kr. e. 492–448)
15. Az athéni demokrácia fénykora és hanyatlása
16. Görög hétköznapiak és művészetek
17. A görög tudomány kezdetei
18. A Kelet meghódítása – Nagy Sándor
19. A hellenizmus kora (Kr. e. III–I. század)

III. Az ókori Róma

20. Róma története a kezdetektől a köztársaság koráig
21. A plebejusok polgárjogi küzdelme és Itália meghódítása
22. A köztársaság válsága
23. Az egyeduralkodóhoz vezető út
24. Az egyeduralkodó kialakulása
25. Augustus önéletrajza
26. Római hétköznapiak, ünnepek
27. A császárság első százada
28. A válság százada – a dominatus kialakulása
29. A kereszténység születése
30. A Római Birodalom szétesése
31. A Kárpát-medence a római korban

IV. A kora középkor

32. Új királyságok a Nyugatrómai Birodalom romjain

- 33. A pápaság és a Nyugat államai
- 34. A fellendülés kezdete Nyugaton
- 35. Bizánc és a szláv népek
- 36. Az iszlám megjelenése és térhódítása

V. A magyarság története az államalapításig

- 37. A magyar őstörténet kérdései
- 38. Népünk vándorlása a pusztán
- 39. Honfoglalás
- 40. A letelepedéstől az államalapításig

Szinkron időrendi táblázat

ELŐSZÓ

A kötet újszerűsége. Az olvasó olyan történelemtankönyvet tart a kezében, mely kísérletet tesz a *történelmi múlt forrásközpontú feldolgozására* és lehetőséget ad a tanulói tevékenységre épülő történelemtanításra. A tankönyv a megváltozott tantervi és érettségi vizsgakövetelmények teljesítését állítja középpontjába. Az új vizsgakövetelmények lényege a szövegértéstől a forrás- és képelemzésen át az árnyalt látásmódig és a vitakészségig terjedő készségek és képességek fejlesztése, a különböző típusú tanulói tevékenységek (önálló, csoportos és projektmunka stb.) nyomán az ismeretek újszerű és hatékony feldolgozása.

Ez az egyszerűnek tűnő módosítás mind az órávezetésben, mind a tankönyv felépítésében jelentős változásokat követel meg, amelyeket leginkább a tanórai keretek által szűkösen biztosított idő tesz szükségessé. Az önálló vagy csoportos tanulói ismeretszerzés, a forráselemzés, a kérdések, feladatok megértése és megvitatása időigényes folyamat, amelyet a szerzőknek – a tantervi követelmények figyelembevételével – több módon is lehetővé kellett tenni.

Talán a leglátványosabb változása *hagyományos tankönyvi szöveg jelentős mértékű csökkenése*. A leckénként kb. másfél oldalas szövegek döntően azt tartalmazzák, amit valóban meg kell tanulni, illetve meg kell érteni. Ezek a szövegek adják azokat a tényekből és összefüggésekből álló ismereteket az adott korszakról, illetve problémáról, amelyeket a tanulóknak alkalmazniuk kell. A rövidítés, tömörítés és a lexikai anyag (nevek, évszámok stb.) jelentős csökkentése nem volt könnyű feladat. Hiszen mindannyian tudjuk, hogy annál jobban érthető a történelem sokszínűsége, minél részletesebben ismerjük az eseményeket. Minél inkább tömörítjük az anyagot, annál inkább közeledünk a sokszor semmitmondó tételmondatok felé. Reményeink szerint ezt a veszélyt sikerült elkerülni. A tananyagcsökkentés elfogadását mindannyiunk számára megkönnyítheti az a tapasztalat, hogy a kevesebb sokszor több, ha azt valóban sikerül átadni a diákoknak.

Az idő felszabadítása szempontjából a második fontos lépés a leckék számának korlátozása. Erre több szempontból szükség volt. Az előírások szerint az érettségi vizsgán jelentősen növekedett a XX. század súlya, ezért az érettségi követelményeinek teljesítése érdekében 9. évfolyamos tananyagot mindenképpen be kell fejezni egy tanév alatt. Ha nem csökkentettük volna a lecke számát, ismét elvégezhetetlen ismerettömeggel állnánk szembe, újra csak versenyt futnánk az idővel, és a tankönyvben levő többlettartalmak (a források, a képek, az ábrák és térképek) nem segítenének, hanem ártanának. A két változtatás – a szöveg és a lecke szám redukálása – csak együttesen hozhatja meg a kívánt eredményt.

Tartalmi arányok. Részben a fenti változtatások, részben a tankönyv szerkezeti felépítése révén szeretnénk volna jelentős mértékben előrelépni a politikatörténet és az egyéb tartalmak (gazdaság-, népesség-, társadalom- és életmódtörténet stb.) megjelenítésében. Régóta, sokak által megfogalmazott igény a *politikatörténet túlsúlyának visszaszorítása*, amit a tankönyveken is számon kérnek. Szakítani kívántunk azzal az álságos megoldással, hogy a kíváncsiak teljesítése érdekében az amúgy is hatalmas köztörténeti anyaghoz terjedelmes életmód-, tudománytörténeti részeket adunk, s így azok elsajátítására vajmi kevés esély mutatkozik, mivel a politikatörténet eleve elviszi az időt. Tartózkodtunk attól is, hogy művelődéstörténetnek fogjuk fel a néhány tucat művész és tudós névsorához rendelt tételmondatokat. A fenti módszerekkel szakítva a kérdést úgy próbáltuk megoldani, hogy – mint arról már szoltunk – jelentősen csökkentettük a lexika mennyiségét, s így marad idő a források feldolgozására és – az alapozásnak megfelelően – a felmerülő problémák megbeszélésére. A források kínálata pedig a politikatörténet mellett a jogtörténettől a gazdaságtörténeten át az életmód- és a kultúrtörténetig terjed.

A tankönyv felépítése. A leckék hármas tagozódásúak: a körülbelül másfél oldalas *tankönyvi szöveget követi* a feldolgozásra szánt forrásokat, ábrákat, vázlatos térképeket és képeket tartalmazó *archívum*, és a múltba történő „mélyfúrásokat” lehetővé tevő *nézőpontok* rész, amely vitás kérdésekkel, személyiségekkel vagy problémákkal foglalkozik források segítségével.

Az *archívum* anyagai kínálatot jelentenek a tanórai munkához. A főszövegben megjelenő alfejezetek mindegyikéhez kapcsolódik valamilyen típusú forrás. Természetesen nem kell valamennyit feldolgozni! A tanulókörösség összetételének megfelelően a szaktanár döntheti el, hogy melyikre és milyen módon kerüljön sor. A forrásokhoz *kérdések, feladatok* kapcsolódnak, így valamennyi alkalmas a kívánt készségek és képességek megszerezésére, az új követelményeknek megfelelő felkészülésre. A tankönyv forrásait (és itt szövegre, képre, ábrára, térképre egyaránt gondolunk) a jobb használhatóság érdekében leckénként sorszámokkal jelöltük. A sorszám színe egyben megmutatja a forrás tartalmi jellemzőit.

Azért, hogy a szaktanári munka – a tartalmi elemek feldolgozása mellett – tudatosan törekedhessen a vizsgakövetelményekben hangsúlyosan megjelenő képesség jellegű követelmények (kompetenciák) fejlesztésére, a forrásra vonatkozó kérdések, feladatok mellett az érettségi feladatgyűjteményekből már megismert piktogramok jelzik a forrásfeldolgozás által leginkább fejleszthető kompetenciákat.

Forrásközpontú tankönyvünkél fontosnak tartottuk a forrásfeldolgozáshoz kapcsolódó lehetséges tanulói tevékenységformák jelzését is. A kérdések és feladatok végén kék színű betűkkel jeleztük az általunk ajánlott feldolgozási formákat.

A fenti módszertan a harmadik egységben, az *nézőpontokban* is megtalálható. Itt azonban az önálló és árnyalt vélemény kialakítására helyeződik a hangsúly. A nézőpontokban egy-egy vitatott kérdést (pl. a dákö-román elméletet), személyiséget (pl. Nagy Sándor) vagy jelenséget (pl. a demokrácia működése) ismerhetnek meg a diákok különböző megközelítésekben, vitára sarkalló kérdésekkel. Reményeink szerint ez az újszerű tankönyvi egység önálló állásfoglalásra, vitára, gondolkodásra készítheti a tanulókat. Szemlélteti azt, amivel az életben is folyamatosan találkozunk: a kérdéseket több nézőpontból lehet megközelíteni. A nézőpontok is kínálatot nyújtanak, s a szaktanár dönti el, hogy ebből mennyit tud vagy akar beépíteni az órai munkába.

Fontos tudatosítani, hogy az archívum és a nézőpontok anyaga a feldolgozást, a megértést és az önálló vélemények kialakítását szolgálja, s nem memorizálandó tananyagot jelent.

Abban a reményben bocsátjuk közre tankönyvünket, hogy kevesebbet kérünk, de többet adunk, s ezáltal munkánk segíti, hogy a történelem érthetőbb, izgalmasabb, minden diák számára átélethetőbb és így szerethetőbb tantárgy legyen.

A tankönyvben alkalmazott jelölések

A források tartalmi jellemzői

?politika-, esemény-, állam-, jog- és intézménytörténet;
?társadalom-, életmód-, mentalitás- és művelődéstörténet;
?gazdaság- és technikatörténet, környezeti kultúra;
?eszme- és vallástörténet.

Fejlesztendő kompetenciák

?a források használata és értékelése;
?a szaknyelv alkalmazása;
?tájékozódás térben és időben;
?az eseményeket alakító tényezők feltárása.

A feladatok ajánlott feldolgozási módjai

[F]= egyéni, páros vagy csoportos tanulói feladatmegoldás;
[GY]= önálló vagy csoportos gyűjtőmunka;

[SZ]= szóbeli prezentáció (kiselőadás, vita, megbeszélés);
[Í]= írásbeli munka (esszé, projekt, házi dolgozat).

I. AZ ŐSKOR ÉS AZ ÓKORI KELET

1. Az emberré válás és az őskőkor

A KUTATÁS NEHÉZSÉGEI A ma élő ember – Földünk többi élőlényéhez hasonlóan – hosszú fejlődés eredményeként alakult ki. Ez a több lépcsőből, vakvágányokkal tarkított bonyolult folyamat **az emberré válás**.

A kezdetek évmilliók homályába nyúlnak vissza. Eza **felfoghatatlan időtávolság** megnehezíti a valóság feltárását. Gondot jelent, hogy korai elődeink **kevés nyomot** hagytak maguk után, hiszen számuk elenyésző volt. A kis számú egyed maradványai barlangok mélyéről, mocsarakból, vagy a különféle természetátalakító munkák során feltárt a kőzet- és kavicrétegekből, **véletlenül kerültek elő**.

Ne várjunk ezért az őskorról lezárt, megdönthetetlen képet sem tankönyvünktől, sem más tudományos munkáktól. Töredékes ismereteinket egy új lelet vagy egy régi újszerű értelmezése alapján megváltoztathatja, ahogyan az elmúlt évtizedekben ez számtalanszor megtörtént. A kutatás azonban a buktatókon, tévedéseken túljutva egyre közelebb kerül a valósághoz.

Az őskort számos tudomány együttműködésével lehetséges csak feltárni. **Arégeszt** ásatásokat végezve felszínre hozza a maradványokat, **aföldtan** meghatározza a leleteket tartalmazó rétegek korát. **Az embertan** művelői a csontokat, fogakat vizsgálják, és megállapítják a biológiai változásokat, az egyes fejlődési szakaszokat, s azok jellemzőit. **Az őslélektan** egykori állatcsontok azonosításával feltárja, mit ettek, mire vadásztak az egykori emberek.

AZ EMBER KIEMELKEDÉSE AZ ÁLLATVILÁGBÓL A kutatók feltételezik, hogy a főemlősöknek és az embernek közös őse volt. Ennek évmilliók során újabb és újabb változatai születtek. Az ember kialakulása nem egyenes vonalú fejlődés eredménye: bizonyos fajok a majmok, majd az emberszabású majmok felé vezettek, és számos utód nélkül kipusztult faj jelzi a fejlődés vakvágányait. Körülbelül **2 millió éve** jelent meg **Kelet-Afrikában az első előember faj**, amelyet a tudomány **ügyes embernek** (Homo habilis) nevez.

Mi volt a mozgatórugója ennek a folyamatnak? A létért való küzdelemben az élőlények **alkalmazkodása** a változó természeti környezethez, például az éghajlathoz, a növényzethez. Az ügyes ember számos olyan tulajdonsággal bírt, amely kiemelte az állatvilágból, és sikeressé tette alkalmazkodását. Testméretéhez képest **nagy agytérfogattal** rendelkezett (a mai ember agyának kb. felével), **két lábon járt**, egyszerű **eszközöket készített** (pl. töréssel éles felületűvé tett kaviccsok), s feltehetően ismerte a tüzet is.

A FELEGYENESEDETT EMBER 1,5 millió évvel ezelőtt jelent meg **Afrika és Eurázsia nagy részén**, és 300 000 éve tűnt el egy újabb előember faj, a **felegyenesedett ember** (Homo erectus). Számos jelentős lelőhelye közül kiemelhetjük az elsőként megtalált járait és a pekingit. Számunkra legfontosabb a hazai, vértesszőlősi lelet. (Egyes tudósok ezt korai homo sapiensnek tartják.)

Elnevezése tudományos tévedésből származik: korábban hibásan azt feltételezték, hogy ez az első felegyenesedett faj. Elődei **nélkülözhetetlen volt, és agytérfogata is nagyobb. Biztosan ismerte a tüzet, s többféle kaviccseszközt használt.** Nagyobb csoportokban élt, telepei akár 50 főek is lehettek. Ebben az időszakban a fejlődés felgyorsulását az eszközkészítés, a vadászat és a jégkorszak által előidézett mostohább körülményekhez való alkalmazkodás is segíthette.

AZ ŐSEMBER Az őseember vagy **neandervölgyi ember** leleteit a XIX. század közepe óta ismerik, s a tudomány fejlődése során többféleképpen értelmezték. A fajnak nevet adó leletről, a Neander-völgyben talált koponyáról először azt hitték, hogy egy korábbi háború elesett katonájának földi maradványa. Majd a felegyenesedett és a mai ember közötti átmenetnek tekintették. Jelenleg **a tudomány a mai ember egy kihalt változatának tartja**. Kormeghatározása ma sem egyértelmű: 100 000 (mások szerint 400 000) évvel ezelőtt jelent meg, és 50 000 éve tűnt el. Feltehetően kipusztult, vagy összeolvadt a ma élő ember őseivel.

A neandervölgyi embernek Európa, Nyugat-Ázsia és Észak-Afrika volt a fő élettér. **Magyarországon** is több helyütt **megtalálták** emlékeit (Tata, Érd, Subalyuk). **Koponyája és testalkata sokban különbözött a mai emberétől.** Lapos, hátul „kontyszerűen” kiugró agykoponya, alacsony, hátra hajló homlok, erős szemöldökerezés, állcsúcs nélküli erőteljes állkapocs jellemezte. Agytérfogata a mai emberét is meghaladta. Alacsony termetű volt, rövid, de erőteljes végtagokkal, vastag nyakkal. **Hordáiban** élő közösségei barlangokban vertek tanyát. **Csoportosan vadásztak**, áldozataikat vermekbe csalták vagy szakadékokba kergették. Ismerték a lándzsát. Bonyolultabbá váló tevékenységeik kialakították **amunkamegosztást** (a férfiak vadásztak, a nők gyűjtögettek). Nagy előrelépést jelentett **atagolt beszéd** megjelenése. **Halottaikat szertartásosan eltemették**, s céljaik elérése érdekében igénybe vették a varázslást, a mágiát.

A GONDOLKODÓ EMBERA felegyenesedett emberből fejlődött ki a mai ember közvetlen őse, az ún. **bölcs ember** (Homo sapiens), mintegy **300 000 évvel ezelőtt**. Ez kihalt, de körülbelül 30 000 évemegjelent a **ma élő ember elődje** (Homo sapiens sapiens), melynek koponyájáról eltűnt a konty, megjelent az állcsúcs, agyterfogatata pedig átlagosan 1500 cm³ volt. Az emberé válás hosszú folyamata lezárult, s elkezdődött a mai ember története.

A ma élő ember egyetlen fajt képez. A Föld benépesítése során azonban a környezethez való alkalmazkodás több emberfajta kialakulásához vezetett, melyeknek eltérő a bőrszíne, testalkata, nagysága. Napjainkban az emberfajta egymással keverten élnek, létrejöttük azonban különböző területekhez köthető: európaiak (Európa, Nyugat-Ázsia, Észak-Afrika), a mongoloidok (Kelet-Ázsia, Amerika), negridek (Afrika) és ausztrálok (Ausztrália).

A mai ember továbbfejlesztette az eszközöket (szigony, agancskapa), **feltalálta az íjat és a nyilat**. Ez ugrásszerűen megnövelte a vadászat eredményességét.

Az ember túlvilágról alkotott képe bonyolultabbá vált, amire a zsugorított temetkezések utalnak. Az őskor embere már művészi alkotásokat is létrehozott, kultikus okokból és a saját gyönyörűségére. **Számos barlangban találtak sziklarajzokat**, festményeket, melyek állatokat, vadászcenákat ábrázolnak. Ezek a csodálatos műalkotások szolgálhatták a vadászat eredményességét, mint azt számos primitív népnél a néprajz feltárta. Az őskor művészetének legszebb, s máig fennmaradt emlékei Dél-Franciaország (Lascaux) és Spanyolország (Altamira) barlangjaiban maradtak ránk.

Az őskorról alkotott képünk folyamatosan változik, mivel a hatalmas időbeli távolság és a véletlenszerűen előkerülő leletek miatt nem várhatók a tudománytól lezárt ismeretek.

Az emberré válás nem egyenes vonalú fejlődés, ám a vakvágányok, kérdőjelek ellenére az út a kezdetektől a mai emberig vezet.

Az ember biológiai fejlődését a környezethez való alkalmazkodás irányította, amit számos tényező összjátéka (pl. éghajlati változások, a növény és állatvilág megváltozása) kényszerített ki.

2. Az újkőkor forradalma

AZ ESZKÖZFEJLŐDÉS Az emberré válás és az írást ismerő kultúrák közötti hosszú időszakot – a fennmaradt eszközök alapvető nyersanyaga, a kő után – **kőkorszaknak nevezzük. Az őskorban** (paleolitikus kor) a kőkorszakot ütögetéssel, töréssel, vagyis a **pattintás** módszerével készítették (csiszolatlan vagy pattintott kőkorszak). **Az újkőkorban** (neolitikus kor) mára **csiszolás** terjedt el (csiszolt kőkorszak). Pattintással csak durva, elnagyolt felületeket lehetett kialakítani. Az új eljárás, a **csiszolás finomabb megmunkálást tett lehetővé**. Az így készült szerszámok és fegyverek (lándzsahegyek, balták) **használhatóságuk szempontjából a megelőző korszakokéhoz képest sokkal jobb minőségűek voltak**.

A változás a kedvező természeti adottságú Közel-Keletről indult el. A földgolyó nagyobbik részén továbbra is – egyes helyeken a XX. század elejéig – fennmaradtak a primitívebb módszerek.

A NÖVÉNYTERMESZTÉS ÉS AZ ÁLLATTENYÉSZTÉS Az újkőkor kezdetén – részben az eszközök fejlődésével, részben egyéb tényezőkkel összefüggésben – óriási jelentőségű változás bontakozott ki. **Korábban az ember „csupán” a természettől készen kapott élelmet hasznosította**, azaz vadászott az állatokra és összegyűjtötte a magvakat, gyümölcsöket. **Az újkőkortól** azonban igyekezett maga is előállítani azt, amit elfogyasztott, vagyis **termelt**: növényeket termesztett és állatokat tenyésztett. **A növénytermesztés és az állattenyésztés először a Közel-Keleten jelent meg** (Kr. e. 7. évezred), mert itt voltak a legkedvezőbbek a feltételek (pl. vadon élő gabonafajták és háziasítható állatfajták). A következő évezredekben **innen terjedt szét** fokozatosan, a neolitikus kultúrával együtt. (Ugyanakkor vannak térségek – pl. Kína, Amerika –, ahol valamivel később, más növények és állatok bázisán, de önállóan fejlődött ki a termelés.)

A növénytermesztés a gyűjtögetésből alakulhatott ki. Rájöttek, hogy a begyűjtött magok elszórva termést hoznak. Kezdetben csak learatták a termést, majd megszületett a felismerés, hogy a talaj előkészítésével bővebb termés várható. Létrehozták a **földművelés**hez szükséges eszközöket, elsőként az **ásóbót** (ásóbotos földművelés). Az újkőkor végére ebből fejlődött ki egy nagy jelentőségű új szerszám, a **faeke** (ekés földművelés).

Az állattenyésztés előfeltétele a háziasítás volt. Sokak szerint a kutya lehetett az első állat, mely az ember mellé szegődött. Az újkőkor kezdetén az első valódi értelemben vett haszonállat a kecske és a juh volt (élelmet és igaerőt is adtak). Ezeket követte a szarvasmarha, majd a sertés. A lovat és a tevéet sokkal később állították az ember szolgálatába. A lovas népek csak a vaskorban léptek színre. Kezdetben a háziállatokat a húskért tartották. Később hasznosították tejüket, bőrüket és prémjüket is. Igavonóként csak az újkőkor végén alkalmazták őket.

A MESTERSÉGEK MEGJELENÉSE Az agyagedények készítésének titkára már az őskorban rájött az ember. **A termelés megindulásával** felesleg keletkezett, így **megnőtt az igény a tárolásra**, a tárolóedények készítése önálló mesterséggé vált. **Kialakult a fazekasság.** Óriási fejlődést jelentett a fazekaskorong feltalálása. A lábbal hajtott korong segítségével szabályos agyagedényeket formázhattak, és a láb hasznosításával gyorsabbá vált a munka, több edény készíthetett. Kezdetben az edényeket a napon szárították ki, később tűzön égették ki, ezáltal a minőségük jelentősen javult.

A textilák megjelenése is az újkőkor vívmánya. A fonál alapanyaga már ekkor a kender rostja és a juhok bundája, a gyapjú volt. Nagy előrelépés volt az **aszóvőszék** megalkotása, mert így **fonalakból szövöttek** készíthettek. A kezdeti függőleges aszóvőszéken a hosszanti szálakat függőlegesen erősítették a szövőkeretre, s ezek közé vízszintesen húzták be a keresztszálakat.

Az élelmiszerfelesleg, a különféle mesterségek termékei és a csak bizonyos területeken előforduló anyagok (kő, fa, só) iránti kereslet életre hívták a cserét, a kereskedelmet. A pénz még nem alakult ki, így közvetlen termékcsere történt.

Avízi utak csónak, majd hajó alkalmazásával már ekkor **nagy mennyiségű áruszállítást** tettek lehetővé. Szárazföldi szállításban minőségi változást jelentett az **akerék** (henger-, tömör és küllös kerék) megjelenése, s ehhez kapcsolódóan az **akocsik** kifejlesztése. Azonban szárazföldön az állati igaerő alkalmazása után is csak kis mennyiségű áru továbbítására nyílt lehetőség. Emiatt a fő kereskedelmi utak mindig a vizekhez kötődtek.

NÉPESSÉGGROBBANÁS (DEMOGRÁFIAI ROBBANÁS) Az emberiség történetében hosszú ideig a magas halálozás leggyakoribb oka az éhínség volt. Az alultáplált emberek, s főleg a kisgyermek szervezetek kevésbé tudtak ellenállni a betegségeknek. **Az újkőkorban** az élelem mennyiségének gyarapodásával együtt nőtt az életben maradás esélye. Így a **halálozási arány csökkent, a születések száma pedig továbbra is magas maradt.** Ezáltal a két érték aránya, a népszaporulat nőtt, **ugrásszerű népességnövekedés** következett be (népességgrobbanás).

Anépeességnövekedés következtében a termékeny félhold vidékéről közösségek indultak el új földek meghódítására. **Azelvándorlás** hozzájárult az újkőkori műveltség elterjedéséhez.

A földművelés kialakulásával az ember helyhez kötött életmódra tért át, hiszen szántóik, elraktározott terményeik nem tették lehetővé a vándorlást. **Kialakultak az állandó települések, a falvak.**

Az újkőkori települések házai vesszőből, nádból, esetleg vályogból készültek, a falakat gyakran félig a földbe süllyesztették, a tetőt náddal, szalmával fedték. A fejlődés élvonalában álló **Közel-Kelet** kereskedelmi gócpontjaiban nagyméretű települések, **városok** jöttek létre.

HIEDELEMVILÁG Az újkőkori változások átalakították a hiedelemvilágot. Míg korábban a vadászat eredményességét próbálták befolyásolni, most a termés beérése, az állatszaporulat biztosítása lett a döntő kérdés. **A termékenység, a növények és az állatok időszakonkénti „újjaszületése” került a középpontba (termékenységekultusz).**

A változást a művészi ábrázolás is tükrözte. Vadászjelenetek helyett megjelentek a termékenységi jegyeket kihangsúlyozó női alakok, domborműveken és kis szobrocskákban. Ezeket az alkotásokat a rómaiak szerelem istennője, Venus után **vénuszoknak** nevezi a tudomány.

A Kr. e. 7. évezredben a Közel-Keleten elterjedt a köeszközök csiszolása, kialakult a növénytermesztés és az állattenyésztés.

Az újkőkori változások a mesterségek megjelenését eredményezték.

A földművelés megkövetelte a letelepült életmódot, kialakultak a falvak és városok.

Az élelemtermelés kibontakozása révén lezajlott az első demográfiai robbanás.

A hiedelemvilág középpontjába az újkőkori ember életét leginkább befolyásoló termékenység került.

3. Az első civilizációk: Mezopotámia

A FÉMEK MEGJELENÉSE A termelés megindulásával egyre gyorsuló fejlődés indult el. Tökéletesítették az eszközöket, s fokozatosan **rátértek a fémek alkalmazására.** A fémek megmunkálása is a Közel-Keleten jelent meg először, s az újkőkori műveltséghez hasonlóan innét terjedt el.

Először a rézet használták eszközkészítéshez (rézkor, Kr. e. 4. évezred), mivel a réz természetes állapotában is előfordult, s puhasága miatt könnyen lehetett formálni. Ám éppen e tulajdonsága szabott gátat alkalmazhatóságának. Az olvasztás, **a fém megmunkálás fejlődésével jött létre a réz és az ón ötvözeté, a bronz** (bronzkor, Kr. e. 3. évezred).

A bronzból tartós szerszámokat és fegyvereket lehetett készíteni, **dedrága volt**, mivel kevés réz- és ónlelőhelyet ismertek. Emiatt jelenthetett óriási fejlődést a **vashasználat elterjedése** Kr. e. 2. évezred közepétől. **A vassok** helyen és nagy mennyiségben fordult elő, **gyölcsebb volt**, ezért **szélesebb körben lehetett alkalmazni.**

MEZOPOTÁMIA FÖLDJE A Tigris és az Eufrátesz folyók közötti terület Mezopotámia. Nagy része sivatag, félsivatag, amelyre keskeny sávban a folyók terítették termékeny iszapot, délen pedig mocsaras síkság. Keletről és északról hegysek keretezik. **A folyók a csapadékszegény vidéken is lehetővé tették a földművelést.** A történelem folyamán először az itt élő népesség kezdte csatornák, gátak révén **öntözéssel termővé tenni a földet.**

Az öntözött földeken gabonát, gyümölcsöket, zöldséget termesztettek, és szarvasmarhát, juhot tenyésztettek. A természet ezen kívül nádat biztosított a mocsaras területeken és agyagot a síkságon. A többi nyersanyag, a fa, a kő, és a fémek hiányoztak. Ezeket a környező hegyvidékekről, esetenként még távolabbi területekről, csere útján kellett beszerezni, ami ösztönzőleg hatott a termelésre.

A SUMER VÁROSÁLLAMOK A sumerok **Kr. e. 4. évezred közepén** vándoroltak Mezopotámia déli részére. Ezen a területen az öntözés szükségessége gyors fejlődést indított el. **A közösség védelme, az öntözőművek megépítése, és a gazdaság irányítás** csak szervezett keretek között lehetett eredményes. A Kr. e. 3. évezredben **városállamok jöttek létre** (Ur, Uruk).

Mivel a közösség megszervezésében a vallásnak fontos szerepe volt, a városállamok élén **papkirályok** (enszik) álltak. **Aszúk katonai és papi vezető csoport** mellett a társadalom zömét a termelőmunkát végző, általános alávetettségben élő **közrendű szabadok** alkották. A rabszolgáság kezdeti fokon állt, a rabszolgák csak kisegítő munkát láttak el (**házi rabszolgáság**).

Az egyre erőteljesebb központosítás fokozatosan **despotizmushoz vezetett**: az állam élén álló személynek (vagy szűk testületnek) szinte korlátlan hatalma volt, ő hozta és bármikor megváltoztathatta a törvényeket, tőle függött a törvények alkalmazása is.

A despotikus állam teljes mértékben kézben tartotta a gazdaságot. **A központ a templom volt, a termények raktározását, elosztását és kereskedelmét is innét irányították.** A központi elosztás miatt a piacnak alig volt szerepe. A szervezést az állam hivatalnokai, a termelést a közrendű szabadok végezték. Ezt a modellt **templomgazdaságnak** nevezzük.

Mezopotámia történelmét jelentősen befolyásolta, hogy a térségben **az éghajlat** fokozatosan **szárazabbá vált**, előrehaladt a sivatagosodás. **A környező pásztornépek** (nomádok) a két folyam közelében kényszerültek letelepedni. **Támadásaik** elhárítását nehezítette, hogy a **sumer városállamok egymással** gyakorta **háborúztak** a termőföldrökért.

EGYMÁST KÖVETŐ NÉPEK FÖLDJE A folyamatos öntözés idővel **tönkretette Sumer földjeit.** Az öntözővíz mésztartalma az erős párolgás miatt fölhalmozódott a talajban (szikesedés), a szántók terméketlenné váltak. **Agazdaság súlypontja** lassan **északra felé**, a még öntözhető területek irányába tolódott el, ahol az újonnan betelepült népek éltek.

A Kr. e. 3. évezred második felében a Sumertől északra letelepült nép, az akkádok megalapította Agade városát. Királyuk (Sarrukín) **egyesítette Mezopotámia nagy részét.** Azonban a szárazság elől menekülő **újabb nomád népek támadásai** omba döntötték államát.

MEZOPOTÁMIA MŰVELTSÉGE Sumer bekebelezése nem jelentette az ősi kultúra pusztulását. **Az akkádok, majd az őket követő népek is átvették** civilizációjuk alapvető vonásait. Így **válta sumer műveltség a mezopotámiai kultúra alapjává**, melyet az ide érkező népek a későbbiekben továbbfejlesztettek.

Az állam feladatai (irányítás, a termés és az adók nyilvántartása stb.) **szükségessé tették az írás kialakulását.** A sumerok és Mezopotámia későbbi népeinek kiemelkedő alkotása az **éírás**, mely még a perzsák korában is használatban volt. A sumerok már a Kr. e. 4. évezred végén ismerték az írás művészetét. **Kezdetben** írásjelek konkrét dolgokat (tárgyak, élőlények stb.) ábrázoltak, leegyszerűsített formában (**képírás**). A fejlődés során az ábrák jelentése egyre inkább távolodott a rajztól. Egy szótagú szavak jelét kezdték más fogalmakban hangalakjuknak

megfelelően használni (pl. kar – kar-vely). E folyamat eredményeképpen **kialakult a szótagírás**.

Mezopotámiában más anyagok híján **agyagra írtak**, és fontosabb szövegeket ki is égették. Ez tette lehetővé, hogy nagy számban maradjanak fenn mezopotámiai források. (A tűzvésznek, az ellenség gyújtogatásainak is szerepe volt ebben.)

A despotikus államnak sok írástudóra volt szüksége. Ennek érdekében **niskolákat** állítottak fel, melyeket a „tábla házáknak” (edubba) neveztek. Gyakorlásként hosszú szövegeket (pl. Gilgames-eposz) **másoltattak** le a tanulókkal, így a töredékes anyagokból rekonstruálni lehetett a sumer írásművészetet.

A VALLÁS Mint a kultúra többi területén, **a vallás tekintetében is meghatározó a sumerok szerepe**. Istenek százait felvonultató zord hitviláguk tovább élt. Isteneiket kiszámíthatatlannak és kegyetlennek ábrázolták. **A mezopotámiai hitvilág jellegzetes vonása a jóslás**. A jövőt a természeti jelenségek megfigyelésével próbálták feltájni. **Ígysok ismeret, tapasztalat halmozódott fel**, mely serkentően hatott a tudományokra (csillagászat, matematika).

A sumerok **hatvanas számrendszert** használtak, melyet máig tanúsít a kör 360 fokra osztása, valamint az **időmérés** egységei (óra, perc, másodperc). Szoroztak, osztottak, **tizenkét hónapos naptárt** használtak, amelyben hatévente egy kiegészítő hónap egyenlített ki a hold- és a napév eltérését.

A hitvilághoz is kapcsolódtak a térség legjelentősebb építményei, az agyagtéglából emelt **toronytemplomok** (zikkuratok).

Mezopotámia déli részén a természeti viszonyok elősegítették az öntözéses földművelés kialakulását.

A gazdaság, a munka irányítása és a közösség védelme szükségessé tette egy új szervezet, az állam létrejöttét. Ez vezetett az írás kifejlődéséhez is.

A sumer városállamok élén a főpapok álltak, akik a papi és hivatalnoki réteggel irányították a közrendű szabadok tevékenységét.

Az egység hiánya, a nomád népek támadásai és a természeti viszonyok kedvezőtlen változása Sumer pusztulásához vezetett, de műveltségüket (ékirás, vallás, építészet) az őket követő népek átvették.

4. Hammurapi törvénygyűjteménye

AZ ÓBABILONI BIRODALOM A nomád népek támadásai feldúlták a falvakat, városokat, megrongálódott az öntözőcsatornák. Az éhínség keltette elégedetlenség háborúskodáshoz, majd újabb városállamok felemelkedéséhez, birodalmak kialakulásához vezetett. Mezopotámiában ugyanis csak a jól szervezett államok tudták biztosítani a lakosság ellátását.

A Kr. e. XVIII. századra a legfontosabb központtá az Eufrátesz-parti **Babilon** (Báb-ili = Isten kapuja) vált. Itt állt az ókor egyik csodája, a hatalmas, hétemeletes toronytemplom, a Biblia bábeli tornya. A város **uralkodói újra egyesítették egész Mezopotámiát**, s birodalmukat (Óbabiloni Birodalom) a Közel-Kelet legerősebb államává tették. Közülük is kiemelkedett **Hammurapi** (Kr. e. XVIII. század), akia **kor legjelentősebb törvénygyűjteményét állította össze**.

HAMMURAPI TÖRVÉNYE A törvénygyűjtemény sumer és akkád előzményekre épült. Az ókori Mezopotámia legismertebb írásos emléke nem kötelező érvényű és általánosságban megfogalmazott törvényeket tartalmaz, hanem, **„lgazságos ítéletek” gyűjteménye**. A király jogászai válogatták össze a kor eseteiből, hogy mintául szolgálhassanak a további ítéletekhez. A forrás a kodifikált törvényszövegek kialakulásához vezető út utolsó előtti stádiumát mutatja. Felbecsülhetetlen jelentőségű, mert **képet alkothatunk a kor társadalmi viszonyairól, főként a tulajdonviszonyokról**.

A szövegből élénk tárul a palota (király) és a templom (papság) vezető szerepe, és **az előkelők védelme**. A népesség zömét jelentő **közrendű szabadok**, s a hozzájuk közelálló **félsszabadok** (muskénium) helyzetét jól mutatja a velük foglalkozó cikkelyek száma. **Az adósrabszolgára** és a rabszolgára egyaránt találunk utalásokat. A társadalmi különbségeket bizonyítja a **különböző rétegek eltérő büntetési tétellei**. A büntetések általában nagyon szigorúak, többségükben halált szabnak ki.

Az esetek jelentős részében még a fejletlenebb jogfelfogást tükröző **szemet szemért elv** (talio elv) érvényesült. Előrelépést jelent **az okozott kár megtérítésének előírása**, mely szintén megfigyelhető a szövegekben. Bizonyos fogalmakból (pl. bizonyítás, vádló, tanú, kiskorú) **fejlett jogéletre** következtethetünk. A család **az apa fennhatósága** alatt állt, aki úgy bánt a családtagokkal, mint a tulajdonaival. Külön védelemben részesült gyerekeivel szemben.

Hammurapi ítéletei elsősorban a tulajdon védelmével foglalkoztak, hiányoznak az államra, a közigazgatásra vonatkozó példák.

Az Óbabiloni Birodalomban Hammurapi uralkodása alatt élte fénykorát. Ekkor keletkezett a térség első jelentősebb törvénygyűjteménye.

A törvénygyűjtemény a jogtörténet fontos állomása a kötelező törvényekhez vezető úton.

A szövegből élénk tárulnak a jogilag és vagyonilag differenciált társadalom sajátosságai.

A rendelkezésekben keverednek az ősi jogszokások és a fejlettebb jogszemlélet.

5. Egyiptom, a Nílus ajándéka

EGYIPTOM FÖLDJE Egyiptom Afrika északkeleti részén, **a Nílus alsó folyása mentén** terül el. Tengerek és a Szahara sivatagai zárják körbe, **elszigetelve más civilizációktól**. Egyiptom éghajlata szárazabb mint Mezopotámiáé, öntözés nélkül itt mezőgazdasági termelés nem folytatható. A sivatagban élesen kirajzolódik az öntözött területek termékeny, zöld sávja.

Egyiptomban **az élet szorosan kapcsolódott a Nílushoz**, az évszakok rendjét is a folyó áradásai határozták meg: áradás, sarjadás, forráság. Az árvizek és a folyamatos öntözés Egyiptomban **nem tették tönkre a talajt**, mivel a folyó iszapja évente megújította a föld termőerejét.

Az öntözhető földek mellett a legnagyobb értéket **akő** jelentette: ez volt a legfőbb **építőanyag és aszterszámok alapanyaga** is. A köeszközök e területen sokáig használatban maradtak.

AZ ARCHAİKUS (ŐSI) KOR(kb. Kr. e. 3000–2700) A Szahara a jégkorszakban még füves pusztá volt. Amikor sivataggá vált, az ott élő népesség több hullámban vándorolt a Nílus vidékére. **Aneolitikumban** a nagy folyó mentén **földműves falvak** jöttek létre. A Kr. e. 4. évezred végére **elterjedt az öntözéses földművelés**. A kis közösségek harcoltak egymással a termőföldért, **skétállamszerveződött: Felső-Egyiptom** a Nílus felső, **Alsó-Egyiptom** a Nílus alsó folyása mentén.

Kr. e. 2900 körül Felső-Egyiptom uralkodója meghódította Alsó-Egyiptomot, s így kialakult az **egységes Egyiptomi Birodalom**.

Ebben a korszakban formálódtak ki az egyiptomi művészet, a vallás és az írás jellemző vonásai. Később mindhárom változott, de alapvető jellegzetességeik Egyiptom egész ókori története során megmaradtak.

Alegrégebbi egyiptomi írás, a hieroglif írás(a görög elnevezés jelentése: szent véset). Írásjelei, **ahieroglifák**– amiket elsősorban kőbe véstek – élethűen ábrázolják az állatokat, növényeket. Mégsem tisztán képirással van dolgunk, hanem **bonyolult mássalhangzóírással**. Hieroglif írással örökítették meg a későbbiekben is a fontosabb és ünnepélyesebb szövegeket.

AZ ÓBIRODALOM(kb. Kr. e. 2700–2200) Egyiptom uralkodójának, **a fáraónak despotikus hatalma volt**: istenként tisztelték, az egész ország felett rendelkezett, s mindenki az ő kegyétől függött. Az uralkodó **apapságra** és **ahivatalnokokra** (írnokok) támaszkodott, a termelőmunkát **aközrendű szabadok** végezték. Az Óbirodalom korában a **szerszámok** többsége már **réz**ből készült (rézkor).

Az uralkodók rendkívüli hatalma tette lehetővé az Óbirodalom első századaiban az ókori építészet legnagyobb alkotásainak, **a piramisoknak** (pl. Kheopsz fáraóé) létrejöttét. Ezek a hatalmas gúla alakú kőépítmények a fáraók síremlékeként szolgáltak, és **fáraó korlátlan hatalmát jelképezték**. Az egyiptomiak hite szerint a **halál után a lélek továbbéléséhez a test fennmaradása is szükséges**. Ezért igyekeztek megóvni az enyészettől a holttestet, s kialakították **amumifikálási** eljárását. A múmiák készítése révén **számos tudományos ismeret birtokába jutottak** (pl. a vérkeringés felismerése).

A KÖZÉPBIRODALOM(kb. Kr. e. 2060–1780) Az Óbirodalom felbomlását követő átmeneti időszak után megerősödött a központi hatalom. Ebben jelentős szerepet játszott az, hogy az öntözéses gazdálkodásra épülő gazdasági rendszer csak a Nílus-völgy egységes irányítása esetén működött jól.

Azonban nem az Óbirodalom éledt újjá. A fáraók hatalma elméletileg továbbra is korlátlan, de a papi és hivatalnoki réteget nem tudták teljes mértékben háttérbe szorítani. Megnőtt a jelentősége a tartományok kormányzóinak. **A vezető réteg már nemcsak szolgálati, de saját birtokkal is rendelkezett.** **Abronz**korba lépő Egyiptomban a városok szerepe szintén megnőtt.

AZ ÚJBIRODALOM(kb. Kr. e. 1550–1000) A meggyengült Középbírodalmat a Palesztina felől támadó, **harci szekerekkel és vasfegyverekkel felszerelt törzsek** (hükszósók) rohama döntötte meg. Évszázados uralmuk **után** az őslakók a tőlük átvett fegyvereket fordították szembe a hódítókkal, s **Thébából kiindulva létrehozták az Újbírodalmat**.

A hódítás időszaka rést ütött Egyiptom bezártságán, és az ismét megszerzett önállóság gyors gazdasági fellendülést hozott. Rátértek **az ékező földművelésre**. Egy gémeskütszerű vízemelő szerkezet elterjedése (saduf) lehetővé tette az öntözés fejlesztését. **Új állatfajták** hozódtak meg, mint a gyapjat adó **juh**, és a később szinte az ország jelképévé váló **teve**. **Alótenyésztését** is megtanulták, de ebben a korban a lovat harci szekerek elé fogták. Megjelentek a vaseszközök, Egyiptom **avaskor**ba lépett. **Azégetett téglá** alkalmazásával az építőanyagok köre is bővült.

A megerősödő Egyiptom **hódítások**ba kezdett. A hadjáratokban **harci szekerekkel felszerelt vezető réteg** lett a főszerep. Így ennek a rétegnek **atársadalmi-politikai jelentősége is megnőtt**. A sikeres harcok eredményeként hadifoglyok ezrei kerültek az országba, így **elterjedt a rabszolgatartás**. A rabszolgák termelésben betöltött szerepe azonban továbbra sem jelentős.

Az Újbírodalom az egyiptomi nagyhatalom kora. Ekkor foglalták el Palesztinát, s déli irányban is terjeszkedtek. (Legnagyobb kiterjedését a birodalom a Kr. e. XV. században érte el.) A kor legismertebb uralkodója, II. Ramszesz (Kr. e. XIII. század) az egyik csatában mutatott bátor fellépése és hatalmas építkezései miatt vált híressé.

Az Újbírodalom utolsó időszakában **az Amon-papság hatalma megerősödött, és a központi hatalom egyre gyengült**. A Kr. e. XIII. század végétől a Közel-Kelet birodalmait nyugat felől egy nagy népvándorlás támadásai érték. Az összefoglaló **antengeri népek**nek nevezett népcsoportok **előzönlöttek** a gazdag Egyiptomot is. A fáraók országáé **zután** elvesztette nagyhatalmi szerepét, és többször **idegen hódítók martalékává vált**.

Egyiptom élete a Nílusra épült. Az öntözéses gazdálkodás határozta meg az állam kialakulását, és a hatalmi berendezkedést is.

Az Óbirodalom idején jött létre a piramisokat építő despotikus hatalom és kialakultak az egyiptomi kultúra jellegzetességei.

Külső hatásokra az Újbírodalom idején gazdasági fellendülés bontakozott ki, és Egyiptom hódításokba kezdett.

A Kr. e. XIII. század végétől a meggyengült ország sorsát már a Közel-Kelet erősebb birodalmi határait határozták meg.

6. Kis országok – nagy örökség

A BIBLIA FÖLDJE: PALESZTINA A Jordán-folyó és a Holt-tenger vonalától a Földközi-tengerig húzódó hegyes vidék Palesztina. Korábbi lakói – akik földműveléssel, pásztorkodással foglalkoztak, és voltak fallal megerősített városaik is – **Kánaánnak** nevezték. **A Kr. e. XIII. században e területen lépett szövetségre 12 zsidó (héber) törzs**, feltehetőleg e sémi eredetű népesség egy keletről már korábban betelepült és egy Egyiptom felől ekkor érkező csoportjának egybeolvadásával.

Palesztina történetének legfontosabb forrása a Biblia ószövetségi része, amely a zsidók szent könyve. **Az Ószövetség** (Ótestamentum) Ábrahám és Mózes történetét egységbe fogva **megőrizte a palesztinai zsidóság kettős eredetét**. A keletről érkezők (kb. a Kr. e. XV–XIV. században) emlékéit Ábrahámhoz, a nyugatról, Egyiptom felől bevándorlókat (a Kr. e. XIII. század táján) Mózeshez köti.

Az Ótestamentum szerint **Ábraháma** mezopotámiai Ur városából menekült Hárán városán keresztül Kánaán felé. Idős korában született fia, Izsák. Az ő gyermeke volt Jákob, akinek 12 fia már a 12 zsidó törzset jelképezi. Az éhínség elől Jákob fiai Egyiptomba vándoroltak. A legkisebb testvér, József jóvoltából a zsidók békében éltek és sokasodtak Egyiptom földjén. Ám az egyiptomiak megirigyelték gyarapodásukat. A fáraó el akarta pusztítani őket. Elrendelték, hogy a zsidó fiúgyermeket öljék a Nílusba. Az egyik fiúcskát, **Mózes** azonban szurokkal bekent gyékénykosárba tették, s úgy eresztették a vízre. A fáraó leánya találta meg, felneveltette, s előkelő férfiú lett belőle. Amikor egy konfliktusban vérei mellé állt, menekülnie kellett. A Sínai-félszigeten kóborolt, amikor a zsidók istene, Jahve égő csipkebokor képében megjelent előtte, s felszólította őt, hogy hozza ki népét Egyiptomból. Mózes nagy nehézségek árán elvezette népét Kánaán határáig, de ő már nem léphetett az új haza földjére. A sivatagban az Úr táplálta a zsidókat, és törvényeket is adott választott népének (tízparancsot).

A betelepülő zsidó törzsektöbb évszázados küzdelemben**legyőzték Kánaán őslakóit, majd filiszteusok ellen harcoltak a területért.**(Az indoeurópai filiszteusok a tengeri népek egyike, akik a zsidókkal közel egy időben foglalták el a tengerparti részeket, s nevükből származik a későbbi Palesztina elnevezés.) E harcok során Dávid vezetésével, **a Kr. e. X. századra alakult ki a zsidó állam, Jeruzsálem székhellyel.**Dávid utóda,**Salamon tette despotikussá a királyi hatalmat.**Nevéhez fűződik a jeruzsálemi templom építése.

AZ EGYISTENHIT KIALAKULÁSASalamon halála után az ország két részre szakadt: az északilzraelre, sa déliJúdeára.A romló életkörülmények és a vezető réteg eltávolodása Jahve kultuszától a lakosság elégedetlenséghez vezetett. Látnokok, jósok léptek fel, akik magukat isten „szóvivőinek” (prófétának) hirdetve ostromozták a nép kifosztását és a Jahvétől való elfordulást.**A próféták a népet maguk köré gyűjtve Isten büntetését jövendölték az idegen istenek tisztelete miatt.**

S valóban, a Mezopotámiában ekkortájt megerősödő harcos**Asszír Birodalom elfoglalta Izrael fővárosát**(Kr. e. VIII. század). A lakosság nagy részét Asszíriába hurcolták (deportálták). Júdea a teljes meghódolás és adófizetés árán menekült meg a pusztulástól. Urai azonban változtattak politikájukon: **az egység érdekében**kiegyeztek a prófétai mozgalommal, és könnyítették a nép sorsán. Szakítottak az idegen kultuszokkal, **ésJahvét ismerték el a zsidók egyetlen istenének.**Csak az ő jeruzsálemi szentélyében lehetett tisztelni az Istent.

A megpróbáltatások azonban nem értek véget: azAsszíria romjain megalakuló**Újbabiloni Birodalom**uralkodója, Nabú-kudurri-uszur (Nabukodonozor) rövid hadjáratban**legyőzte Júdeát, feldúlta fővárosát, Jeruzsálemet a szentéllyel együtt.**Az asszírok szokását követve a lakosság egy részét, főként a vezető réteget Mezopotámiába telepítette. A„**babiloni fogságnak**” (Kr. e. VI. század) az Újbabiloni Birodalmat megdöntő perzsák vetettek véget, hazaengedve a zsidókat, akik újjáépítették létük szimbólumát, a jeruzsálemi szentélyt.

A fogság időszakában jelentős változás történt a vallási életükben.**Jahve a zsidók felett uralkodó egyetlen istenségből a mindenség teremtetőjévé és a földkerekség egyetlen istenévé vált.**Rajta kívül semmilyen istenséget nem ismertek el. Ezzel a **zsidó hit tisztán egyistenhívő**(monoteista)**vallássá vált.**Kiseb változtatásoktól eltekintve ebben az időszakban nyerte el végleges formáját szent könyve, az Ótestamentum.

A KERESKEDŐK ORSZÁGA: FÖNÍCIAA Földközi-tenger és a Libanon-hegység között elterülő partvidéken,**Föníciában a csapadék lehetővé tette, hogy öntözés nélkül megteremjen a gabona.**A domboldalakon jól jövedelmező növényeket, szőlőt, olajfát, fűgét termesztettek. A hegység értékes fákat adott, például **acédrust** és **alibanoni tölgyet**. E két jó minőségű fa **ahajóépítés**és az építkezések nélkülözhetetlen anyaga volt. A hajógyártáson kívül a városok ügyes kézművesei szövetekeket, üvegárut és fémeszközöket állítottak elő.

Fönícia a kereskedelmi útvonalak találkozási pontjában feküdt. A part menti városok**lakói**kihasználták a kedvező lehetőséget, s hajóikkal bejárták a távoli vizeket. Elvitték hazájuk termékeit, és közvetítették távoli városok, vidékek árucikkait,**a tenger fuvarosaivá váltak.****Sorra alapították kereskedelmi telepeiket**Ciprustól Gibraltárig (pl. Karthágó).

A kereskedővárosok legmaradandóbb alkotása a hangjelölő írás volt. Korábbi kezdemények után Kr. e. 1100 tájánBübszban dolgozták ki a 22 vonalas jelből álló írást. Ez az ábécé az alapja a héber és arab írásnak. A görögök magánhangzók hozzáadásával továbbfejlesztették a hajósnép találmányát, s az így kialakult jelrendszer lett az alapja mai latin ábécénknek is.

Föníciavárosállamoksorából állt (Bübsz, Szidón, Türosz), **snemalakult kiegészítő állam.**A kereskedővárosokban a királyok hatalmát gazdag kalmárok korlátozták. A vidék egy átmeneti időszaktól eltekintve (Kr. e. XII–VIII. század) mindig a környező nagy birodalmak részét képezte.

Birodalmak ütközőpontjában jött létre a keleti típusú zsidó állam.

Az idegenekkel folytatott küzdelmek során a zsidóság körében kialakult az első egyistenhívő vallás.

Fönícia fontos kereskedelmi központ, az itteni városokban született meg a hangjelölő írás.

7. A Közel-Keletet egyesítő birodalmak

ASSZÍRIAAz Asszíriának nevet adó**Assur**városa Mezopotámia északi részén, a Tigris folyó partján feküdt.**Lakói**elsősorban**fémekkel és gyapjával kereskedtek.** Nagy mennyiségben szállítottak ólmot Kis-Ázsiába a réz tisztításához és építkezésekhez. Az itteni új nyersanyaglelőhelyek felfedezése következtében**összeomlott Asszíria gazdasága.**Így az államjövödelmei megtartása és növelése érdekében**hódítások**felé fordult. Rövidesen **aszákmányszerzész**vált az ország fő bevételi forrásává.

Az ismétlődő hadjáratok nyomán**katonai jellegű társadalom**jött létre. Élén a nagyhatalmú király állt, aki a harci szekerekkel és vasfegyverekkel felszerelt katonai vezető rétegre támaszkodott. Az asszír parasztság lovas és gyalogos katonaként vett részt a hadjáratokban. A harcosokká váló asszír parasztok helyett**gondoskodni kellett a munkaerőről.**Így a szákmányszerző háborúk egyik céljává az emberek elhurcolása vált. Családok ezreit telepítették át kényszerrel Asszíriába. **Adeportált népek**nem rabszolgaként dolgoztak, helyzetük inkább a közrendű szabadokéra emlékeztetett.

Asszíria néhány évszázad alatt(Kr. e. IX–VII. század)**meghódította a Közel-Kelet jelentős részét**(Mezopotámia, Fönícia, Palesztina, majd Egyiptom). Az ellenség megalázását, tömegeinek legyilkolását feliratokon hirdető asszír királyok pompás**új fővárost** építettek (Ninive), amelynek**könyvtárába** összegyűjtötték a Mezopotámiában fellelhető írásokat. A kegyetlen uralom ellen azonban sorozatos felkelések törtek ki.**A lázadások miatt meggyengült birodalmata**z Irán felől benyomuló indoeurópai lovas nép,**amédek támadásaösszeroppanthatta.**Ninivét, a gyűlölt birodalom fővárosát földig rombolták (Kr. e. 612).

AZ ÚJBABILONI BIRODALOM(Kr. e. VII–VI. század) Az asszírok ellen felkelő mezopotámiaiak vezére alapította meg az Újbabiloni Birodalmat. Legjelentősebb uralkodója (Nabú-kudurri-uszur, a bibliai Nabukodonozor) részt vett Ninive elpusztításában, majd elfoglalta Föníciát és Palesztinát. A birodalom**átvette az asszírok birodalomszervező hagyományaités kegyetlen módszereit.**Palesztinából elhurcolták a zsidó lakosság egy részét (babiloni fogság, Kr. e. VI. század). A kegyetlen módszerek miatti elégedetlenség is szerepet játszott abban, hogy **perzsákkönnyen megdöntötték**birodalmukat.

AZ ÓPERZSA BIRODALOM(Kr. e. 559–331) A perzsák az Iráni-medence nyugati részén, a Zagrosz hegyláncai között éltek, s nyájakat, méneseiket legeltették.**Azíjjal, nyíllal és vasfegyverekkel felszerelt lovas nép**az indoeurópai nyelvcsaládhoz tartozott. A megerősödő perzsák (Kürosz vezetésével)**meghódították Mezopotámiát**(Babilont Kr. e. 538-ban), **Föníciát, Palesztinát.** Babilonból hazabocsátották az elhurcolt zsidókat, s engedélyezték számukra szentélyük újjáépítését. Majd folytatták a hódításokat (Kambüszész), és**Kr. e. 525-ben birodalmukhoz csatolták Egyiptomot.**

Legjelentősebb uralkodójuk,**I. Dareiosz**tovább növelte a birodalom területét Európa és India felé. A görögökkel vívott háborúját részletesen tárgyaljuk majd a görög történeleminél.

Aperzsák szakítottak az asszírok pusztán erőszakra épülő rendszerével. Nem irtották ki, és nem deportálták a **meghódított országok vezető**

rétegét. Akik meghódítottak, azokat **meghagyátszisztségükben, s közreműködésükkel tartották fenn uralmukat.** Így osztozniuk kellett a hatalmon a legyőzött népek előkelőivel, de a birodalom több évszázados fennállása igazolta módszerüket.

A hatalmas birodalmat, mely magába foglalta az ókor fejlett területeinek nagy részét, Egyiptomtól Indiáig, **tartományokra (szatrápiákra) osztották.** Mindegyik élén **kormányzó** állt, aki a hadügyek kivételével az összes állami feladat irányítását ellátta. A hadsereg tartományonként önálló vezetés alatt állt. Az állami **ésakatonai vezető** ellenőrizhette egymást, így meggátolhatták a tartomány elszakadási törekvéseit. **Ez a rendszer sok későbbi birodalom számára szolgált mintaként.**

A birodalom egységét erősítette az **utaképítése** (pl. a Királyi út), s az utakat használó **postai szolgálat.** A jelentősebb tartományi székhelyeket és a fővárost (Perszeopoliszt) út- (2700 km) és postahálózat kötötte össze. Az egymástól 20-30 kilométerre levő állomásokon pihent lovak és futárok várták a hivatalos üzeneteket, így sikerült áthidalni a hatalmas távolságokat.

A szatrápiák adói hatalmas jövedelmet jelentettek az uralkodónak (átlagosan évi 250 tonna ezüstöt és 94 mázsá aranyat). A kereskedelem fellendítését és a birodalom egységét egyaránt szolgálta a **Dareiosz által bevezetett vert aranypénz,** a dareikosz.

VILÁGOSSÁG ÉS SÖTÉTSÉGA perzsák hitvilága az eddig megismert vallásoktól eltérő. Felfogásuk szerint **a világban a jó és a rossz, a világoosság és a sötétség küzd egymással.** A perzsa nagykirályok a világoosság nevében uralkodtak.

A perzsa vallási rendszer megalkotását később Zarathusztrának tulajdonították, elveit szent könyvükben, az Avestában (= Tudás Könyve) foglalták össze. A perzsához hasonló vallási elképzeléseket, amelyekben a világ élesen két ellentétes részre oszlik, **vallási dualizmusnak** (duo = kettő) nevezzük.

Az asszírok elsőként egyesítették a Közel-Kelet térségét, de a meghódított területek kizsákmányolása bukásukhoz vezetett.

Az Újbabiloni Birodalom az assír örökséget folytatta.

A Közel-Kelet jelentős részét a Perzsa Birodalom egyesítette tartósan, ami azzal is magyarázható, hogy a perzsák a helyi vezetőkre támaszkodva új módszerekkel uralkodtak, jó út- és postahálózatot tartottak fenn.

8. Dél-Ázsia és a Távols-Kelet birodalmi

AZ INDUS-VÖLGYI CIVILIZÁCIÓ India hatalmas méretű térség (úgynevezett szubkontinens) a Himalája és az Indiai-óceán között. **A nagy félszigetet hegységek fogják körbe.** Zártsága miatt India **kultúrája** számos vonásában eltér a Közel-Kelet kultúrájától.

India ősi műveltsége az Indus völgyében bontakozott ki, és virágkorát a Kr. e. 3. és 2. évezred fordulóján élte. Létrehozói valószínűleg Indus-öbölparton őslakóihoz (dravidák) tartoztak. E kultúra gazdasági alapja az **öntözéses földművelés** volt (árpat és búzát termesztettek), **eszközei** elsősorban **bronzból** készültek. A kőből és téglából épített városok (Mohendzsodáro, Harappa) utcái derékszögben metsztek egymást, a házakba vizet vezettek, és csatornákon távozott a szennyvíz. Valamilyen romlandó anyagra írhattak, így a kevés fennmaradt emlékből **írásukat nem sikerült megfejteni.**

INDIA TÁRSADALMA ÉS ÁLLAMA IA fejlett Indus-völgyi kultúra (valószínűleg a termőföld kimerülése és környezeti problémák miatt) hanyatlásnak indult. A területet az **Iráni-medence irányából harcias árja törzsek foglalták el** (Kr. e. 1500 körül).

A hódítók és meghódítottak együttélése sajátos szerkezetű társadalmat hozott létre. **A társadalomban betöltött szerep alapján a lakosság négy fő csoportra, kasztra oszlott:** a papokra (brahmanákra), a katonai előkelőkre (ksatriják), a tulajdonnal rendelkező közrendűekre (vajsák) és az előző három réteget szolgálókra (súdrák). Elkülönült egy ötödik csoport is, akiket vallási alapon érinthetetlennek bélyegeztek (páriák). Közéjük tartozott az őslakosság és a tisztátalannak tartott foglalkozásokat űzők (pl. az életet kioltó mészárosok). Idővel (Kr. e. I. századra) a kasztrendszer merevvé vált: **a kasztokba csak beleszületni lehetett.**

A kontinensnyi India természetes állapota az **ézttagoltság** volt: nem lehetett egyben tartani a különböző földrajzi adottságú területeket és a számtalan népet. Egy-egy tehetséges uralkodó átmenetileg India nagy részére kiterjesztette fennhatóságát. A Mauria Birodalom Asóka király idejében (Kr. e. III. század) élte virágkorát, s India jelentős részét egyesítette. Indiából indult hódító útjára a **textilipar** fontos alapanyaga, **agypot.** A kézművesek, elsősorban a takácsok, kivitelre termeltek. A különféle **textiliák** mellett **afúszerek kivitele** is jelentős volt. **Cserében** nagy mennyiségű **arany** áramlott Indiába évszázadokon át a tengeri és a szárazföldi kereskedelem révén (pl. a Selyemútján).

INDIAI VALLÁSOK Az ókori Indiában két jelentős vallás alakult ki. **A brahmanizmust sokistenhit (politeizmus) jellemezte.** Az örök világrendet, a teremtet és a pusztulás körforgását fejezte ki három fő istenük: Brahma (a teremtető), Visnu (a megtartó) és Siva (a pusztító).

A brahmanizmus a világot megváltoztathatatlannak ítélte, melyben minden lény az örök törvények szerint él. **A kasztrendszer** tis a mozdíthatatlan világrend részeként értelmezte. **A változásra csak a halál után volt lehetőség,** mivel hitük szerint a lélek mindig más és más lényben születik újjá (**lélek vándorlás**). Az újjászületés formája az előző élet minőségétől függött, attól, hogy mennyire élt valaki kasztja előírásainak megfelelően.

A brahmanizmussal szemben különböző gondolkodók léptek fel, akik közül a legjelentősebb a ksatriják kasztjába született **Buddha** volt a Kr. e. VI. században. Nem helyeselte a kasztrendszert, de nem is hirdetett harcot ellene. **Tanításának lényege, hogy a boldogságot a vágyakról való lemondással érhetjük el.** Az első lépés, hogy felismerjük: az élet szenvedés, amit vágyaink okoznak. Így ha kioltjuk ezeket, megszabadulunk szenvedéseinktől. Ez nem könnyű feladat. A lélek vándorlás újabb és újabb állomásain kell önmegtartóztatással és elmélkedéssel – tehát a saját erőnkkel – úrrá lenni vágyainkon. Így juthatunk el az áhított **boldog megsemmisülés, a nirvána** állapotába.

KÍNA Kelet-Ázsiában elterülő hatalmas, nehezen járható hegységek által körülvárt alföld. **Még Indiánál is zártabb világ.** Az alföld, melyet két nagy folyó a Huangho (Sárga-folyó) és a Jangce (Nagy-folyó) táplál, kiválóan alkalmas mezőgazdasági művelésre. **Az öntözött területeken bő terméshozott a vidék fő gabonaféléje, a rizs.**

Az első államok a Huangho mentén alakultak ki a Kr. e. 3. évezredben. A bronz-, majd a vaskorba lépő Kína államait elsőszöra **Csin uralkodók szervezték egységes birodalommá (Kr. e. III. század).** Csin Si Huang-ti, az első császár megerősítette a központi hatalmat, **szigorú törvényekkel belső rendet teremtett. A hunok támadásai ellen falat emeltetett** az északi határ mentén. Ez hatalmas vállalkozás volt: a több ezer kilométeres védelmi rendszert foglyok ezreivel és közrendű szabadokkal építették.

A Csin-dinasztia egyre önkényesebbé váló uralmát felkelések döntötték meg. A trónra kerülő **Han-dinasztia** (Kr. e. 210–Kr. u. 220) császárai megerősítették a központi hatalmat, s uralkodásuk első felében **Kína virágkorát élte.** A birodalom erejét a Han-császárok **hódításokra** használták fel. Egyre hosszabb távon ellenőrizték a nyugat felé vivő fontos karavánut, amit Selyemútnak neveztek. Ellenőrzésük alá vonták Koreát és a Vörös-folyó vidékét. A háborúk terhei miatt felkelések robbantak ki (vörös szemöldökűek, sárga turbánosok). A belső gondok aláásták a központi hatalom erejét, s Kína évszázadokra alkotóelemeire esett szét.

Kína gazdasága gyorsan fejlődött. Felfedezték a **fehér porcelán** és a **selyem** készítésének titkát. Ezek a termékek **Kína fontos kiviteli**

cikkeivoltak egész történelme során, melyeket Nyugatra és délre (Közel-Kelet, India) szállítottak a **Selyemúton**. A kínai selyem és porcelán ellenében indiai üveg, lovak, rabszolgák és arany áramlottak Kínába.

Kialakulta **kínai képírás**. A képírásos jelek egyszerűsödtek, de jelrendszerük a nyelv sajátosságai miatt **szóírásnál nem jutott tovább**. A kínai nyelv egy szótagú szavakból áll, így a hanglejtésnek nagyon nagy a szerepe. A Kr. u. I. századtól a kínaiak már az általuk felfedezett **papírra** is írhattak.

A KÍNAI VALLÁSOKA sok szellemet és az ősök lelkét megidéző kínai hitvilág szerint az égi és a földi világ megfelel egymásnak. Ahogy az égen a Sarkcsillag a legfényesebb, úgy a földön a császár. Országukat **Mennyei Birodalom**nak nevezték. A császár szabta meg a szertartások rendjét, amelyet hivatalnokai irányítottak.

Kr. e. a VI. században két elvont vallási-filozófiai rendszer alakult ki. A démonokat és isteneket háttérbe szorítva az embert, az emberi boldogságot állították a középpontba. **Kung-fu-ce**(Konfuciusz) **a hagyományok, a felsőbbség, az idősek, a család tiszteletére tanított**. Igyekezett megtalálni a harmóniát ember és ember, ember és közösség, az egyén és az állam között. A másik irányzat **Lao-cenevéhez** fűződik, aki a boldognak vélt ősi múlt felé fordult, elvetve minden változtatást. **A belső lelki és testi béke megteremtésére törekedett**. (Ebből következett az orvoslás fejlődése, az akupunktúra alkalmazása.) Alapkönyve, a Tao tő king (Az út és erény könyve) után **taoizmus**nak nevezik tanait.

Az Indus mentén folyamvölgyi civilizáció virágzott a Kr. e. III–II. évezred fordulóján.

Az árja hódítást követően Indiában kasztrendszer alakult ki.

A brahmanizmus a világot, így a kasztrendszert is öröknek fogadta el, kiutat csak a lélekvándorlás tana ígért.

Kínában szintén öntözéses gazdálkodáson alapuló kultúra bontakozott ki a Kr. e. 3. évezredtől.

Kína számos találmánya (porcelán, selyem) révén nyereséges kereskedelmet folytatott a Selyemúton keresztül Eurázsia többi civilizációjával.

II. AZ ÓKORI HELLÁSZ

9. A krétai és a mükénéi kultúra

A GÖRÖG FÖLDAz ókori görögség történelmének színtere a Balkán-félsziget déli része, az Égei-tenger szigetvilága és Kis-Ázsia nyugati partvidéke. E területet lakóiról (hellének)**Hellásznak** is nevezték Éghajlata mediterrán, **de öntözéses földművelésre nincs lehetőség**, mert e vidék rendkívül tagolt, nincsenek nagy folyóvölgyek. Hellász – melyet a tenger és a hegyláncok kis egységekre bontanak –**szigetek, öblök, völgyek és medencék halmaza**.

A hegyes vidék **ércekben** (főleg vasban) és **épipítőkövekben** (márvány) gazdag, de termőföldben szegény. A köves domboldalakon elterjedt **az olajfa és az szőlő**. A gyér legelőkön elsősorban kecskét és juhot tenyésztettek. A földrajzi adottságok miatt **tenger fontos szerepet játszott a görögség életében**.

A KRÉTAI KULTÚRAKréta szigete a görög szigetvilág déli részén fekszik. Állandó **összekötő kapcsot** jelentett a Közel-Kelet és a görögség között.

Neolitikus kultúrájú bevándorlók alapították Krétán az első városokat (Kr. e. 3. évezred), köztük az északi parti Knósszoszt. **E városok a 2. évezred elején érték virágkorukat**. A városok élén királyok álltak (Knósszoszban minosz volt a címük). Többemeletes **palotákat** építettek, melyek csodálatos gazdagsága, a freskók, oszlopsorok szépsége hatalmuk nagyságát jelképezte. A romok alól vízvezetékek, csatornák, szökőkutak maradványai kerültek elő. A palotákhoz **raktárak, műhelyek** is csatlakoztak, bizonyítva azt, hogy **királyok nemcsak a katonaság és a közigazgatás, de a gazdasági élet irányítói is voltak**. A palotában raktározták a felesleget és a behozott nyersanyagokat (pl. réz, ón, ólom). A fentiekből kitűnik, hogy **Keleten már megismert irányítási rendszer és gazdálkodás alakult ki** Krétán is.

A társadalom **előkelő rétegét** alkotó hajótulajdonosok és kereskedők palotákban éltek. A királyok vezetésével ők hozták létre az erős krétai flottát, mely biztosította a Földközi-tengeren kereskedelmi hatalmukat. **Akőrendűek** művelték a földeket, gabonát, s kivételre olajat, bort termeltek. Ők készítették a kézműipari termékeket: a magas színvonalú fazekas- és fémárut.

Az Égei-tenger vidékén gyakoriak voltak a földrengések, és az itteni Théra-sziget vulkánja többször kitört, pusztító tengerárt is okozva. A tudomány azonban még nem tisztázta **etermészeti katasztrófa** szerepét a sziget történelmében. Egy ilyen vulkánkitörés után (Kr. e. 1600 táján) Knósszosz újjáépült, s valószínűleg az egész sziget a fennhatósága alá került, sőt kiterjesztette hatalmát a görög szárazföld egyes részeire is. Ám 1450 körül – talán egy újabb katasztrófát követően – mára **görög akháj törzsek foglalták el Krétát**. Az ide érkezők első hulláma még megkímélte Knósszoszt, sőt megtelepedtek itt. Második támadásuk már romba döntötte a knósszoszi palotát. A krétai civilizáció azonban kitörölhetetlen nyomot hagyott a görög művelődésben.

A MÜKÉNÉI KULTÚRA(Kr. e. XVI–XIII. század) Az indoeurópai eredetű görög törzsek több hullámban érkeztek a Balkán déli részére (Kr. e. 2. évezred eleje). Közülük az egyik, **ahódító akhájok** letelepedtek, és erődöket (fellegvárakat) építettek: pl. Mükénét, amelyről a korszak a nevét kapta. **Az erődök a gazdasági és a politikai irányítás központjai** lettek.

Az akháj **királyok** **akatonai vezető réteggel** együtt irányították az államok életét, szervezték a védekezést és **azsákmányszerző hadjáratokat**. Bronzgyerekekkel és harci szekerekkel harcoltak. Akirályok külön részt kaptak a közös földekből, melyet a közrendűek műveltek meg. **A rabszolgák száma alacsony** volt, elsősorban a palotákban alkalmazták őket, ami a rabszolgaság kezdetleges szintjére utal.

A kézművesek is az erődökben végezték munkájukat, itt voltak a műhelyek és a nyersanyagraktárak. Ez a rendszer, melyet **uralkodói háztartásnak** nevezünk, kisebb méretben a nagy keleti birodalmak templomgazdaságának mása.

A fellegvárakat **vastag falak** védtek. Az óriási kőtömbökből emelt falakról (melyet nem tartott össze kötőanyag) később a görög mítoszok azt tartották, hogy azokat csak az egyszemű óriások, a küklopszok építhették (küklopius falak). A fellegvárak raktárkészletét **agyagtáblák** ontartották nyilván: a feljegyzések **akrétaiktól átvett szótagírással** készültek (lineáris B írás).

A kis területű, kevés megművelhető földdel rendelkező államok zsákmány- és földszerző háborúik sorát indították. Harcoltak egymás ellen, és elfoglalták Krétát, ám leghíresebb vállalkozásuk a trójai háború volt. **Az egymás elleni harcok kimerítették a mükénéi államokat: a Kr. e. XIII. században elpusztultak a központok**. Területüket később elfoglalták a – szintén görög – dór törzsek.

A korszak értékes forrása **amitológia**. A görög mitológia szereplői a mükénéi korban éltek. Bár a szövegek később keletkeztek, a tudomány számára értékes adatokat szolgáltatnak erről a korszakról.

Kiemelkedő jelentőségű a **Homérosz** nevéhez fűződő két nagy hősköltemény: az Iliász és az Odüsszeia, melyek a trójai háborúról és a hazatérő görög harcosok viszontagságairól szólnak. A hősköltemények színhelyeit követve ásta ki Trója romjait a XIX. század második felében egy műkedvelő német régész, Heinrich Schliemann [slímann]. A mítoszokat nyomán jutott el Mükéné romjaihoz, s tárta fel a fellelővázat, a híres kincsleletekkel.

A földrajzi tényezők nem segítették elő egységes, központosított állam létrejöttét görög földön.

A térségben elsőként Krétán alakult ki fejlett civilizáció, mely hasonlított az ókori Keleten megismert társadalmi és gazdasági berendezkedésre.

A bronzkori mükénéi kultúra keleti jegyeket mutatott, de több eltérő vonást is megfigyelhetünk (pl. katonai vezetők szerepe).

10. A polisz születése és a görög gyarmatosítás

AZ ÁTMENETI KORSZAK(Kr. e. XII–VIII. század) A Kr. e. a XIII. századot követően a mükénéi fellelővárakkal együtt az **uralkodói háztartások rendszere is romba dőlt**. A műhelyek elpusztultak, megszűnt az állam által biztosított nyersanyagellátás (bronz). A hanyatlás azonban magában hordta a fejlődés lehetőségét, hiszen az **addigi hatalmi szervezet fölbomlása lehetőséget biztosított egy új rendszer kialakulására**. A központi irányítás nélkül maradt emberek kénytelenek voltak helyben megszervezni a termelést. **A földművelők maguk láttak hozzá**(családonként) **a gazdálkodáshoz, és megművelt földjeiket a sajátjuknak tekintették**. Ügyeik intézésére kis közösségeket hoztak létre, de ezek alapvetően különböztek a korábbiaktól. Míg addig a közösségtől kaptak földet, azon az alapon, hogy a közösséghez tartoznak, most éppen fordítva, **csak azok lehettek a közösség teljes jogú tagjai, akik földdel rendelkeztek**.

A változás jelentős, hiszen a keleti típusú rendszerrel szemben az emberek érdekeltté váltak a jobb munkában. Az uralkodói gazdaság, mivel a felesleget kisajátította, nem ösztönözte a termelőket. Az új rendszerben azonban a gazdálkodóknak érdekében állt minél többet termelni, mivel a termés a sajátjuk volt, a felesleget pedig a piacon értékesíthették. A termelés fejlődését **avaszszközk** elterjedése is elősegítette.

A POLISZA megszülető új államokat **poliszoknak**, városállamoknak nevezzük. **Esajátos politikai, vallási és kulturális közösség tagjai a földtulajdonosok, akik polgárjoggal rendelkeztek**. A polisz a várost és közvetlen környezetét foglalta magába. Területe változó (a legnagyobb, Spárta kb. 6000 km², a legkisebb, Délosz kb. 3,6 km²). A poliszkok (számuk meghaladta az ötszázat) önálló államokként működtek, saját törvénykezéssel és igazgatással.

Kezdetben királyok vezették a poliszokat. Hatalmuk **rövidesen** megszűnt vagy névlegessé vált. Az irányítás a nagyobb birtokokkal rendelkező arisztokrácia (arisztoi = legjobbak) kezébe került. Ezt a hatalmi berendezkedést **arisztokratikus köztársaságnak** nevezzük. **A kézművesek, kereskedők, parasztok alkották** a szabad lakosság nagyobb részét, **a démoszt**(démosz = nép).

A GÖRÖG GYARMATOSÍTÁS(Kr. e. VIII–VII. század). A megerősödő görög városállamokban a lakosság számának növekedésével nem tartott lépést a gazdaság fejlődése. A polisz földje egyre kevésbé tudta eltartani a népességet, **túlnépesedés** jelentkezett. Fokozta a problémát, hogy a rossz termékek miatt egyre több kis- és középbirtokos paraszt eladósodott, majd elvesztette a földjét. Az adósságba süllyedők **kreaz adósrabszolgásként** rémeleselkedett.

A kenyérüket veszített földművesek, az új lehetőségeket kereső iparosok tengerre szálltak, hogy új hazát találjanak. Ahol kikötésre és földművelésre alkalmas szabad területet találtak, ott **új várost alapítottak**. **A folyamatot görög gyarmatosításnak nevezzük**. A gyarmatosítás három fő iránya: északkelet (Dardanellák, Márvány-tenger, Boszporusz, Fekete-tenger), nyugat (Dél-Itália, Szicília és dél (Afrika).

A gyarmatvárosok önállóak voltak, de anyavárosukkal szoros gazdasági kapcsolatban álltak. A jó minőségű földeken megtermelt **gabonát Hellászbaszállították**. **Onnan kézműipari termékeket**(szövetek, kerámiák, szerszámok, fegyverek), **feldolgozott élelmiszereket**(olaj, bor) fuvarozták **gyarmatvárosokba**, amelyek ezeket az árukat részben továbbadták a barbároknak. A barbároktól cserébe nyersanyagokat (fémek, szőrme, gabona) és rabszolgákat szereztek be, s szállítottak Hellászba.

A görög gyarmatosítás a Kr. e. VI. századra lezárult. Görög földről kivándorolt a népesség felesleg, és a gabona-behozatal miatt megnőtt a poliszkok népességeltartó ereje. A további terjeszkedésnek keleten a megerősödő Perzsa Birodalom, nyugaton Karthágó városa is gátat szabott.

A GYARMATOSÍTÁS HATÁSAI A gyarmatvárosokból beáramló olcsó gabona fölöslegessé tette, hogy a rossz minőségű földeken gabonát termesszenek. **Áttérhettek a sokkal jövedelmezőbb, és a természeti adottságoknak jobban megfelelő szőlő-, olajbogyó és zöldségtermesztésre**.

A változások a társadalom felépítésére is hatással voltak. **Csökkent a gabonatermelő arisztokrácia gazdasági súlya**. A gyarmatvárosokkal folytatott kereskedelem révén fejlődött az ipar (fémmezmunkálás, fazekasság, hajógyártás), nőtt az export. **Megerősödött az iparos- és a kereskedőréteg**. A fejlődő kereskedelem szükségessé tette **apénz** megjelenését. A görög poliszkok a Kr. e. VII. és VI. században sorra adták ki pénzreméiket. Elsőként a fejlődés élvonalában haladó Ióniában vertek pénzt (Kis-Ázsiából vették át). A piacokon elsősorban kis és közepes címletekre volt szükség, ezért **üst- és rézpénzek** kerültek forgalomba. A görögöknél az aranypénzek csak később jelentek meg.

Tökéletesedett a hajózás. A hagyományos ötvenevezős hajókat felváltották az egymás fölött elhelyezkedő evezőpadokkal rendelkező két-, majd háromevezősoros hajók. Megjelentek a szélesebb, csak vitorlával rendelkező teherhajók.

A Kr. e. VIII. századtól terjedt el írásbeliség a görögöknél. **A föníciaiakól vették át a hangjelölő írást**. Ezt továbbfejlesztették, és mára **magánhangzókat is jelölték**. Így írásuk gyorsan és könnyen megtanulható volt, ugyanakkor pontosan és egyértelműen jegyezte le a nyelvet.

A ZSARNOKSÁGA változások sok poliszbán (főleg a fejlettebbekben) megingatták a földbirtokos arisztokrácia gazdasági erőfölényén alapuló arisztokratikus köztársaságot. A földjét és hatalmát féltő hagyományos vezető réteg és az újonnan meggazdagodók közötti ellentétek **egyes politikusk**(többségük a vállalkozásokkal is foglalkozó arisztokrata családok tagja) kihasználták. A törvényeket fölűgva, erőszakkal szereztek meg a hatalmat, és **egyeduralmat vezettek be**. Ezt a rendszert, amely más volt, mint a királyság, **zsarnokságnak** (türannisz), vezetőjét zsarnoknak (türannosz) nevezték a görögök.

A mükénéi kultúra pusztulásával eltűntek a keleti típusú államok, s kialakultak a poliszkok.

A poliszt kezdetben származási alapon az arisztokraták irányították: ezt a berendezkedést arisztokratikus köztársaságnak nevezzük.

A Kr. e. VIII. századra Hellász túlnépesedett. Emiatt, s részben az elszegényedés elől a lakosság egy része kivándorolt, s új városokat

hozott létre.

A gyarmatvárosokkal folytatott kereskedelem fejlesztette az anyavárosok mezőgazdaságát, iparát és kereskedelmét. Megjelent a pénz. A társadalomban megnőtt a démosz, a kereskedő és iparos réteg befolyása. Sok városállamban egyeduralom jött létre.

11. A görögséget összekötő kapocs: a hitvilág

A HITVILÁGA görög ember elsősorban városa polgárának tartotta magát, és csak azután görögnek (hellén). Egységes Görögország (Hellász) a valóságban nem is létezett. A több száz önálló polisz lakosságát azonban **összekötötte a közös nyelv és a hitvilág**.

A görög vallás istenei **nem egyszerre, s nem is egy helyen** alakultak ki. A bevándorló akháj pásztorok istene volt **Zeusz**, a későbbi villámokat szóró főisten. A földművelő őslakók termékenységistene lehetett **Gaia**. Kis-Ázsiai eredetű isten **Apollón**. A görög vallásban a totemizmus maradványai is fellelhetők, hiszen az istenek gyakran szerepeltek állat alakjában (pl. Zeusz bika képében jelent meg, Pallasz Athéné jelképe a bagoly).

A görögök számos istent tiszteltek (sokistenhit). Isteneiket ember alakúnak képelték. Nem csak külsőre hasonlítottak az égiek a földiekre, **természetük, vágyaik is megegyeztek az emberekével**. Az istenek szerettek, gyűlöltek, csaltak, loptak, féltékenyek voltak egymásra: ez mind-mind emberi tulajdonság. Nagyrészt fenn laktak az **Olümposz** felhőkbe burkolódzó csúcán, s az emberekhez hasonlóan éltek napjaikat. Az istenek között is voltak különbségek éppúgy, mint a földi társadalomban. Zeusz a főisten, és őt követték az előkelő, majd a szerényebb rangú istenek. Ám közös bennük, hogy halhatatlanok voltak, és csodás tulajdonságokkal rendelkeztek. A Sorssal (Moirá) azonban az istenek sem szegülhettek szembe.

Minden istennek megvolt a saját hatásköre, amely széles tevékenységi kört jelentett. Például Poszeidón, a félelmetes erők (földrengés, tengeri vihar) ura, s csak leegyszerűsítve nevezzük a tenger istenének. Pallasz Athéné, Athén városának védelmezője, de a céltudatos tevékenységek pártolója, így a mesterségek és a bölcsesség istene, sőt az okosan vezetett háborúk istene is.

Az istenek számát nem lehet pontosan meghatározni, hiszen a róluk szóló elbeszélések, **a mítoszok több változatban maradtak fenn**. A szerzők szabadon mesélték el, változtathatták a történeteket. A mítoszok választ adtak az embereket foglalkoztató alapvető kérdésekre (pl. a világ keletkezése, az ember származása, élet és halál viszonya).

A görögök túlvilágképe nem túl vigasztaló. Az emberek lelke a halál után leszáll az Alvilágba, Hádész birodalmába. Aki a földön gonosz életet élt, arra itt szenvedések vártak. A hősök a napfényes elíziumi mezőkön örök boldogságban tölthették napjaikat. A többség sorsa azonban lehangoló, céltalanul, örömtelenül bolyonganak az Alvilágban.

A SZERTARTÁSOK Az istenek a segítségért „megkövetelték” a tiszteletet az emberektől. A görögök ünnepeken, áldozatok bemutatásával ezt meg is adták nekik. **A szertartásokat nem papok, hanem választott állami tisztségviselők irányították.** Ezek a rendezvények a **poliszhoz való tartozás** érzését is kifejezték. Így Hellaszban nem alakult ki egységes papi testület.

Athénban a Panathénai ünnepségein egyszerre ünnepelték Athénét és az athéni államot. Az áldozatot a templom előtt végezték, ahol az áldozati állat egy részét vagy az isteneknek szánt növényeket elégették. A templomban csak az istennő szobra állt, ezért nem kellett a görög templomokban nagy belső teret kialakítani.

Voltak szentélyek, amelyek sajátos feladatokat láttak el: ilyen a jóslás vagy a gyógyítás. Ezek saját, állandó papi testületekkel rendelkeztek. **Ilyen jóshely (jósa) Delphoi** [delfi], mely Apollónhoz köthető, és kétértelmű jövődöléseiről volt híres, vagy Zeusz Dódónéban lévő szentélye, ahol hangokból jósoltak (a szent tölgy lombjának susogása, a forrás csobogása stb.). Más szerepkört töltött be Apollón fiának, Aszklépiosz, a gyógyítás istenének temploma. A gyógyulásra várókat a templomban eltöltött éjszaka alatt álmukban „szabadította” meg kínjaiktól Aszklépiosz. A későbbiekben is Aszklépiosz papjai voltak az orvosok, munkájukban azonban egyre nagyobb szerepet játszott a felhalmozódó tapasztalat és tudás.

A GÖRÖG HITVILÁG SAJÁTOS TERMÉKE, A SPORTA görögök isteneik iránti hódolatukat versenyekkel is kifejezték. Ezek a viadalokon **minden szabad görög polgár szerepelhetett**, ami növelte a görögség összetartozásának érzését. Együtt tisztelegettek Apollónnak Delphoiban, Poszeidónnak Korinthosban, Pallasz Athénének Athénban.

Zeusnak, a hellének főistenének **Olümpiában** alakítottak ki szent ligetet, ahol **négyévenként rendeztek versenyeket.** Az első olümpiai eredmények feljegyzésére **Kr. e. 776-ban** került sor. Az olümpiák jelentőségét mutatja, hogy ez az időpont lett a görög időszámítás kezdete. A szent hely neve abból ered, hogy a hófödte Olümposzon székelő Zeust gyakran „olümposzi”-nak nevezték.

A versenyre igyekvők sérthetlenséget élveztek, és a háborúzó poliszok nem küldhettek versenyzőket a játékokra. **Kezdetben csak futásban** mérték össze tudásukat. Később az olümpiák újabb sportágakkal bővültek, így az ötérből, amely stadionfutásból, távolugrásból, diszkosz- és gerelyhajításból, valamint birkózásból állt. Szerepelt még ökölvívás, pankráció (a birkózás és az ökölvívás keveréke), fegyveres futás, kocsi- és lovasverseny. Az ifjaknak külön versenyek voltak. A játékok időtartama egy napról ötre növekedett.

Az ókori olümpiák sokban különböztek a maiaktól. Az ökölvívók nem kesztyűben, hanem szíjjakkal felszerelve küzdöttek. A mérkőzések véresek voltak: a kortársak ezt a versenyszámot tartották a legveszélyesebbnek. **Nem ismerték a súlycsoportokra való bontást, és nem időre, hanem győzelemig játszották a mérkőzéseket.**

A versenyeken csak szabad görög polgárok és csak férfiak vehettek részt. Minden versenyző meztelenül küzdött. Sőt, miután az egyik játékos édesanyja látni kívánta fia diadalát, és edzőnek öltözve bejutott a viadalokra, a küzdők kísérői is csak ruha nélkül jelenhettek meg. Az egyének küzdelme folyt, csapatversenyeket nem rendeztek. **Csak az első helyezést jutalmazták.** A játékok végén kapták meg a győztesek **aszent olajfáról metszett koszorút**. Hazatérésük után hősöknek kijáró tisztelet övezte őket szülővárosukban, és szobrot állíthattak maguknak Olümpiában.

A görögök vallása sokistenhívő. Az istenek ember alakúak és emberi tulajdonságokkal rendelkeztek.

Nem alakult ki merev vallási rendszer és papi szervezet. A szertartások elsősorban a poliszhoz tartozást fejezték ki.

A görögöket a közös nyelv, a vallás és a vallási eredetű sportversenyek kovácsolták össze, melyek közül kiemelkedtek az olümpiai versenyek.

12. Az arisztokrácia és a démosz polgárjogi küzdelme Athénban

ATHÉNA város a görög földjén lakta vidékén, az Attikai-félszigeten terül el. A bronzkori (mükénéi) görögség egyik központja volt. Erős falai (az Iliászból „jólépült falu város”) megvédték a pusztulástól a mükénéi kor végén, és menedéket nyújtottak Attika lakóinak a dór törzsekkel szemben. Polisszá szerveződött, amelyben egy ideig királyok uralkodtak, majd az arisztokrácia vette át a hatalmat (Kr. e. VII. század). Athén

nem vett részt a görög gyarmatosításban, de jól **kihasználta** az ekkor feltáruló **kereskedelmi lehetőségeket**, ami fejlődő kézműiparának és a hajózáshoz kedvező földrajzi fekvésének is köszönhető (kikötője Pireusz).

AZ ARISZTOKRÁCIA ÉS A DÉMOSZ SZEMBENÁLLÁSAA királyság megszűnését követően Athénban az **arkhónok** (először egy, majd három, s végül kilenc) rendelkeztek a legfőbb hatalommal. Kezdetben életük végéig, majd tíz évre, később évente választották őket. Az arkhóni tisztséget csak arisztokraták tölthették be. A legfőbb bírói testületet, az Árész domb tanácsát (Areioszpagosz) is az egykori arkhónok alkották. **Az arisztokratikus köztársaság nem biztosított politikai jogokat a démosz számára**, így a meggazdagodott kereskedőknek és iparosoknak sem. Ez belső ellentétekhez vezetett. A földművesek jelentős csoportjai továbbra is nehéz helyzetben éltek, és az adósrabszolgaság réme fenyegette őket. Így – bár más és más okból – **a démosz módosabb és szegényebb rétegei is szembekerültek az arisztokráciával**.

Az ellentétek csillapítását szolgálta a **szokásjog írásba foglalása**, ami a törvényhozással megbízott **Drakón** (magyarul sárkány) nevéhez fűződik (Kr. e. 621). A rendkívül szigorú rendelkezések – innen a „drákói szigor” kifejezés – továbbra is elsősorban az arisztokrácia érdekeit védte. **A törvényesség** kialakítása azonban gátat szabott a politikai hatalmat birtokló arisztokrácia önkényének (mindenki hivatkozhatott az írott törvényekre).

SZOLÓN A harcmódor átalakulása is erősítette a démosz vagyonos tagjait. Az arisztokráciának főszerepet biztosító lovas harcmódorral szemben a Kr. e. VI. századra megnőtt a démosz soraiból toborzódó **nehézyalogosok** (hopliták) és **aflottaszerpe**.

A továbbra is fennálló belső ellentétek levezetése Szolón arkhón nevéhez fűződik (Kr. e. 594). **Szolón** törvényeiben teljesítette a szegénység legfontosabb követelését: **eltörölte az adósrabszolgaságot, és elengedte az adósságokat**. Ez sok paraszt számára a föld megtartását jelentette.

A politikai jogok alapjává a származás helyett a vagyont tette. A lakosságot **vagyoni** helyzet alapján **csoportokba** osztotta. Meghatározta az egyes csoportokba tartozók **katonai szerepét** (fegyvernemek) és azt, hogy milyen **hivatalokat** tölthetnek be. Így a démosz vagyonos tagjai is jelentős politikai szerephez juthattak. Ugyanakkor **növelte a népgyűlés hatáskörét**: ezen a legszegényebb polgárok is részt vehettek, ahogyan az általa létrehozott **népbíró** tagjai közé is bekerülhettek.

Intézkedéseivel **Szolón megteremtette a demokrácia (népuralom) alapját**. A demokrácia olyan politikai berendezkedés, amelyben az államhatalom (törvényhozás, kormányzás, bírászkodás) nem az uralkodó vagy egy kiváltságos réteg, hanem a nép kezében van. **Csak az athéni születésű férfiak** vehettek részt a politikai életben, az egyre nagyobb számban betelepülő idegenek (metoikoszok) nem.

PEISZISZTRATOSZ Szolón reformjait követően az ellentétek nem csitultak. Az arisztokraták túl soknak, míg a démosz vezetői túl kevésnek tartották az engedményeket. Az egyre élesebb politikai küzdelmet Athénban az arisztokrata származású **Peisizisztratosz** használta ki. Fegyvereseket toborzott és **megszerezte az egyeduralmat** (Kr. e. 560–527). Athénban ötven évig maradt fenn **az szarnokság** rendszere (tűrannisz).

Peisizisztratosz elsősorban a szegényebb rétegekre támaszkodott. Az ellenálló arisztokraták földjeit – akiket megöltek, vagy külföldre menekültek – kiosztotta a földnélküliek között, hogy támogatóinak számát növelje. A jövedelem alapján évi adót vezetett be, amelyből fedezte **nagy szabású építkezéseit**. (A türannoszok nagy építetők voltak, templomok, kikötők, vízvezetékek, városfalak hirdetik ma is tevékenységüket.) Az építkezések erősítették tekintélyét, és növelték támogatói számát a démosz körében, mivel megrendeléseket jelentettek a kézműveseknek és munkát a szegényeknek.

Peisizisztratosz idején jelentősen fejlődött Athén gazdasága. Ezt segítették a türannosz intézkedései is (kereskedelmi kapcsolatok kiépítése, jó minőségű pénz kiadása). Athén ekkor emelkedett a legtekintélyesebb görög poliszok közé. **A gazdaság fejlődése megerősítette a démoszt**, amelynek egyre terhesebbé vált az egyeduralom. Peisizisztratosz halála után fiai már nem tudták sokáig megőrizni a hatalmat (Kr. e. 510).

KLEISZTHENÉSZ REFORMJAI (Kr. e. 508) A türannisz fölszámolása után a démosz hangadó **olyan intézményrendszer** kialakítását szorgalmazták, amely **kizárja a szarnokság visszatérését**, és minden szabad athéni polgárnak esélyt ad a hatalom ellenőrzésére. A változtatás joga ismét egy tekintélyes férfiú, Kleiszthenész kezébe került.

Az új berendezkedés **új jelvények** szerint kialakított **területi egységeken** nyugodott. A lakosság korábbi származási, majd vagyoni alapon történő besorolása helyett ezek **váltak a tisztségek betöltésének, a katonaszkodásnak és a közigazgatásnak az alapjává**. A területi felosztás biztosította a szélesebb demokráciát, mivel **megszüntette a szabad polgárok közötti jogi különbségeket**.

A legfőbb hatalom a népgyűlés kezébe került, melynek munkájában **minden athéni polgár részt vehetett**. A népgyűlés hozta a törvényeket, döntött a háború és a béke kérdéséről. Általában minden fontos ügyben a döntő szót a szervezet mondta ki. Amikor a népgyűlés nem ülésezett, továbbra is a tanács vitte az ügyeket. A már Szolón idejében is létező testület létszámát felemelték (**öt százak tanácsa**), s tagjait a területi felosztás alapján sorsolták. A tanács törvényjavaslatokat tett a népgyűlésnek, s kisebb jelentőségű kérdésekben dönthetett is. Nem szüntették meg a volt arkhónok tanácsát, az Areioszpagoszt sem, de feladata a tisztviselők ellenőrzésére szűkölt.

A katonai vezetők (sztratégoszok), akiket nem sorsoltak, hanem választottak, **az athéni állam tényleges irányítói lettek**, mivel a más tisztségekkel szemben egy éves hivatali idejük többször meghosszabbítható volt.

Kleiszthenész a szarnokság **újjaéledését acserépszavazás** bevezetésével kívánta megakadályozni. Ha valakiről a polgárok úgy vélték, hogy szarnokságra tör, cserépszavazással tíz évre elűzhették Athénból.

Drakón a törvények írásba foglalásával korlátozta a szokásjog önkényes alkalmazását.

Szolón vagyoni beosztása a démosz gazdagabb, míg az adósrabszolgaság megszüntetése a szegényebb rétegének érdekeit szolgálta.

A feltörekvő démosz és a még erős arisztokrácia küzdelmét kihasználva Peisizisztratosz szerezte meg az egyeduralmat. A türannisz végső soron a démosz megerősödésének kedvezett.

Kleiszthenész a területi elv bevezetésével szélesebb alapokra helyezte a Szolón által kialakított demokratikus berendezkedést.

13. Egy másik görög út: Spárta

A TÁRSADALOM Spártát a dórok alapították, meghódítva a Peloponnészosz déli részén élő akhájakat. A dórok a saját létszámuknál tízszer nagyobb akháj népséget taszítottak szolgásgba. Féken tartásuk érdekében **ahódítóknak meg kellett őrizniük a belső egységet**. Ezért minden spártai polgár **egyenlő részt** kapott az **állami földekből**. **Egyenlőségre** azonban – az ókori hagyománnyal ellentétben – **nem beszélhetünk**, mert a Spártában is egy birtokos arisztokrata réteg állt társadalom élén.

Fontos volt, hogy a spártaiak gyakorlott harcosokká váljanak, hiszen csak így tudták fenntartani a hatalmat a leigázottak felett. Természetes tehát, hogy a **teljes jogú polgárok legfőbb tevékenysége a katonáskodás** lett, s a kétkezi munka becsülete nem alakult ki.

Spártában is léteztek olyanszabad jogállásúak, akik nem rendelkeztek polgárjoggal (mint Athénban a metoikoszok). **Körüllakók**nak nevezték őket, mivel Spárta peremterületein éltek. A dór eredetű körüllakók létszáma háromszorosa volt a polgárjoggal rendelkezőkének. **Ők látták el Spártát kézműipari termékekkel**, s a környező hegyek (pl. a Taügetosz) vasércet bányásztak. Nem voltak politikai jogaik (pl. nem vehettek részt a népgyűlésen), adót fizettek, és csak nagy veszély esetén vonulhattak harcba, mint segédhadak.

Aspártai társadalom legnépesebb rétegét a meghódított akhájok utódai, a **helóták** jelentették. **Földművesek** voltak, akik azokon a földterületeken (parcellákon) éltek, amelyeket kiosztottak a spártai polgárok számára. A helóták helyzete emlékeztet a rabszolgákéra, de olyan jogokkal rendelkeztek, amelyek nem jellemzőek a rabszolgákra. A földhöz hasonlóan nem gazdáik, hanem az **állam tulajdonát képezték**, eladni nem lehetett őket. Parcelláikat művelték, és a termésnek csak a felét kellett beszállítaniuk a földet birtokló spártai polgároknak. Családokban éltek, volt saját házuk, ingóságait apáról fiúra öröközhették, vagyis **nem rabszolgák, hanem jogfosztott ős-lakók** voltak. Nem voltak politikai jogaik, és bármely spártai megölhette, megszégyeníthette őket.

AZ ÁLLAMA politikai egyenlőséget a polgárjoggal rendelkezők számára is csak részben biztosítottak. **Anépgyűlés** munkájában minden 30. életévét betöltött spártai polgár részt vehetett, azonban e testületszerepköre **jóval korlátozottabb volt az athéninál**. Gyakorlatilag csupán elfogadhatta vagy elutasíthatta az elé terjesztett javaslatokat. A szavazás közfelkiáltással történt.

A hatalmat valójában a tekintélyes **arisztokrata nemzetségek birtokolták**. Közülük került ki **akét király**, akik elsősorban hadvezérek, s egyebekben jogkörük korlátozott volt.

A **vének tanácsa** a két királyból és 28 olyan férfiból állt, akik betöltötték a 60. életévüket (őket a népgyűlés választotta, közfelkiáltással). E testülethez **tárgyalhat meg, hogy a népgyűlés miről tárgyalhat**. Amennyiben a népgyűlés döntése a vének szerint nem volt kedvező, feloszlathatták azt.

Az állam életének tényleges irányítója az öt felügyelő volt. E tisztséget választás alapján a 30. életévüket elért polgárok tölthették be egy évre. Feladatuk a bíráskodás, a királyok és a tisztviselők ellenőrzése, a külpolitika irányítása.

A spártaiak a tekintély és az életkor alapján választották ki vezetőiket, s a népgyűlés jogkörét korlátozták. Az ilyen szerveződéskor az államot **arisztokratikusnak** nevezzük.

Spárta egy városszövetséget is létrehozott (**peloponnészoszi szövetség**, a Kr. e. VI. század közepe). Ez elsősorban a Peloponnészoszi-félsziget fölötti hatalmi súlyát biztosította, de támogatta az arisztokratikus államberendezkedéseket is Hellásban.

A SPÁRTAI NEVELÉS ÉS ÉLETMÓD spártai nevelés fő célja az volt, hogy a fiúk jó katonákká, a lányok pedig jó katonákat szülő anyákká váljanak. Hogy jó katonákat tudjanak nevelni, a kevésbé életképes csecsemőket pusztulásra ítélték, kitették a Taügetosra.

A gyerek nevelése nem a szülők, hanem az állam feladata volt. **A fiúkat** már hét éves korban elszakították családjuktól. **Közösségekben, katonai fegyelem alatt nevelték** őket a nehéz életkörülmények elviselésére. Nemcsak a testi megpróbáltatásokhoz, de az ellenséggel való könyörtelenséghez is hozzászoktatták az ifjakat.

A felnőtt spártai férfi sem vonhatta ki magát a közösségi életmód alól. 30 éves koráig a családjától külön, harcosok közösségében élt. (Ha megnősült, feleségét csak titokban látogathatta.) Ezután önálló háztartást alapíthatott, de továbbra is részt kellett vennie **aközös étkezéseken**, ahol harcostársaival (általában 10-15 fő) együtt fogyasztotta el a szerény ételeket (ezek előteremtéséhez mindenki hozzájárult). A felügyelők figyelték életmódját, és tiltottak minden „puhaságot”. A spártai férfiak egészen hatvan éves korukig katonakötelesek voltak. Kiváló harcosokká váltak, a csatában inkább életüket áldozták, mintsem meghátráltak volna. **Anők nevelésében is fontos volt a testedzés**, a dalok, táncok megtanulása. Az **anyaszerep** miatt a nőket Spártában nagyobb tisztelet övezte, mint a görög poliszok többségében.

Spártában a nagyszámú helóta elnyomása érdekében a szabad spártaiak elsősorban katonáskodtak.

A szabad polgárok egyenlőségére törekedtek, azonban a hatalomba a polgárok csak korlátozottan szólhattak bele: a spártai állam arisztokratikus jellegű volt.

A spártaiak a közösség, a szigor és a nélkülözések révén neveltek fiaikból jó katonákat.

14. A görög–perzsa háborúk (Kr. e. 492–448)

A HÁBORÚ ELSŐ SZAKASZA (Kr. e. 492–Kr. e. 490) Először a kis-ázsiai görög városok kerültek az előretörő perzsák uralma alá. **A perzsa terjeszkedése** Fekete-tenger menti kereskedelemben érintett poliszok, így elsősorban **Athén számára volt veszélyes, mivel elvágtá a fő kereskedelmi útvonalakat**. Athén akkor került szembe a perzsákkal, amikor támogatást nyújtott a nagykirály ellen fellázadt kis-ázsiai görög városoknak. Az Athén megbüntetésére készülődő perzsák azonban Kr. e. 492-ben elvérezték a vad thrák törzsek elleni harcokban (Kr. e. 492). Hájóhadukat vihar szórta szét.

Kr. e. 490-ben az égei szigetvilágon át, hajókon közeledett a 20-25 000 fős perzsa sereg Athén felé. Attikában **Marathónnál** szálltak partra, ahol megfelelő sík területet találtak lovasságuk számára.

A szembenálló hadseregek létszáma és minősége egyaránt különbözőek voltak. **Az athéniak** 9000 nehézfegyverzetű gyalogost tudtak szembeállítani a perzsákkal. **Zárt hadrendben**, ún. falanxban harcoltak. Pajzsukkal nemcsak magukat, hanem csapattársaikat is védték. Hadseregüknek **aközelharc** kedvezett. Ezzel szemben a **perzsák** lovas és gyalogos csapatai elsősorban nyilaikban bíztak. Az ellenséget lehetőleg **távolról, nyílzáporok**kal semmisítették meg. Két ilyen különböző felépítésű sereg esetében az kerülhet fölénybe, melynek vezetése rá tudja kényszeríteni a másik félre a saját harcmódorát. Végül **Miltiadész vezetésével** hazájukat védelmező **athéniak győzedelmeskedtek**.

BELSŐ VÁLTOZÁSOK ATHÉNBAN A görögök tudták, hogy az erős Perzsa Birodalom ismét támadni fog. Athénban a felkészülésre vonatkozóan **két terv** állt szemben egymással: a szárazföldi és a tengeri fegyverkezés terve.

A szárazföldi hadsereg erősítése mögött az arisztokrácia és a parasztság sorakozott fel. Háborúban földjeik védelmét, békében pedig politikai befolyásuk növekedését várták e tervtől, mivel ők adták a gyalogos katonák zömét. Az irányzat élére Ariszteidész állt, aki a marathóni csata egyik hadvezéréként már bebizonyította rátermettségét.

A hajóhad (flotta) fejlesztése a kereskedelem fellendülését és hatalmas megrendeléseket is jelentett volna, ezért a kereskedő, kézműves

rétegek érdekeit szolgálta. Ennek a csoportnak is egy marathóni sztratégosz volt **avezetője: Themisztoklész**.

A politikai küzdelem Themisztoklész javára dőlt el. Arisztideuszt cserépszavazással száműzték.**Athén jelentős tengeri haderőt épített ki.** Flottája négyszer-ötször több hajóból állt, mint a második görög hajóhad, a korinthuszi.

A HÁBORÚ MÁSODIK SZAKASZA(Kr. e. 480 – Kr. e. 479) Az új perzsa nagykirály,**Xerxész**csapatai**Kr. e. 480-ban** Dardanellákon átkelve,**a szárazföld peremén haladva**közeledtek Hellász központi területei felé.

A perzsa had (kb. 200 000 katona és 650 hajó) ezen a tájon soha nem látott erőt képviselt. Sok városállam – főként a támadásnak közvetlenül kitett területeken – a megmaradás érdekében a behódolást választotta.**Spárta és Athén az ellenállás mellett döntöttek.**AKözép-Görögország kapuját jelentő**Thermopülei-szorosnál**Leónidász spártai király (kb. 7000 harcossal) megkísérelte Xerxész feltartóztatását. A perzsa túlerő és az árulás miatt ez nem sikerült.**Leónidász és háromszáz spártai**azonban hőiesen, **azutolsó leheletéig harcolt**, így a görög had többsége megmenekült a bekerítéstől.

A görög szárazföldi erők egészen Peloponnészosz kapujáig, a félszigetet a szárazfölddel összekötő Iszthmosz-földsorosig vonultak vissza.**Feladták Athént**, melynek lakosságát Themisztoklész Szalamisz szigetére vitette át. (A várost a perzsák elpusztították.)

A tengeri haderőt is az Iszthmoszig akarták visszavonni, Themisztoklésznak azonban sikerült csatát kierőszakolnia**Szalamisznál**.A keskeny tengerszorosban a mozgékonyabb görög hajók**legyőzték a**– főníciai és kis-ázsiai görög hajókból álló –**perzsa flottát**. A csata döntő jelentőségű volt a háború kimenetele szempontjából.**Xerxész a tengeren elvesztette fölényét**, ezáltal az utánpótlás és a biztos visszavonulás lehetőségét. Nem kockáztatta, hogy elvágják a birodalomtól, ezért csapatai egy részével visszatért Ázsiába.**A görög földön maradt perzsa erőket**a következő évben a fegyelmezettebb és jobb fegyverzetű görög hopliták Spárta vezetésével**legyőzték**(Plataia, Kr. e. 479).

Ugyanebben az évben**a görög hajóhad is diadalt aratott**a perzsákon Kis-Ázsia partvidékén, a Milétosz előtt fekvő Mükalé-hegyfoknál. Ezáltal az Égei-tengeren biztosították a görög fölényt, és elhárították a közvetlen perzsa hódítás veszélyét.

A HÁBORÚ BEFEJEZŐ SZAKASZA(Kr. e. 479 – Kr. e. 448) A perzsa szorítástól szabadulva**Athén és a szigetvilág poliszai**– kereskedelmi érdekeiktől hajtva – a háború folytatása mellett foglaltak állást.**Kr. e. 478-ban megalakították a déloszi szövetséget**.A szövetségben a legerősebb polisz, Athén ragadta magához a vezetést. A szövetségesek hajókkal vagy pénzzel járultak hozzá a háborúhoz. Pénztárukat**Délosz szigetén**őrizték.

A nyugat felé kereskedő és a szárazföldi jellegű városállamok, elsősorban Spárta, ellenezték a háború folytatását. Tudták, hogy győzelem esetén Athén tovább erősödik.

Aperzsák elleni háborúa kezdeti görög sikerek után**váltakozó eredménnyel**folyt. Végül mindkét fél belátta, hogy alapvetően nem tudják az erőviszonyokat megváltoztatni. Így**Kr. e. 448-ban békét kötöttek. A perzsák lemondtak az égei-tengeri jelenlétről, a tengerszorosokról és az ión városok fölötti uralomról**,Athén pedig a birodalom elleni támadásokról.

A hatalmas Perzsa Birodalom több hadjárata kudarcot vallott a hazájukat védő görögök hőies ellenállása következtében.

A támadások visszaverése után a háborút a keleti kereskedelemben érdekelt poliszok, így elsősorban Athén folytatni kívánta. Kr. e. 478-ban megkötötték a déloszi szövetséget.

A háborút lezáró béke biztosította a görögség további fejlődését, elsősorban a kereskedelem virágzását.

15. Az athéni demokrácia fénykora és hanyatlása

A PERIKLÉSZI DEMOKRÁCIA**Kr. e. V. század közepe a demokrácia virágkora Athénban.** A fénykor összekapcsolódik**Periklész**nevével, aki 15 éven át Athén tényleges vezetője volt – évről évre megválasztották**sztratégosz**nak.

Periklész korára **ajogi egyenlősége** szabad polgárok számára már megvalósult. A továbbfejlődést az jelentette, hogy **a politikában, a közéletben való részvételt a gyakorlatban is biztosították**mindenki számára. Aszegényebbek ugyanis korábban nem engedhették meg maguknak az időigényes közéleti szereplést, mert dolgozniuk kellett a mindennapi megélhetésért. (A tisztségviselők nem kaptak fizetést.)**Ezért bevezették a napidíjat**.Napidíj járt az esküdtbírságokon végzett munkáért, majd később a görög politikai életben sajátos szerepet játszó színházi előadások látogatásáért is.

GAZDASÁGI FELLENDÜLÉS – TÁRSADALMI ÁTRENDEZŐDÉS Kr. e. V. század közepén Athén gazdasága virágzott.**Fejődött afazekasság, a fémipar, a hajóépítés**,és a nagy építkezések az**építész**etet is önálló iparággá tették. **Aleggyorsabban**fejlődő ágazattáa **kereskedelem**vált. Növekedett az athéni behozatal és a kivitel, de fontos volt **aközvetítő kereskedelem is**,amelyet **Athén tengeri fölénnyel** biztosított. Az iparban a fejlődés együtt járt a szakosodással és **anagyobb műhelyek**létrejöttével. Ezekben egyre**nőtt a rabszolgamunka**aránya.

Így az athéni államnak nem okozott nagy megterhelést a napidíjak rendszere.**A polgárok nem fizettek adót**,de a felszabadított rabszolgák és a polgárjoggal nem rendelkező szabadok (metoikoszok) igen. Jelentős jövedelem folyt be a kereskedelemből, a kikötői forgalomból, a bírságokból és a laurioni ezüstművekből.

Athén lakosságának közel felét a virágkorban is a polgárjoggal rendelkezők és családtagjaik tették ki. Áma **gazdasági fejlődése vagyoni különbségek növekedésével**járt. Ez**vesélyeztetette**azt a **aviszonylagos vagyoni egyensúlyt**(nincsenek nagyon gazdagok, de nagyon szegények sem),**amely**a politikai jogok egyenlősége mellett lehetővé tette, hogy az athéni állam egy-két nemzedék idejére ténylegesen**biztosítsa a demokráciát**.

A PELOPONNÉSZOSZI HÁBORÚ(Kr. e. 431–404) A perzsa háborúkat követően**a déloszi szövetség**átalakult. Már nem védelmi szervezet volt, hanem**Athén gyarmatbirodalma**,melyben **aszövetségesek adófizetőkké** váltak. Azokat a poliszokat, melyek ki akartak lépni ebből a nem kívánt szövetségből, Athén fegyverrel kényszerítette maradásra. Nem riadt vissza városok (pl. Naxosz) lerombolásától, lakóinak lemészárlásától, vagy rabszolgáskorba taszításától sem.

A kereskedelemben **isélesedett a verseny a poliszok között**, mivel a **belső piacok már nem tudtak több árut felvenni**.Főleg Athén és az iparban, kereskedelemben második helyre szoruló Korinthosz között éleződtek ki az ellentétek. Érdekesen fonódott össze ezzel a problémával az arisztokratikus berendezkedésű szárazföldi hatalom, Spárta és a demokratikus berendezkedésű tengeri hatalom, Athén ellentéte. Miután**Athén kereskedelmi versenytársainak és Spártának egybeestek az érdekei**, együtt vettek részt az Athén ellen vívott háborúban.

Athén újabb városokra akarta rátenni kezét. Korinthosz Spártától kért segítséget, és**Kr. e. 431-benkitört a háború**. A hadi események a

várakozásoknak megfelelően alakultak: az athéni flotta Peloponnészosz partjait pusztította, a spártaiak pedig Attika földjét támadták. **Egyik fél sem tudott döntő győzelmet aratni.**A kölcsönös kártevések kimerítették mindkét hadviselő várost. Attika lakosságát Periklész tanácsára Athén falai mögé vonták vissza. A túlszűfolt Athénban járvány tört ki, amely Periklész is elragadta. A kimerült felek békét kötöttek, a háború előtti állapotok alapján (Kr. e. 421). A háború kirobbanásához vezető ellentétek azonban továbbra is fennálltak. Így egy tehetséges, nagyravágó athéni politikus (Alkibiádész) ismét háborúba sodorta hazáját. Ám a Szicília megszerzésére indított athéni hadjárat teljes kudarccal végződött.

Athénbanbelső harcok törtek ki.A kegyelemkövetést azonban az adta a városnak, hogy**Spárta**az ősellenséghez, a perzsákhoz fordult. Szerződést kötött velük, és jelentős összegért lemondott az ión városok függetlenségéről. Az így kapott pénzen**ütőképes tengeri haderőt szerelt fel.**A meggyengült**Athént**– korábban a tengerek urát –**a tengeren is megverték**(a Dardanelláknál). A spártaiak már Athént ostromolták, amikor a város békét kért.

Kr. e. 404-ben kötötték meg a békét. Ennek értelmében Athén szövetségi rendszere felbomlott, leszerelték flottáját, lerombolták a városfalakat.**Athén megszűnt nagyhatalom lenni.**

A POLISZRENDSZER VÁLÁSÁGAA háború nem oldotta meg a problémákat, sőt a több évtizedes pusztítás csak felerősítette azokat.**A háborúk állandósultak, a poliszok már nem tudták biztosítani a gazdaság fejlődését.**Athén lehanyatlása után Spártáé lett a vezető szerep. Ám ekkor volt szövetségesei ellene fordultak, s rövid időre Thébai emelkedett fel.

A városállamokban is változások zajlottak le. Kialakultak a rabszolgamunkát alkalmazó nagyüzemek, s erősödő versenyük miatt a szabad kézművesek megélhetése bizonytalanná vált. Az újonnan meggazdagodók fölvásárolták a földeket is.**A demokrácia fő támaszát jelentő középrétegek (a parasztok és a kézművesek) elszegényedtek.**A demokrácia jogi keretei a vagyoni különbségek növekedésével kiüresedtek. A demokrácia által biztosított jogokat kihasználva vagyonukat vesztett polgárok az állam juttatásaiból kezdtek élni.**A korábban városukért felelősséget érző polgárokból szavazataikat áruló, irányítható tömeg vált.**

A változások a poliszok hadseregeit is átalakították. Az önmagukat felfegyverezni képes polgárok száma csökkent, ezért fizetségért harcoló**zsoldosokat** toboroztak közülük. A zsoldosok**már nem városukért**,hanem a nekik fizető politikusok akarata szerint**indultak csatába.**A katonáskodó polgárok serege helyett a polgárok ellen is bevethető haderő jött létre.

A perzsa háborúk után a jogi és a viszonylagos vagyoni egyenlőség az athéni polgárok számára tényleges demokráciát biztosított.

A piacok bővítésének kudarca és a poliszok egymás elleni küzdelme hanyatláshoz vezetett.

A polisz sem gazdaságilag, sem katonailag, sem politikailag nem volt már megfelelő kerete a görögség fejlődésének.

16. Görög hétköznapiak és művészetek

A HÁZ ÉS BERENDEZÉSEA görög ember élete**otthonában és aközterületeken** zajlott.**A görög polgár háza a külvilág felé zárt:**vályogtéglából épült falain csak elvétve nyílt ablak. A cseréppel fedett, általában egyszintes épület egy udvart vett körül. Ez biztosította a világosságot, helyet adott a házi szentélynek, s innét nyíltak a nők és férfiak helyiségei.

A görög házban megtalálhatjuk napjaink berendezési tárgyait (asztal, szék), de jellemzőbbek voltak **akerevetek.**Ezek nemcsak az éjszakai nyugalmat szolgálták, de rájuk heveredve étkeztek, így fogadták a vendégeiket is. A szekrények helyett**ládák**szolgáltak tárolásra.

A gazdagabbak házait a falakon**textiliák, falfestmények,**a padozaton gyönyörű**mozaikok**tették otthonosabbá. A használati tárgyak közül kiemelkedtek **aművész ki vitelű kerámiák.**A tálakat, vázákat, csészéket változatosan díszítették: kezdetben geometrikus ábrák, majd állatok, emberek, mitológiai alakok és a hétköznapi élet tevékenységei jelentek meg a kerámiákon. A jellegzetes színek a vörös (az agyag) és a fekete (égetett máz) voltak.

ÖLTÖZKÖDÉSA nőkés a férfiak viselete nem különbözött alapvetően. A gyengébb nem **akhitón**hordta. Négyszögletes szövettarabból hajtogatták, gombok, tűzők tartották össze, s egy öv szorította a derékhoz.**A férfiak ruházatszinténegy mindkét vállon átvett szövettarabból állt.** A fiatalabbak rövidebb, az idősebbek hosszabb öltözetet hordtak. Gyakran – elsősorban otthonaikban – meztőláb jártak, de ünnepi alkalmakkor bőrsarut viseltek. Míg hosszú utazáshoz vagy lovagláshoz bőrcsizmát húztak.

A görögök**hajviseletét** is a divat szabta meg. Az átmeneti korszakban (Kr. e. XII–VIII. század) a nők egyszerű hosszú hajat viseltek. A klasszikus korban a feltűzött, szalagokkal ékesített frizura terjedt el, melyet később a berakott, hullámos viselet követett. A férfiak körében a hosszú hajat és szakállt a rövid haj és a borotvált áll váltotta fel.

ÉTKEZÉSTermészetesen az eltérő vagyoni helyzetű emberek másként táplálkoztak. A lakosság zöme kásán és kenyéren élt (amely többnyire az olcsó árpából, és nem a drága búzából készült). Ezt hal, sajt és gyümölcsök (olajbogyó, szőlő, füge) egészítette ki. A módosabbak búzakenyeret fogyasztottak, s több hús (juh, szarvasmarha) került az asztalukra.

Az olajbogyó mellett a görögök jellegzetes terménye volt a szőlő és az abból készített bor.A bort általában nem tisztán, hanem vízzel keverve itták.

KÖZTEREK, ÉPÍTÉSZETA görögség életének fontos színterei voltak a közterületek, a középületek: itt zajlott az üzleti, a vallási és a politikai élet. A város piaca,**az agora egybena polisz központja**volt. Egy sor jelentős épület helyezkedett itt el, mint például Athénban a tanács terme vagy a sétákra és üzletkötésre egyaránt szolgáló oszlopcsarnokok (sztoák).

Egy-egy városállamban több istennek építettek templomot, de mindegyiknek volt**kiemelten** tisztelt istene, **akultuszát** szolgáló jelentős szentéllyel.**AthénbanazAkropolisz**(fellegrvár) csodálatos épületegyüttesében kapott helyet Pallasz Athéné temploma, a**Parthenón**.

A görögök csodálatos épületeket emeltek.Elsősorban a középületeikre (templomok, színházak, stadionok, oszlopcsarnokok stb.) fordítottak gondot: ezeket nemes anyagokból (mészkő, márvány), művészi kivitelben valósították meg. A görög épületeket előre kifaragott, gondosan megmunkált kőkockákból építették, melyeket vaskapcsok tartottak össze. Miután boltozatot nem alkalmaztak,**a görög építészet jellegzetes alkotóeleme az oszlop.**Építészetük fejlődését nyomon követhetjük az oszlopok (dór, ión, korinthuszi) változásán keresztül.

SZOBRÁSZSZAAz épületeket gazdagon díszítették**szobrokkal, frízekkel**(domborműsor), melyek művészi hatását gyakran festéssel is emelték – ennek ma már csak nyomai láthatók.**A szobrászat**nemcsak az építészet kiegészítője volt a görögöknél, hanem önmagában **is kiemelkedő ágazata művészetüknek.**A szoboralakokat kezdetben (archaikus kor) még a merev testtartás jellemezte. A klasszikus korban (Kr. e. V–IV.

század) azonban már **élethű, érzelmeket kifejező remekművek** születtek. Számos művész név szerint ismerünk, mint Mürönt vagy Pheidiaszt. Alkotásaikat a rómaiaknak köszönhetően – akik számos másolatot készítettek ezekről – ma is megcsodálhatjuk.

SZÍNHÁZA görög művelődés sajátos eleme a színjátszás. **ADionüszosz isten tiszteletére** előadott szertartásokból alakult ki, majd **önálló művészeti ág**gá vált. **A zínarabokat politikai és nevelő céllal adták elő.** Rendszeresen rendeztek **versenyeket** a szerzők részére. Kezdetben az Agorán tartottak előadásokat, majd **különszabadtéri színházakat** emeltek. Ezek nézőterét hegyoldalakba vájták (Athénban az Akropolisz oldalába), és kövel burkolták. A nézőtér fél ellipszise és a vele szemben álló épület között helyezkedett el a kitűnő akusztikájú színpad. Színészek csak férfiak lehettek, s a nagy méretek miatt (voltak 10 000 nézőt is befogadni képes színházak) a szereplők **karakterizált jelmezekkel, maszkokkal** adták elő a darabokat.

A görög otthon zárt világ, a politikai és társadalmi élet a köztereken és középületekben zajlott.
A görög szobrászat összefonódott az építészettel, de önálló művészeti ággént is maradandót alkotott.
A polisz életében a színi előadások művészeti és társadalmi, politikai események is voltak egyben.

17. A görög tudomány kezdetei

A MITOLÓGIÁTÓL A FILOZÓFIÁIG Az emberi gondolkodásnak a mitológiától való elszakadása a korai görögség legfejlettebb területén, a Kelettel érintkező **ióniában** bontakozott ki (Kr. e. VI. század). **Milétosz**ból, e fejlett kereskedővárosból **sugárzott szét az új gondolkodásmód.** Ebben az időszakban **tudományágak még nem váltak szét.** A **bölcslők a természeti jelenségeket, a politikát, sőt a művészetet is egyben vizsgálták.** A szaktudományok (fizika, történelem stb.) csak később váltak le a bölcseletről, a filozófiáról (philo-sophia = a bölcesség szeretete).

A kezdeti időkben a gondolkodók számára a **legfőbb kérdés a világ keletkezése és kialakulása** volt. A mitológiai magyarázatok helyett **valóságosabb** (a természetben tapasztaltakhoz közelebb álló) **válaszokat** próbáltak adni. A milétosziak egy-egy **őselemre** (pl. víz, levegő, tűz) vezették vissza a világ eredetét. Ezek a válaszok **főleg logikai úton** (a tapasztaltakból kiinduló következtetésekkel) születtek, és természetesen messze álltak a valóságtól. Ám az **összefüggéseket kereső szemléletükkel** a milétoszi bölcslők fontos állomást jelentettek a tudományos gondolkodás fejlődésében.

Hérakleitosz a természeti és társadalmi környezet változásait, mozgásait vizsgálta. Felfigyelt arra, hogy a világban minden változik, és mégis van állandóság. Úgy vélte, minden létező **ellentétes erők kölcsönhatásának** eredménye. Az általa megfogalmazott felfogást dialektikának nevezték.

A SZOFISTÁK Az Athénban létrejött demokrácia elvben minden polgár számára beleszólást biztosított az állam irányításába. **A politikai életben való részvételhez azonban elengedhetetlen volt a műveltség.** Hiszen a politikai küzdelmek a népgyűlésen, a tanácsban viták során, a szónoklás fegyverével dőltek el. Ez a szükséglet hívta életre az **első hivatásos értelmiségi réteget, a szofistákat** (bölcsek), a bölcselet vándorló tanítóit. **Ökfizetség ellenében készítették fel** a politikai érvényesülésre vágyó ifjakat a **szónoklásra és a vitakozásra.**

Nem adtak egységes világképet, hanem arra **oktatták tanítványaikat, hogyan győzzék meg az ellenfelet, hogyan fogadtassák el igazukat.** A szofisták eljutottak odáig, hogy bármit be lehet bizonyítani, és annak az ellenkezőjét is, tehát **mindent viszonylagos** (relatív). Nem lehet eldönteni, hogy mi a jó és mi a rossz, mi az igaz és mi a hamis.

E nézet kialakulásához hozzájárult az is, hogy a kereskedelem fejlődésével a görögök sok népet, sok hagyományt és vallást ismertek meg. A többféle szokásrendszer létezése a szofisták szerint a viszonylagosságról vallott gondolataikat bizonyítja. Tapasztalták, hogy a különböző vidékek szokásai, vallásai eltérő parancsokat, előírásokat tartalmaznak, s ami az egyik helyen erény, az máshol bűn. Ebből azt a következtetést vonták le, hogy a szokásokat, **a törvényeket emberek alkották a saját igényeik szerint.** Mint egyik képviselőjük (Prótagorász) mondta: „Mindennek mértéke az ember.”

SZÓKRATÉSZ A viszonylagosság gondolatát sokan túlzásba vitték, és az alapvető törvényeket, az örök emberi értékeket is kétségbe vonták. Mondván, mindenki maga dönti el, mit tart ezekből jónak. E nézet ellen lépett fel **Szókratész**, a Kr. e. V. században élt athéni bölc. **Megállapította, hogy léteznek örök érvényű értékek**, például az igazság, vagy a szeretet. Ezeket az egyén nem határozhatja meg, hanem önmagukban léteznek. Véleménye szerint mindaz, amit tapasztalunk megváltozhat, de a fogalmak mindig azonosak maradnak önmagukkal. **A feladat tehát fogalmak helyes jelentésének megismerése.** Az ember így tud például életet élni, egyedül ez biztosíthatja a boldogságát.

PLATÓN Szókratész tanítványa volt **Platón**, aki mestere gondolatait fejlesztette tovább. Szerinte örök értékekről csak akkor beszélhetünk, ha mindannak, amit a világban tapasztalunk, valóságosan is létezik egy tökéletes mintája, ideája (eszméje). **Az örök és változatlan ideák világának csak visszatükröződése, árnyéke a mi tökéletlen anyagi világunk.** Megszületése előtt az ember lelke is az ideák világában tartózkodik, ezért ismerünk rá a körülöttünk levő világ tárgyaira, jelenségeire (pl. bár hogyan néz is ki egy asztal, meg tudjuk nevezni). Platón ideatana tulajdonképpen a fogalmak és azok konkrét tartalma közötti eltérésre próbál magyarázatot adni.

Kora visszasságait tapasztalva Platón sokat foglalkozott azzal, hogy milyen **az ideális állam.** Államelmélet **szigorúan elkülönülő csoportokra osztott társadalomra** épül. **Élén a bölcsek állnak**, a legkiválóbbak, akik irányítják az állam ügyeit. Hogy ki kerül a bölcsek közé, azt a tudás mértéke dönti el, amit vizsgákkal ellenőriznek. Akik nem felelnek meg ennek a szintnek, a harcosok csoportjába tartoznak, és a közösség védelmét látják el. A harmadik réteg a dolgozóké, akik a termelőmunkát végzik.

Platón az Athén melletti Akademosz ligetében **bölcseleti iskolát alapított**, ahol 40 évig tanított. Az iskola majd 900 évig működött, s nevét máig őrzi az „**akadémia**” kifejezés.

ARISZTOTELÉSZ Platón tanítványa volt **Arisztotelész** (Kr. e. IV. század). Athénban tudományos műhelyt szervezett, ahol természetrajzi gyűjteményt és könyvtárat is létesített. **Itt nagy mennyiségű ismeretanyagot** halmoztak fel. Ebben az alkotó közösségben rakták le a később **szaktudományok** alapjait. Ekkor alakult ki a gondolkodás folyamatát vizsgáló tudomány, **alogika.**

Arisztotelész véleménye **szerint az anyagi és a szellemi világ is valóban létező.** Arisztotelész a szellemit tartotta a magasabb rendűnek, mert az a „mozgató”, az alakítja az anyagot. Az anyagi és a szellemi világ egymástól elválaszthatatlan, de létezik egy anyagtalan „első mozgató” (istenség), amely fenntartja a világot.

Arisztotelész államelméletében elvetette a zsarnokságot, de a túlzott demokráciát is. **Az igazságos egyeduralomban** vélte megtalálni az **ideális berendezkedést.** Az emberek viselkedésében az arány közeputat tartotta követendőnek.

A TÖRTÉNETÍRÁSKezdetben időrendben haladó leírások születtek, majd megkísérelték az eseményeket irányító tényezők feltárását is. Ekkortól tekinthető önálló tudománynak a történetírás. A szerzők törekedni kezdtek a történesek elfogulatlan bemutatására.

Hérodotosz volt az első, aki nem pusztán időrendben vagy földrajzi egységenkénti leírásban dolgozta fel az eseményeket, hanem azok mozgatórugóit is kereste. Emiatt Hérodotoszt (Kr. e. V. század) a „történetírás atyjának” nevezik. Feldolgozta a Közel-Kelet népei és a görög-perzsa háborúk történetét. Kilenc könyvből álló munkáját hatalmas mennyiségű ismeretre alapozta. Bejárta a görög gyarmatvárosokat, elutazott Egyiptomba, Mezopotámiába. Színes leírásaiban szakított a mitologikus magyarázatokkal, törekedett a történelmi hűségre. Hérodotosz szerint a népek történelme körforgásszerűen változik: a virágkort hanyatlás követi, majd újból felemelkedés.

A görögök legnagyobb történetírója, Thuküdidész városa, Athén hanyatlásának és a peloponnészoszi háborúnak a történetét dolgozta fel. (Sztratégoszként személyes tapasztalatai is voltak erről.). Az eseményeket összefüggéseikben vizsgálta. A gazdasági, földrajzi, emberi tényezőket éppen úgy figyelembe vette, mint a véletlent, s figyelmen kívül hagyta a természetfölötti erőket. Felismerte, hogy az események szükségszerűen következnek egymásból.

A görögséghez kötődik a rendszerező, az okokat, összefüggéseket kereső tudományos gondolkodás kialakulása. Kezdetben a világ megismerése a bölcsélet feladata volt.

A milétoszi filozófusok a világ keletkezését őselemekre vezették vissza.

A szofisták szerint minden viszonylagos, és a nézőpontunktól függ. Szókratész úgy látta, hogy vannak állandó értékek, amelyekhez mindenkinek igazodnia kell.

Platón szerint a általunk tapasztalt világ a valóságosan létező ideák tökéletlen árnyképe.

Arisztotelész az anyagi és a szellemi világot is valós, és egymástól elválaszthatatlan létezőnek ismerte el. Tevékenysége hozzájárult a szaktudományok kialakulásához.

A görög történetírók nem csupán lejegyezték az eseményeket, hanem azok mozgatórugóit is keresték.

18. A Kelet meghódítása – Nagy Sándor

MAKEDÓNIA FELEMELKEDÉSEHellasz északi határán éltek a görögök távoli rokonai, a makedónok. Görögországba, a kereskedelmi kapcsolatok révén (fő árucikkük a gabona és a ló volt) fokozatosan átvették a görög kultúra elemeit. **Makedóniát II. Philipposz** (Kr. e. IV. század) erősítette meg, aki trónra lépése előtt görög földön (Thébában) nevelkedett. A király országa aranybányáit kihasználva aranypénzt veretett. Thébai mintáralátérhezotta a kor legütőképesebb hadseregét, amely a híres makedón falanxban állt fel.

Philipposz célja a görög föld meghódítása volt. Kihasználta a görög poliszok hanyatlását és egymás elleni örökös háborúikat. A görögség nem volt egységes Philipposzsal szemben. Kialakult egymakedónbarát irányzat, Iszokratész vezetésével, amely a görögség válságának megoldását a Perzsa Birodalom – makedón fegyverekkel történő – meghódításában látta. Itt vélték megtalálni a görög áruk piacát, és a remélték, hogy a belső feszültségek oldódnak, ha a poliszok szegényei kivándorolnak Keletre, ahol bőséggel van termőföld.

E csoporttal szemben lépett fel az athéni Démoszthenész, aki féltette a poliszok függetlenségét és a demokráciát. Egy olyan világot akart megvédeni, amely a válság miatt valójában már nem is létezett. Philipposz elleni híres beszédeiben (philippikák) nem tudott kiutat mutatni a válságból.

A makedónok ellen szövetkező néhány poliszta makedón hadsereg tönkreverte (Khairóneia, Kr. e. 338). Egész Görögország Philipposz fennhatósága alá került.

NAGY SÁNDOR HADJÁRATAPhilipposzt a makedón trónon fia, **Alexandrosz (Nagy Sándor)** követte (Kr. e. 336-323). Az ifjúkutinő nevelést kapott: a görög elveknek megfelelően testi és szellemi fejlődésére egyaránt nagy hangsúlyt fektettek (egyik nevelője Arisztotelész volt). Már atyja uralkodása alatt részt vett a birodalom irányításában. A trónt megszerezve a görögség és a makedónok egyesült erejével megindította hadjáratát a Perzsa Birodalom ellen.

A Perzsa Birodalom belső harcok gyengítették. A perzsa királyok nem fejlesztették haderejüket, s egyre inkább görög zsoldosokat alkalmaztak. Agörög-makedón haderő minőségi fölénye, párosulva Alexandrosz hadvezéri tehetségével, gyors sikert hozott. Néhány év alatt több csatában legyőzték a perzsa hadsereget. Alexandrosz először a birodalom nyugati felét, majd központját, végül a keleti területeket hódította meg.

A 30-40 000 fős görög-makedón sereg Kr. e. 334-ben kelt át a Dardanellákon. A katonákat – először a világtörténelemben – tudósok csoportja is követte, mutatva a vállalkozás eszmei indítékát, a görög kultúra terjesztésének szándékát. Az első összecsapásra már a Márvány-tenger partvidékén, a **Granikosz folyónál** sor került. A görögök itt még csak a kis-ázsiai perzsa kormányzó erőivel kerültek szembe, s győzedelmeskedtek.

A következő évben, Kr. e. 333-ban **Isszosz**nál mára perzsa király (III. Dareiosz) vezette főerőket győzték le. A vesztes uralkodó ugyan elmenekült, de családja fogságba esett. Isszosz után Alexandrosz délnek fordult, s elfoglalta Föníciát, Palesztinát majd Egyiptomot. Miután biztosította serege hátát a tenger felől, kelet felé nyomult előre. Az egykori asszír főváros, Ninive romjainak közelében **Gaugamélánál** ütközött meg az újjászervezett perzsa főerőkkel (Kr. e. 331). A nagy számbeli fölényben lévő, harci elefántokat is bevető perzsák felett aratott győzelem döntötte a hadjárat sorsát. A perzsák megsemmisítő vereséget szenvedtek. Királyuk ugyan elmenekült, de az egyik szatrapa meggyilkolta. Nyitva állt az út Perzsia belseje felé. **Elfoglalták** Perszeopoliszt, a fővárost, és temérdek kincsét elrabolták.

A hadjárat elérte célját, de Alexandrosz a fővárostól keletebbi területekre is ki akarta terjeszteni hatalmát. Közép-Ázsiába vonult, ahol seregeit elcsigázta a forráság. Az itt élő harcias törzsektől jelentős veszteségeket szenvedtek, de végül is megszerezték a győzelmet. A becsvágyó hódító India felé folytatta a hadjáratot, s itt is győztes csatát vívott. Serege azonban végképp kimerült, lázadózott, ezért kénytelen volt visszafordulni.

ALEXANDROSZ BIRODALMA Nagy Sándor feleségül vette a perzsa király leányát, és mint perzsa uralkodó hódoltatta a keleti tartományokat. Az elfoglalt területeken a perzsáknak alávetett népek a makedónokat felszabadítóként fogadták, vagy közömbösen viselkedtek velük szemben. Ahol nem álltak ellen, Alexandrosz – a perzsa hagyományokat követve – együttműködött a helyi vezető réteggel. A jelentős közlekedési csomópontokon városokat alapított, melyek nagyrészt a róla kapták nevüket. E városok közül később mind gazdasági, mind kulturális szempontból az egyiptomi Alexandria emelkedett ki.

A Dunától az Indusig terjedő hatalmas birodalmat, a számtalan népet és vallást, csak a hadsereg tartotta össze. A makedón király meghódította a Keletet, de a Kelet is „meghódította” őt: keleti despotává vált. Átvette a perzsa közigazgatási rendszert, csak a vezetőket

cserélte ki görög-makedón vagy hozzá hú keleti elemekre.A hatalmas területet azonban nem lehetett sokáig egyben tartani. Korai halála (Kr. e. 323) is megakadályozta a birodalom kiépítésében. Ám **agörög és a keleti műveltség ötvöződéséből (hellenizmus) a következő évszázadokban jelentős fejlődés bontakozott ki.**

A poliszrendszer válságát a felemelkedő Makedónia használta ki, meghódítva a görög földet.

A görögség erejét összefogó Nagy Sándor meghódította a Perzsa Birodalmat, de halála után birodalma szétesett.

A görög és a keleti kultúra egymásra hatásából új, virágzó műveltség született: a hellenizmus.

19. A hellenizmus kora (Kr. e. III–I. század)

A HELLENISZTIKUS ÁLLAMOKAlexandrosz váratlan halála után a **birodalom fölötti uralomért az elhunyt hódító hadvezérei indítottak harcot.** A hosszú és véres küzdelem eredményeként új államok alakultak ki. A vezérek despotaként kormányozták birodalmaikat.

Először Ptolemaiosz hatalma szilárdult meg **Egyiptomban.** Utódait, a korlátlan hatalmat kiépítő **Ptolemaidákat** a fáraók leszármazottaként tisztelték.

A legnagyobb területű birodalmat Szeleukosz utódai, a **Szeleukidák** hozták létre, amely **Kis-Ázsiától** Mezopotámián át **Indiáig** húzódott. E hatalmas térséget, ahol sok fejlett város is volt, nem tudták az egész korszakon át egyben tartani. A Kr. e. I. századra birodalmuk darabjaira hullott.

Harmadikként **Európában** is létrejött egy királyság az **Antigonidák** fennhatósága alatt. Erről az államról a görög területek váltak le nagyobb egységeként.

A HELLENISZTIKUS GAZDASÁG ÉS TÁRSADALOM a keleti és a görög kultúra összeolvadása jelentős gazdasági fellendülést eredményezett. Megélénkült a kereskedelem, nőtt az ártermelés. Főként a **görög telepések által lakott városok** fejlődtek. Ezek az esetenként százezres lélekszámú nagyvárosok lettek az **ipar, a kereskedelem és a kultúra központjai**, mint Alexandria, a karavánutak végállomásánál.

Az új államokat korlátlan hatalmú **despotikus uralkodók** irányították. A papi, katonai és hivatalnok arisztokráciára támaszkodtak, akiknek földbirtokokat adományoztak. A földeket **rabszolgákkal** (rabszolgatartás gyorsan terjedt) vagy a hagyományos keleti gazdálkodási rendszer szerint, **függő helyzetű szabadokkal** műveltették meg. A keleti típusú berendezkedésbe csak részben tagozódtak be a **főleg görög lakosságú városok**, melyek kiváltságos helyzetet élveztek. A hadsereg mellett az uralkodók támaszai voltak az őslakosság fölkeléseivel szemben. E támogatás fejében korlátozott önállósággal bírtak.

A TUDOMÁNYA görög és a keleti világ kölcsönhatása a kultúra területén hozta a legnagyobb eredményeket. **A görög tudományos gondolkodás és a Kelet népei által felhalmozott ismeretek egymásra találása termékenyítőleg hatott a tudományra.** A gazdaság súlypontjának keletre tolódásával a **műveltség központjai** is görög lakosságú **keleti nagyvárosokba** tevődtek át. **Jelentősen fejlődtek természettudományok és a technika**, amelynek vívmányai hozzájárultak a nagyvárosi mindennapok kényelméhez is (vízellátás, tervezett városok stb.).

A művészetek és a tudományok pártolóímar nem a poliszdemokráciák, hanem a **királyi udvarok**. I. Ptolemaiosz alapította **Alexandriában** a legjelentősebb tudományos műhelyt, a múzsák szentélyét, a **Muszeiont** (nevét „múzeum” szavunk őrzi). A több mint félmillió könyvet (könyvtékercset) őrző könyvtár, a laboratóriumok a kor szellemi életének legfontosabb központjává tették a görögök és zsidók lakta görög nyelvű világvárost. A különböző nyelvek, kultúrák és vallások kölcsönhatása ösztönözte a fejlődést. Alexandriában fordították görögre az Ószövetséget.

A HITVILÁG Az egyszerű emberek a régi világ összeomlásával elvesztették hitüket a régi istenekben. Újakat kerestek, akik a válságos időkben is megsegítik őket, gondoskodnak, törődnek velük.

Elterjedt a **hadvezérek, uralkodók istenítése**, hiszen ők közvetlen támogatást adhattak. Ezt a keleti hagyományt a hellenisztikus uralkodók is igyekeztek feleleveníteni.

Ebben az időben törtek előre az ún. **misztériumvallások**. Az egyén számára biztonságot, a gondoktól való megváltást, és **útvilági boldogságot** ígértek. A zárt vallási közösségekbe misztikus **beavató szertartások** révén lehetett bebocsátást nyerni. A beavatottak az istenség oltalmába kerültek, megszabadultak bűneiktől, s remélhették a halál utáni örök életet, így vigaszt találtak a földön. Több ilyen kultusz alakult ki (Mithrász, Ízisz), melyek békésen megfértek egymás mellett.

A MŰVÉSZETA despotizmus csak keveseknek adott lehetőséget a politizálásra. A fejlődő gazdaság viszont számtalan lehetőséget kínált az egyén számára a jólét megteremtéséhez. A hellenisztikus kor embere eltávolodott a politikai élettől – számára az egyéni gyarapodás, a **kis közösségek, a családi élet vált fontossá**. A változást a művészet is tükrözi. Az uralkodók és a városi testületeken kívül egyre több magánszemély volt a megrendelők között. A monumentális alkotások (rhodoszi Kolosszus, alexandriai világítótorony stb.) mellett a **családi életet, amindennapokat is megjelenítették** (egyszerű emberek, részegség, munka stb.). **Az idealizált ábrázolást felváltotta az egyéni vonásokat, érzelmeket kiemelő realizmus, a klasszikus kor szigorú szabályait pedig az oldottság, a mozgalmasság.**

Az Alexandrosz birodalmát felváltó despotikus államokban görög hatásra fellendült a gazdasági élet.

A hellenizmus korszakában a görög és a keleti műveltség kölcsönhatása virágzó kultúrát hozott létre.

A gazdasági és a technikai fejlődés a városokban átalakította a mindennapokat.

A hellenisztikus művészetet a realizmus, a mozgalmasság és az új témák (pl. hétköznapi világ) ábrázolása jellemzik.

III. AZ ÓKORI RÓMA

20. Róma története a kezdetektől a köztársaság koráig

ITÁLIA FÖLDJE – VÁROSALAPÍTÁSItália aFöldközi-tengerbe ékelődő félsziget, amely szinte kettévágja a Földközi-tengert egy nyugati és egy keleti medencére. Fekvése kedvező, mertközponti helyet foglal elaz ókor fő közlekedési és kereskedelmi útvonalán. Az itt élő népek számára mégis a szárazföld volt a fontosabb. Hiszen Itáliatagolatlan partvidékei kevésbé kedveztek a hajózásnak, a félsziget kiterjedt medencéi (pl. Etrúria , Latium) viszontjó lehetőséget biztosítottakaföldművelésre.

Az indoeurópai nyelvcsaládba tartozólatinok a Kr. e. 2. évezred végi nagy népeségmozgások(ilyen volt pl. a dór vándorlás)idejénérkeztek Itáliába.A Tiberis folyótól délre elterülőLatiumban telepedtek le. A Tiberis menti dombokon a mondai hagyomány szerint**Kr. e. 753-banalapították Rómát.**

GÖRÖG ÉS ETRUSZK HATÁSOKRóma fejlődésére két nép gyakorolt jelentősebb hatást: az etruszkok és a görögök. **Agörögöka** gyarmatosítás során telepedtek le**Dél-Itáliában és Szicíliában**(Kr. e. VIII–VI. század). A görög kultúra hatása közvetlenül csak a római hódítás után érvényesült, de közvetetten, az etruszkokon keresztül már korábban is.

Az etruszkokviszont**Közép-Itáliában**éltek, Róma szomszédságában. Városállamokat alapítottak, és**fejlett városi kultúra**jellemezte őket. Leccsapolták a mocsarakat, s az így nyert területen virágzott a földművelés. Fémművességük is magas szinten állt.**Az építészet mesterei voltak. Ők alkalmazták először**nagyobb méretekbena **boltozatot**, s a rómaiak tőlük sajátították el ezt a technikát. A görögöktől átvettíráskbólfejlesztették ki a **rómaiak a latin ábécét**(föníciai – görög – etruszk – latin írás).

Városaik élén (pl. Veii) királyok álltak, akik az erős arisztokráciával együtt kormányoztak.**A római hatalmi jelvények jelentős része etruszk eredetű**(pl. bíborszegélyű tóga, vesszőnyalábba szúrt bárd, sassal díszített elefántcsont jogar, trónszék).

Vallási életük is hatott Rómára. Az etruszkok temetések alkalmával viadalokat tartottak, s később a rómaiak – már vallási tartalom nélkül – ezek mintájára szervezték **agladiatori játékokat**. Etruszk előzménye vezethető vissza **ajósláshangsúlyos szerepe** Rómában.

Az etruszkok hatalma a Kr. e. VIII. században megerősödött, kultúrájuk virágkora a Kr. e. VI. századra esett. Ebben az időben**Róma** élinisetruszk uralkodókálltak. A Kr. e. VI. század végén a görögök mértek csapásokat az etruszkokra, s ezzel megkezdődött hanyatlásuk.

RÓMA A KIRÁLYOK KORÁBANA mondák szerint Róma első királyát, Romulust még hat követte. Közülük az utolsó három etruszk királyt valós személynek tartják.

A római társadalomősi **nemzetségi szervezetébe** két réteg tartozott.**A vezető réteget a földbirtokos családok, a patríciusok**(jelentése: jó apától származó) alkották.**Soraikból került k**a királyok tanácsadó testülete,**a senatus**(vének tanácsa). Ők**katonáskodtak**,mert a hadi felszerelés (lovak, harci kocsi) drága volt. Sajátos helyzetű réteget jelentettek**kisebb vagyonúcliensek**(pártfogoltak), akia **patríciusoktól függtek és azok támogatását élvezték**.Pártfogójuknak engedelmességgel tartoztak és különféle feladatokat végeztek el számukra.

A nemzetségeken kívüliek a plebejusok(tömeg).**Nem rendelkeztek polgárjoggal**, nem tekintették őket a római nép (Populus Romanus) részének.**Így politikai jogokkal sem bírtak.** Ők a kis parcellákon dolgozó parasztok, s közülük került ki a kevés számú kézműves és kereskedő.

Az etruszk királyok kora kedvezett a plebejusoknak.Anagy **építkezések**(városfal, mocsarak lecsapolása) megrendeléseket, munkaalkalmat, így anyagi biztonságot adtak. **Ahadászati változások**(a gyalogság jelentőségének növekedése) és az olcsóbb vasfegyverek elterjedése katonai szerepüket erősítette.

A KÖZTÁRSASÁG ÉS ÁLLAMSZERVEZETEAz etruszk uralkodók a plebejusokra kívántak támaszkodni a patríciusokkal szemben. Válaszként–kihasználva az etruszkok meggyengülését–

Kr. e. 510 körül a patríciusok elűzték a királyt,Tarquinius Superbust.Rómában**arisztokratikus köztársaság**jött létre.

A köztársaságot a római polgárok, vagyis a patríciusok által**választott tisztségviselők**(magistratusok) irányították. A visszaélések elkerülése végett a görögökhöz hasonlóan**ugyanazt a tisztséget többen (általában ketten) is betöltötték**,így egymást ellenőrizhették. A megbízási idő többnyire**egy évre**korlátozódott.**Fizetés nem járt**,ezért csak vagyonos polgárok vállalhatták a sok kiadással járó hivatalokat. Emiatt viszont a megvesztegetés esélye kisebb volt.

Az állam élén a két consul állt. Békében ők gyakorolták a legfőbb hatalmat, háborúban a hadsereget vezették. Az ügyeket a **senatussal egyetértésben**intézték. A senatus tagjai a legtekintélyesebb patrícius családfők, létszáma kezdetben 100, majd 300 fő volt a köztársaság időszakában.

Végveszély esetén–legfeljebb hat hónapra **–diktátort** választottak, aki minden ügyben saját belátása szerint dönthetett. Mindenki köteles volt neki ellentmondás nélkül engedelmeskedni. A diktátort később sem vonhatták felelősségre azért, amit hivatali ideje alatt tett.

A köztársaság kezdetén Rómában csak a patríciusoknak volt népgyűlésük.Ez azonban a senatus mellett jelentős befolyással nem rendelkezett.

Rómát latin földművelő és állattenyésztő közösségek alapították **Kr. e. 753 körül.**

A rómaiak fejlődésére a görögök és az etruszkok gyakorolták a legnagyobb hatást.

A társadalom élén a földdel és politikai jogokkal rendelkező patríciusok álltak, a többséget a szabad, de politikai jogokkal nem rendelkező plebejusok alkották. Sajátos helyzetű réteg a cliensek.

A patríciusok Kr. e. 510 körül elűzték az etruszk származású királyt: Róma arisztokratikus köztársaság lett.

21. A plebejusok polgárjogi küzdelme és Itália meghódítása

PATRÍCIUSOK ÉS PLEBEJUSOKA Kr. e. V–IV. században Róma sorozatos**földszerző háborúkat** folytatott. A köztársaság első évtizedeiben fokozatosan megszerezték az ellenőrzést Etrúria és Latium felett. A hódítások minden rómainak hasznót hoztak. A hadizsákmány és a földek zöme a patríciusoké lett, de a plebejusok is újabb parcellákat kaptak. Gyarapodtak az állami tulajdonú**közföldek**(ager publicus) – ezekből**bérlés** révén a patríciusok jutottak a nagy földterületekhez

Aharcokban plebejusok szerepe egyre nőtt,hiszen ők adták **anehézfegyverzetű gyalogságot**, amely ekkorra a római hadsereg fő fegyverneme lett. A vagyonos kereskedők, iparosok és parasztok eredményesen indíthattak küzdelmet**legfőbb követelésük, a római polgárjog elnyeréséért.**

APLEBEJUSOK ELSŐ EREDMÉNYEIA plebejusok– kihasználva, hogy szükség volt katonai erejükre – új város alapításával fenyegetőztek. Ennek adtak nyomatékot, amikork**ivonultak**a Róma melletti Szent-hegyre. A senatus meghátrált.Létrehoztak egykülön **plebejus tisztséget**, **anéptribunusét** (Kr. e. 494). Az évente választott néptribunusok a plebejusok érdekeit védtek, s különleges jogokkal rendelkeztek:

személyük és házuk sérthetetlen volt, és megvétőzhették (érvényteleníthették) a plebejusokat sértő törvényeket és intézkedéseket. A néptribunusok támogatására a **plebejusok saját népgyűlést** alakítottak, ahová lakóhely szerinti egységenként (kerületenként) küldték el képviselőiket.

A jogegyenlőség útján fontos lépést jelentett a törvények írásba foglalása, a **XII táblás törvények** megalkotása. Ezek **jórészt már nem tettek különbséget patrícius és plebejus között**. A származás helyett a vagyoni különbség számított a büntetések kiszabásánál. Másként bírálták el a rabszolgákat és a szabadokat is. A törvények **szigorúan védték a magántulajdont**. A családfőnek szinte korlátlan hatalmat biztosítottak a családtagok felett. A rendelkezésekben megtalálhatók a korai törvénykezésre jellemző motívumok is, mint **azemet szemért elv**.

A PLEBEJUSOK SIKEREI A származás helyett a vagyon kezdett a rendező elvvé válni Rómában. Ennek megfelelően új módon, **vagyoni alapon osztották öt csoportba (osztályba) a város lakóit**. Ez a felosztás lett az **alapja a katonáskodásnak**. Az **első osztály adta a lovasságot és a nehézfegyverzetű gyalogságot**, a két legnagyobb erőt képviselő fegyvernemet.

A társadalom új felosztásával megjelent egy új **népgyűlés**: ezentúl érdemben ez tárgyalta a törvényekről. (A patrícius népgyűlés hatásköre változott.) A népgyűlésen **akatonai egységeknek megfelelően** vettek részt. Mivel a hadseregben a lovasság és a nehézfegyveres gyalogság volt a legfontosabb, **az első vagyoni osztály több egységgel képviseltette magát, mint a másik négy**. Egységenként szavaztak, így a legvagyonosabbak kezükben tarthatták az ügyek elbírálását. (A vagyon alapján történő felosztást a római hagyomány tévesen a jóval korábban élt Servius Tullius királynak tulajdonította, innen származik a neve: tulliusi alkotmány.)

A politikai életben való részvétel átalakítása újabb tisztséget hívott életre, **acensori hivatalt** (Kr. e. 443). **A cenzorok végezték a vagyonbecslést**, a római lakosság öt vagyoni csoportba való besorolását. Ők jelölték a senatus tagjait a leggazdagabb családfők és a hivatalukat letett főhivatalnokok közül. A patríciusok az elvesztett előnyök némi kárpótlásaként alapították meg ezt a tisztséget.

A plebejusok földhöz jutását segítette, hogy **Licinius és néptribunustársa kísérletet tett a közföldek bérletének korlátozására** (Kr. e. 367). Törvényük **500 jugerumban** (kb. 230 hold) **maximálta egy személy részesedését a közföldekből** (ager publicus). A törvényt később nem tartották be.

ITÁLIA MEGHÓDÍTÁSA Latium elfoglalása után Róma dél felé tört előre. Hosszú harcok után **elfoglalták Capuát**. Ide vezetett az elsőként megépült **kövezett országút, a Via Appia** (Appius censorról). A rómaiak a későbbiekben utakkal hálózták be birodalmukat, melyek elsősorban katonai célokat szolgáltak, de a gazdasági élet fellendüléséhez is hozzájárultak.

A további hódítás érdekében Róma **beavatkozott az itáliai görög városok ellentéteibe**. Előbb megvetette lábát a térségben, majd legyőzte a legerősebb görög gyarmatváros, Tarentum ellenállását, **skiterjesztette hatalmát egész Dél-Itáliára** (tarentumi háború Kr. e. 282–272).

A rómaiak **legyőzött városokkal** külön-külön kötöttek szerződést. Ezek révén **Róma szövetségesei lettek**, de a megállapodások az egyik városnak kevesebb, a másiknak több jogot biztosítottak. **Amegosztottság** miatt nem tudtak eredményesen fellépni Róma ellen. Ezt a módszert (Oszd meg és uralkodj! = Divide et impera!) tudatosan alkalmazták a rómaiak.

ÚJVEZETŐ RÉTEG Itália meghódításával párhuzamosan **szűntek meg a patríciusokat és a plebejusokat elválasztó korlátok**. Megnyíltak a hivatalok a plebejusok előtt, utolsóként a papi tisztségek (Kr. e. 300). A hódítások révén nagyszámú rabszolga áramlott Rómába. Ezáltal lehetővé vált a plebejusok régi követelésének teljesítése: **az adósrabszolgaság megszüntetése** (Kr. e. 326).

A patrícius–plebejus ellentét feloldódását jól mutatja, hogy Kr. e. 287-től a **plebejus népgyűlés határozatai kötelezőek az egész római népre**. Ettől fogva a patríciusok is képviseltették magukat ezen **területi alapon szerveződő népgyűlésen**, s itt tárgyaltak a törvényekről. (A másik két népgyűlés jelentősége csökkent, de nem tűntek el, párhuzamosan működtek.) A jogegyenlőség teljessé válásával kezdetét vette a patríciusok és a vagyonos plebejusok összeolvadása, egy új **vezető réteg, a nemesség (nobilitas)** kialakulása.

A köztársasági Rómát a patríciusok irányították: csak ők álló hivatalnokok és a senatus.

A hódítások sikeréhez szükség volt a plebejusok támogatására, így hosszú küzdelemben kivívták jogegyenlőségüket.

Róma a Kr. e. IV. és III. században meghódította egész Itáliát.

A vagyonos patrícius és plebejus nemzetségekből kialakult az új vezető réteg: a nobilitas.

22. A köztársaság válsága

AZ ELSŐ PUN HÁBORÚ (Kr. e. 264–241) A föníciaiak (punok) alapította **Karthágó** erős kereskedelmi flottájára támaszkodva **uralta a Földközi-tenger nyugati medencéjét**. Aföldeket rabszolgákkal műveltették, így hiányzott az erős parasztság, mely Rómában a hadsereg alapját képezte. Emiatt **Karthágóban szoldos hadsereg** alakult ki, melyet szoldosvezér dinasztia írt vezette.

Miután **Rómát** Itália urává vált, **további terjeszkedése Szicília irányába már a kereskedő birodalom érdekeit sértették**. A sziget birtoklásáért robbant ki **az első pun háború** (Kr. e. 264–241). Szárazföldön a római seregek, tengeren **Karthágó flottája** volt fölényben. Végül a rómaiak egy technikai újítás (csapóhíd) segítségével a tengeren is felülkerekedtek. Róma kemény békefeltételeket diktált: megkapta Szicíliát és hatalmas hadisarcot rótt a vesztes városra.

Szicíliában szervezték meg a rómaiak az első provinciát (tartományt). Lakói adót fizettek a római államnak, s hivatalnokaikat Róma nevezte ki. E tisztviselőket egy évre, az éppen lekösznő római főhivatalnokok közül választották.

A MÁSODIK PUN HÁBORÚ (Kr. e. 218–201) **Karthágó** Hispania megszerzésével ismét megerősödött. A hadak élére állított **Hannibál** **északról** tört Itáliára, hogy **gallokkal együtt** támadhasson Rómára. Nagy megpróbáltatások árán átkelt az Alpokon, és **meglepett rómaiakra több súlyos csapást mért**. Ám a parasztság besorozásával a rómaiak újabb és újabb seregeket állítottak fel ellene. A tehetséges római hadvezér, **Cornelius Scipio csapataival átkelt Afrikába**, hogy maga után csalja a pun vezért. Nem is csalódott, **Karthágó** hazarendelte hadvezérét, aki kénytelen volt Itáliában hagyni csapatai jó részét. Megfogyatkozott seregével **Hannibál Zámánál döntő vereséget szenvedett** (Kr. e. 202).

Karthágó végleg elvesztette nagyhatalmi állását, fennhatósága már csak a városra és közvetlen környékére terjedt ki. Flottáját elkobozták, mindössze tíz hajót tarthatott meg. Óriási összegű hadisarc megfizetésére kényszerítették (50 év alatt 1000 talentum). **Róma a Földközi-tenger nyugati medencéjének korlátlan urává vált.**

A harmadik pun háború (Kr. e. 149–146) már nem volt valódi tétje Róma számára. Egy engedély nélkül folytatott háború miatt pusztította el az utolsó emberig hőiesen védekező **Karthágót**.

A Földközi-tenger nyugati medencéjét birtokló Róma megkezdte a hanyatló hellenisztikus világ meghódítását. A püdnai csatában (Kr. e. 168) legyőzték, majd provinciává szervezték Makedóniát. Rövidesen Achaia néven Hellász is provinciává vált.

A HÓDÍTÁSOK TÁRSADALMI HATÁSAIA nagy birodalom létrejötte hatalmat és busás jövedelmeket hozott Róma vezető rétegeinek. A politikai irányítást kézben tartó földbirtokosok, **senatori rend**a meghódított területeken **ager publicus**ból **kihasított földekkel növelte vagyonát**.Létrejttek **anagybirtokok**(latifundiumok).

A **provinciák**bőlsősorban a kereskedők gazdagodtak: **akereskedelmi haszon**mellett az **adó**bérletbiztosított nagy jövedelmeket. A gazdag kereskedő megfizette az államnak (akár több évre előre) a provinciára kivetett adót, amelyet azután maga szedett be. Gyakran az adózásra magas kamatú kölcsönt is adott a provincialakóknak. Róma törvényei értelmében a kereskedelemmel, adóbérlettel foglalkozók nem vállalhattak hivatalot. Így a társadalomban **különböző** nagy vagyonú, de a politikában közvetlenül nem szereplő réteg, **a lovagrend**.

A győztes hadjáratok nyomán tízezerrel hozták Itáliába a rabszolgákat, ezáltal az áruk csökkent. Az olcsó munkaerő alkalmazása megfelelő irányítás mellett kifizetődővé vált. Egyre inkább elterjedt a rabszolga-tartás. **A rabszolga-munka előnyeit kihasználó nagybirtok komoly versenyt támasztott a kisparaszti gazdaságok számára. Sok parasztcsalád tönkre ment, elveszítette földjét.**

A parasztlak a nagybirtok versenyé mellett a provinciákról beáramló gabona miatt is kiszorultak a piacok egy részéről. A bajt tetézte, hogy Hannibál hadai ezrelével pusztították el gazdaságaikat. Ugyanakkor a birodalom növekedésével a parasztlak számára egyre terheesebbé vált a katonai szolgálat. A messzi tájakon folyó harcok miatt nem tudták megművelni földjeiket.

Az eladósodott, majd földjüket elveszített parasztlak Rómába költöztek, hogy ott keressenek megélhetést. **Kialakult** új társadalmi réteg, **az antik proletariátus**. Ők a műhelyekben dolgoztak, vagy a nagyváros kínálta alkalmi munkákat végezték. Egy részük az ingyenélő tömeget gyarapította, **melyet** napi kedvezményekkel **bármely, bármilyen politikai cél érdekében felhasználhatott**. Ha kellett, a szavazatukat is áruba bocsátották.

A paraszti réteg válságában **csak társadalmi, hanem katonai probléma**: Rómában ugyanis csak a földel rendelkezők vállalhattak katonai szolgálatot.

TIBERIUS GRACCHUS REFORMJAA súlyosbodó válság legszembetűnőbb vonása a parasztlak tönkremenetele volt. Természetes, hogy a megoldást először a parasztlak régi állapotának visszaállításában látták. **Tiberius Gracchus** néptribunus (Kr. e. 133) **felújította a Licinius-féle földtörvényt**, mely korlátozta a **közföld**ekből (ager publicus) bérelhető földterület nagyságát. A törvény érvényesülése esetén a latifundiumok jelentős része visszakért volna az állam kezébe. E földeket a néptribunusa **parasztlaknak** akarta kiosztani, **kisbirtokok** formájában.

Reformja a senatori rend heves ellenállásába ütközött. Amikor a reform végrehajtása érdekében – a köztársaság törvényeit megsértve – Tiberius Gracchus a következő évben is néptribunus kívánt lenni, a kirobbanó utcai harcokban **mintegy 300 hívével együtt megölték**. A földreform ugyan tovább haladt, de a kívánnál lassabb ütemben.

Tiberius Gracchus politikáját öccse, **Caius Gracchus** néptribunus folytatta (Kr. e. 123). Célja érdekében a lovagokra támaszkodva indított támadást senatori rend ellen. A földnélküliek egy részét a Karthágó területén kialakított Africa provinciában akart letelepíteni. Intézkedéseivel Caius **abátyjánál is nagyobb ellentéteket szított**, s azok végül véres összecsapásba torkolltak, amely láttán Caius öngyilkos lett.

AZ ELLENTÉTEK KIELEZŐDÉSEMegoldás helyett a Kr. e. II. század küzdelmei egyre erőszakosabbá váltak (pl. Caius Gracchus bukásakor kb. 3000 ember pusztult el). Ez már a polgárháború előszelét jelentette. **Két** – egymással leszámolni kívánó – **politikai erő** jött létre: a senatori rendet képviselő **optimaták és a lovagrendhez kapcsolódó nép párt**. A senatori rend köztársasági hagyományok, míg a nép párt a népi védelmezőjének szerepében próbálta a tömeg támogatását megszerezni. Valójában mindkét irányzat a hatalom megragadására tört.

Róma három háborúban legyőzte riválisát, Karthágót, így a Földközi-tenger nyugati medencéjének urává vált. Ezután támadást indított a hellenisztikus államok ellen.

A hódítások révén a senatori rend a lovagrend is megerősödött.

A parasztlak jelentős része ugyanakkor tönkrement, megjelent az antik proletariátus. Ez veszélyeztette a köztársaság szilárd belső rendjét és katonai erejét.

A Gracchus testvérek a parasztlak régi állapotának helyreállításával próbálták megoldani a gondokat, de a senatori renddel szemben alulmaradtak.

Róma politikai életét a senatori rend és a nép párt hatalmért folytatott küzdelme határozta meg.

23. Az egyeduralkodóhoz vezető út

MARIUS HADSEREG REFORMJAA parasztlak tönkremenetelét nem sikerült megállítani. Miután a római hadsereg zömét az önmagukat felfegyverző parasztlak adták, **egyre csökkent a hadra foghatók száma. A katonák szellemisége sem volt a régi**: a földjüket elvesztéséről rettegő parasztlak idegen földön már nem harcoltak teljes odaadással. A hadsereg válsága Észak-Afrikában vált nyilvánvalóvá, mikor Róma egy kis csatlósállamát a római légiónak nem tudták legyőzni (megvesztegették a parancsnokokat). Vizsgálatot indítottak, majd a **nép párt** Mariust bízta meg a hadjárat vezetésével.

Marius győzedelmeskedett Észak-Afrikában (Kr. e. 105). Sikerét a hadsereg átalakításának köszönhette. Parasztlak helyett **katonákat** **avagyontalan római polgárok soraiból, zsoldért toborozta**. A katonák az új rendszer szerint 16 évig szolgáltak, felszerelést, zsoldot, ellátást kaptak. S ami igazán vonzóvá tette a szolgálatot a vagyontalanok számára: **aleszerelő katonák** (veteránok) **földhöz jutottak**.

Marius **szervezeti és harcászati újításokat** is meghonosított (pl. mozgékonyabbá tette a hadsereg legnagyobb egységét, a légiónak), bevezette a rendszeres kiképzést, egységesítette a fegyverzetet. Reformjait csak úgy tudta végrehajtani, hogy **többször egymás után megválasztották consullá**. Ez a jelenség jól mutatja, hogy a köztársasági intézményrendszer már nem megfelelő: **az évenként váltakozó hivatalnokok tudták igazgatni a birodalom** vált Rómát. Ugyanakkor a **zsoldos hadsereg**, s főként annak **vezére** korábban soha nem látott erőt képviselt a politikai életben is, **szeszélyeztethette a köztársasági berendezkedést**.

SULLA DIKTATÚRAJAVéres események nyomán (Livius Drusus néptribunus meggyilkolása, majd a szövetséges háború Kr. e. 91–89 között) az itáliai szövetségesek megszerezték a római polgárjogot: **Itália egységesé vált**. **Abelső ellentétek** azonban nem csitultak Rómában és a birodalomban.

A senatus jelentős haderővel Kis-Ázsiába küldte **senatori párt** vezérét, **Sullát**. Alig hagyta el Rómát, a **nép párt** kiaválttatták, és a fontos tisztségre **Mariust** emelték. Sulla azonban nem mondott le hadseregéről, s zsoldosaival Róma ellen vonult. **Kirobbant a polgárháború**. Először történt meg, hogy római légiónak vonultak Róma ellen. A várost elfoglaló Sulla **vérfürdőt** rendezett a nép pártiak között, s mielőtt ismét

Keletre felé indult, korlátozta a néptribunusok jogait. Mialatt Sulla Kis-Ázsiában győztesen harcolt, Rómában a néppárti Marius a senatori párt tagjait gyilkoltatta. **Sullabékét** kötött Keleten, s hazatérve lecsapott ellenfeleire. **Korlátlan időre diktátorrá** választotta magát a senatussal. **Ellenfeleit feketelistárazta** (proscriptio): akinek a neve ezen szerepelt, azt bárki büntetlenül megölhette vagy feladhatta. Az áldozat vagyonából a feljelentő részesedést kapott, a többi az államé lett. Ez a módszer a politikai tisztesség eltűnéséhez, **a politikai harc lezüllesztéséhez** vezet mindenkor: Rómában is ez történt (kb. 90 senatort és 2600 lovagot öltek meg).

Sulla, hogy támogatóinak körét növelje, az elkobzott földeket **tömegével telepítette le veteránjait**. Afeketelistakáldozatainak **rabszolgái közül felszabadított** vagy tíezret, s ezeket letelepítette. **A senatus** létszámát 300-ról 600-ra emelte, és a testületet **saját híveivel** töltötte meg.

Sulla a köztársaság és a senatori rendvédelmében **gyakorolt diktatúrát**, s mikor úgy vélte, elérte célját, lemondott a hatalomról (Kr. e. 79). Ezt követően rövidesen meghalt. **A köztársaság azonban nem szilárdult meg**. Éppen Sulla mutatott példát arra, hogy egy hadvezér hogyan veheti semmibe a törvényeket, és hogyan döntheti meg a köztársaságot.

SPARTACUS FELKELÉSE A győztes légiónak az elfoglalt területek népét tíezrével taszították rabszolgasorba, s adták el a hadsereget követő kereskedőknek. A rómaiak az ókor más népeihez hasonlóan nem embernek, hanem dolognak, „beszélő szerszámnak” tekintették a rabszolgákat. **Helyzetük elsősorban értéküktől függött**. Ezt a kereslet–kínálat törvénye mellett az határozta meg, hogy rendelkeztek-e szaktudással. A képzettebbek **avárosokban szolgáltak**, ahol életük viszonylag kedvezőnek volt mondható. **Amezőgazdaságban, a latifundiumokon** dolgozók sorsa már mostohább. A munkák idején agyonhajszolták őket, a téli pihenő alatt alig kaptak ételmet. Nekik is irigylésre méltó sorsuk volt **abányákban vagy a gályák**ontengődőkéhez képest, akik a túlhajszoltság és a veszélyes körülmények közepette rövid idő alatt elpusztultak. A rabszolgák sajátos helyzetű csoportját jelentették **agladiátorok**. Az életerős foglyokat kiképzőiskolákban az egymás elleni, illetve a vadállatokkal vívott küzdelemre képezték ki. Élethalálharcuk az egyik leglátványosabb szórakozást kínálta a rómaiaknak.

Egyrészt a gladiátorok megalázó helyzete, jártasságuk a fegyverforgatásban, másrészt a polgárháborús körülmények magyarázzák, hogy **az ókor legjelentősebb rabszolgafelkelése** egy gladiátorlázadással kezdődött, Sulla diktatúráját követően (**Kr. e. 73–71**). Vezére, **Spartacus** capuai gladiátoriskolából tört ki társaival. Kezdetben a rómaiak nem vették komolyan a lázadást, s így az óriásira duzzadt. Egyre többen csatlakoztak a rabszolgasereghez, amely **Spartacus** vezetésével **előbb észak felé tört, majd délnek fordult**. Miután több római hadsereget legyőzött, a senatus Sulla hajdani alvezérért, Crassust küldte ellene. **Crassus és Pompeius** (aki szintén Sulla seregében szolgált) **légióni** Brundisium közelében **döntő vereséget mértek Spartacus hadára**.

A csatát túlélő rabszolgák jelentős részét elrettentésül keresztük feszítették a Via Appia mentén. A világhatalommá váló Római Birodalomban, a rabszolgatartás virágkora idején a rabszolgafelkelés nem végződhetett másképpen, mint vereséggel. **A felkelést leverő hadvezérek**, Crassus és Pompeius **befolyása erősödött**, ami a köztársaság helyzetét tovább gyöngítette.

A hadsereg válságát zsoldoshadsereg felállításával oldották meg.

A polgárháborús helyzetben rövidesen a hadvezérek kezébe csúszott át az irányítás.

A polgárháború lehetőséget teremtett a **Spartacus** vezette rabszolgafelkelés kitérésére.

A rabszolgafelkelés után tovább nőtt a belső rend fenntartására képes hadvezérek befolyása.

24. Az egyeduralkodó kialakulása

AZ ELSŐ TRIUMVIRATUS A rabszolgafelkelés leverését követően a senatus a külső támadások visszaverését és a földközi-tengeri kalózkodás felszámolását is Pompeiusra bízta. Sikerei láttán azonban tartani kezdtek túlzott hatalmától. Ezért elbocsátott veteránjainak nem adtak földet. Válaszul **Pompeius kapcsolatot keresett a senatus ellenségeivel**.

Ez a helyzet teremtette meg a felmerkedés lehetőségét. Egy még ismeretlen politikus, **Julius Caesars** számára. Caesar előkelő patrícius nemzetségből származott. Személyesen azonban néppárti politikusokhoz kötődött (apja Marius sógora volt, felesége néppárti politikus lánya). **Ígynéppárti elveket hirdetett**, s használt fel táborának szélesítésére. Számos ünnepi játékot, gladiatori viadalt rendezett. Ezáltal megnyerte a tömeg rokonszenvét, de eladósodott. Anyagi helyzetét a Rómában szokásos módon rendezte: megszerezte Hispania egyik helytartóságát, és az ottani lakosság kárára gyarapította vagyonát.

Caesar karrierjének fontos állomása volt, hogy **kibékítette egymással** a birodalom két legbefolyásosabb hadvezérét, **Crassust és Pompeiust**, majd **a senatussal szemben szövetséget kötött velük** (Kr. e. 60). Ezt az egyezséget **triumvirátusnak** (három férfiú szövetsége) nevezték később, és a lényege, hogy **támogatják egymást a vezető tisztségek megszerzésében**. Caesar először a consul lett, majd Gallia provincia helytartója. (Más években triumvirként is voltak consulok, majd Crassus keletre, Syriába, Pompeius pedig nyugatra, Hispaniába ment erőt gyűjteni.)

CAESAR EGYEDURALMA **Crassus halálával** (Kr. e. 53) **megszűnt a triumvirátus**. Pompeius a senatus oldalára állt, mert Caesart egyre veszélyesebb ellenfélnek tartotta. **Caesar** ugyanis időközben **háborúkkal növelte Gallia területét**, és ütőképes, **aszemélyéhez hí hadsereget szervezett**.

Mikora **senatus hazarendelte** (Kr. e. 49), hogy elszakítsák hadseregétől, döntő elhatározásra jutott: katonáival átlépte az Itália határát jelentő Rubicont (A kocka el van vetve!). **Megkezdődött a polgárháború**. A senatus rosszul számított. **Caesars** orra legyőzte Pompeius légiónit, majd a görögországi Pharszalosznál (Kr. e. 48) **döntő vereséget mért vetélytársára**. Pompeius elmenekült, de rövidesen meggyilkolták.

A megrémült senatus **Caesart örökös diktátorrá** választotta. Ő, élve hatalmával, **a birodalom egységét erősítő és a belső elégedetlenséget csökkentő reformokat** hajtott végre. Letelepítette veteránjait, **deföldet osztotta** nincstelenek egy részének is. **Értékálló aranypénzt** veretett. **Sok provinciabelinek polgárjogot** adott. Csökkenteni kívánta a senatus tekintélyét: a testület létszámát 900 főre emelte, és tagjai közé provinciabeli előkelőket is meghívott. **Naptárreformjának** vallási jelentősége is volt. Egyiptomi csillagászok segítségével ismét összhangba hozta a naptár és az évszakok rendjét, s a korrekció tartósságát a szökőévek rendszerével biztosította. A Julián-naptárt használjuk ma is, egy kisebb kiigazítással.

Intézkedései népszerűvé tették a nép (plebs) és a lovagrend körében. Áma **köztársasági hagyományok még erősek voltak**, és **Caesar erre nem volt tekintettel**. Ezt használták ki ellenfelei a senatusban: **egy köztársaságpárti összeesküvés során** Brutus és Cassius vezetésével **megölték**

(Kr. e. 44).

OCTAVIANUS HATALOMRA JUTÁSA A köztársaságpártiaknak nem volt olyan programjuk, amely biztosította volna az egyyszemélyi uralom

elkerülését. Így a hatalom három Caesar köréhez tartozó politikus-hadvezér kezébe került. **Antonius** Caesar egyik parancsnoka volt, **Lepidus** lovasság vezetője, a fiatal, de annál céltudatosabb **Octavianus** pedig Caesar unokaöccse, a diktátor hivatalos örököse, aki nagybátyja veteránjait megnyerve került a hatalomért vetélkedők közé. Mindhárman vállalták a caesari örökség folytatását, s e célból **megkötötték a második triumvirátust** (Kr. e. 43).

A triumvirek a következő évben Philippinél **legyőzték Caesar gyilkosait**, majd **felosztották egymás között a birodalmat**. Antonius kapta a keleti területeket, Octavianus a nyugati, míg Lepidus, Afrikát.

Lepidus rövidesen visszavonult a politikától, ám **Octavianus és Antonius** kezdetől fogva egyeduralomra tört. **Fegyveres összecsapásuk elkerülhetetlenné vált**, így a polgárháború folytatódott. Antonius a hellenisztikus Egyiptomra kívánt támaszkodni, de az utolsó egyiptomi királynőhöz, Kleopátrához fűződő szerelmi kapcsolata miatt sokan tartottak attól, hogy a birodalom súlypontja keletre helyeződik át. Ezért a rómaiak többsége Octavianust támogatta. Actiumnál került sor a döntő csatára (Kr. e. 31), s a tengeri ütközetben **Octavianus győzelmet aratott**. A provinciává tett Egyiptomot – amelynek Róma gabonaellátásában volt fontos szerepe – nem adta át a senatusnak, hanem a saját irányítása alá vonta.

AUGUSTUS EGYEDURALMA – A PRINCIPATUS Hogy Caesar sorsát elkerülje, **Octavianus** igyekezett leplezni egyeduralmát, és a köztársaság megmentőjének szerepében tetszelgett. **Hatalma az általa irányított hadseregen nyugodott. Kulcsfontosságú köztársasági tisztségeket összpontosított a kezében**, és ezeken keresztül érvényesítette akaratát. Consulként a hadsereg és a végrehajtó hatalom vezetője, néptribunusként sérthetetlen volt, s vétőjoggal rendelkezett. Censorként híveit ültethette a senatusba, pontifex maximusként a vallási életet irányíthatta. Látszólag a köztársaság egyik főhivatalnoka volt, de „megtiszteltetésből” olyan címeket fogadott el a senatustól, illetve „a római néptől”, amelyek utaltak kivételes helyzetére: ilyen például az **augustus** (istentől gyarapított férfiú), melyet később személynévként használt, vagy **aprinceps** (első polgár), melyről később rendszere a nevét nyerte. A diktatúrát azzal is kendőzte, hogy államilag támogatta a korai köztársaság hagyományainak felújítását, a régi erkölcsök és szokások érvényre jutását. Rendszerét, **a köztársasági formákkal leplezett egyeduralmat principatusnak nevezzük**.

Az évszázados polgárháborús állapotok után Augustus **uralma nyugalmat, biztonságot hozta** birodalom népeinek. **Külpolitikájában a győzelmes békére törekedett**. Keleten lemondott a hódításokról, s a birodalom határa az Eufrátesz mentén állandósult. Északon a Duna és a Rajna vonaláig tört előre, ő hódította meg Pannóniát is (Kr. e. 9). Ezek **atermészetes határok**ról védhetők voltak, s oltalmazták a birodalmat egész fennállása alatt.

A köztársaság működésképtelenné vált. A hatalomért vetélkedők közül végül a legtehetségesebb politikus, Julius Caesar szerezte meg az egyeduralmat.

Caesar reformjai a birodalom egységét és a belső ellentétek tompítását szolgálták. Nyílt egyeduralma összeesküvéshez vezetett, s megölték.

A köztársaságot már nem lehetett visszaállítani. Az újabb polgárháborúban Octavianus szerezte meg a hatalmat. Uralkodása belső és külső békét jelentett a birodalom népeinek.

Köztársasági formákkal és külsőségekkel leplezett diktatúráját principatusnak nevezik.

25. Augustus önéletrajza

A forrás nem sokkal Augustus halála előtt keletkezett és összefoglalja a politikus életét, tevékenységét. Eredetileg Augustus Mars mezőn felállított mauzóleumában volt bronztáblára vésvé. Figyelmes elolvasásával pontos képet kapunk a principatus rendszeréről.

1. Milyen erőt jelöl meg a szerző hatalma forrásául?
2. Mivel bizonyítható, hogy a fenti hivatkozások félrevezetők?
3. Mely köztársasági hivatalokat szerezte meg Augustus? Ezeket hogyan lehetett elnyerni és gyakorolni a köztársaság korában?
4. Milyen új címeket hozott létre Augustus? Ezekkel milyen jellegű hatalom járt?
5. A feladatok megoldásának mely módját emeli ki Augustus? Milyen célból kerül ez a változat előtérbe?
6. Mely erkölcsi értékeket emel ki a forrás? Miért?
7. Hogyan viszonyul az önéletrajz az általunk megismert történeti tényekhez? Mely események maradnak ki és mi okból?

26. Római hétköznapiak, ünnepek

LAKÁSKÖRÜLMÉNYEKA lakóház nagysága és minősége tulajdonosuk anyagi helyzetétől függött. **Agazdagok** lakóháza, **avillak** ifelé zárt épület volt. A bejáraton át egy központi, részben fedetlen udvarba, az atriumba lehetett jutni. Ennek a középső, nyitott részén kis medence helyezkedett el, mely felfogta az esővizet, és nyáron hűsítette környezetét. **Az atriumban zajlott a család élete**. Itt állt a házi istenek oltára, itt étkeztek, és itt fogadták a vendégeket. Innen nyíltak ház egyéb helyiségei, a hálószobák, a kamrák, a konyha és a család fő szobája.

Míg a jómódúak a kertvárosokban, saját tulajdonú házakban (domus) éltek, s egyre fényűzőbb villákat emeltek, addig a növekvő létszámú **városi köznép** (a plebs) **többségesen bérházakban lakott**. Szigetként emelkedtek ki az őket minden oldalról körülvevő síkatorokból, amit nevük is tükröz (insula = sziget). A bérházakban alacsony volt a belmagasság, télen a lakások füsttel teltek meg, s csak elvétve akadt folyóvíz és csatorna. A faépítésű részek miatt gyakoriak voltak a tűzvészek.

A VÁROS ÉS A SZÓRAKOZÁSI LEHETŐSÉGEKA módosabbak gyakran rendeztek nagy **lakomákat**. A társaság az asztalt három oldalról körülvevő kereveteken heverve fogyasztott a házigazda vagyonáról és leleményességéről tanúskodó fogásokból. A hosszú étkezés szüneteiben komédiások, cirkuszi mutatványosok, táncosok szórakoztatták a résztvevőket.

Minden társadalmi réteg körében népszerűségnek örvendtek a fürdők. A római városképhez hozzátartoztak a hatalmas fürdőépületek, a szükséges vizet biztosító boltozatos vízvezetékekkel együtt. A plebs jóindulatára számító politikusok és császárok sok fürdőt emeltek. A rómaiak nem úszni jártak ide, hanem elsősorban **társas együttlét és az élvezetek kedvéért**. A fürdők nyüzsgő életében a szórakozás sokféle formáját lehetett megtalálni.

A bérházak lakói nem szívesen tartózkodtak nyomasztó otthonaikban. **Az életapompás épületekkel övezett köztereken, a cirkuszokban és az amfiteátrumokban zajlott**. A polgárok jelentős része sok szabadidővel rendelkezett. Ennek eltöltése jelentősen hatott közérzetére, de még politikai állásfoglalására is. Az ókori mondás szerint a tömeg „Kenyeret és cirkuszi játékokat!” akart. Ezért **politikusok igyekeztek gondoskodni a köznép szórakoztatásáról**.

A tömeg leginkább az **ünnepi játékokat, versenyeket** kedvelte. Ezek a rendezvények nem csak a szabadidőt töltötték ki, de levezették a

plebs indulatait is: a sokszor több napon át tartó játékokon mindenki kitombolhatta magát.

A rómaiaknál a **szórakozás csúcspontját a gladiatori játékok jelentették**. Külön épületeket emeltek e véres rendezvények számára: **akórszínházakat (amfiteátrumokat)**. Ezek olyanok, mint két egymásnak fordított római színház. Ma is álló amfiteátrum a Colosseum Rómában, melynek lelátóin közel 50 000 ember foglalhatott helyet. Többféle véres és kegyetlen látványossággal szórakoztatták itt a népet. Kedvelték az állatviadalokat, a „tengeri csatákat”, de kiemelkedtek a gladiátorok egymás elleni vagy vadállatokkal vívott küzdelmei is. **Aszínházakat** kevesebben látogatták. Ellentétben a görög színházzal, a nép az egyszerű jeleneteket és a vaskos humort kedvelte. Pompeius építtette Rómában az első állandó színházat, a

Kr. e. I. században.

Bőven volt része a népnek **acirkuszi játékokban**. Az ezeknek helyet adó hatalmas építmények, mint pl. a római Circus Maximus, óriási tömeget tudtak befogadni. **A koccsverseny volt a legkedveltebb**. Már az ókorban is léteztek szurkolótáborok. Egyesek a zöldeket, mások kékeket vagy a másik négy nagyobb istállót bíztatták. Sokszor politikai tartalom is keveredett a szurkolásba: a császárkorban az uralkodó és a tömeg a zöldeket, az arisztokrácia a kékeket támogatta. A versenyek után az ellentétes táborok között időnként tömegverekedés robbant ki. Ez a valóságos tét nélküli harc alkalmasnak bizonyult a politikai indulatok levezetésére.

VALLÁSI ÉLETA rómaiak ősi hitvilágát—más népekéhez hasonlóan —**kezdetben atomizmus** jellemezte. Fontos szerepet játszott az **ősök tisztelete**. Ahogy fejlődött a város, az etruszk korban fokozatosan létrejöttek a személyiséggel rendelkező, **ember alakú istenek**. Az eredeti latin istenek mellé (pl. Janus = kezdet és vég; Mars = háború) az etruszkoktól átvettek újakat (pl. Minerva = bölcsesség). Az etruszkok hatása a szertartások alakulásán még erőteljesebb érződött. Tőlük vették át a jóslás tudományát. Jósltak a madarak röptéből, a szent csirkék étvágyából, állatok beleiből, májából, a mennydörgésből.

A görögökkel való szorosabb kapcsolat kialakulása után megkezdődött a **római vallás hellenizálódása**. A hasonló feladatkörű római isteneket megfeleltették a görög isteneknek (pl. Zeus = Jupiter, Héra = Juno, Poszeidón = Neptunus, Athéné = Minerva). A mitológiát, az istenekről szóló történeteket mesének is lehetett tekinteni, amelyeket szintén a görögöktől tanultak el.

Az állam és a vallási élet teljesen összeforrt. Mivel a szertartásokon való részvétel az államhoz való tartozást fejezte ki, azokat nagyobbbrészt **az állami tisztségviselők** (magistratusok) végezték. Léteztek emellett **papi testületek** is. Ilyen például az ősi vesta szűzeké, akik a tüzet őrizték éjjel-nappal, s bárkinek bármikor szolgáltattak belőle, vagy a különböző jósök, akik közül az etruszkok álltak nagy becsben.

A rómaiak élete elsősorban a köztereken, fürdőkhöz, színházakban zajlott.

A tömeg szórakoztatása egyre inkább politikai kérdéssé vált.

A római vallás hellenizálódott, és szorosan kapcsolódott az állami élethez.

27. A császárság első századai

A CSÁSZÁRI DINASZTIÁK Rómában az egyeduralmuk hatalmukat a **Caesar** által használt imperator címmel fejezték ki, de szívesen neveztették magukat **caesarnak** is, amiből **acsászárság** származik. Jórészt már életükben kijelölték utódjukat, akihez az esetek többségében nem fűzte őket közvetlen vérségi kötelék. Ennek ellenére egy uralkodóházhoz, dinasztiahoz tartozónak számítottak. **Augustus utódai, a Julius-Claudius dinasztia tagjai.**

A Julius-Claudius dinasztia korában (Kr. u. 14–68) **megkezdődött a császári közigazgatás kiépülése**. Claudius létrehozta **acsászári kincstárát**, a fiscust. Már a principatus korában sem minden uralkodó követte Augustus politikáját. **Többnem** törődtek a köztársasági hagyományokkal, **sönként uralkodóként kormányoztak** (pl. Caligula, Nero). A cselszövészek, gyilkosságok azonban ekkor még csak a vezető réteget érintették. A meggyűlölött császárokat sokszor a Rómában állomásozó testőrség (praetoriánusok) gyilkolta meg, s a testőrök választottak új uralkodót.

A Nero bukását követő zűrzavarban a júdeai légiók támogatásával került hatalomra Vespasiánus, a **Flavius dinasztia** megalapítója (Kr. u. 69–96). Újjáépítette Rómát, **svisszatért Augustus politikájához**. Együttműködött a senatussal, megszilárdította az államot és ismét normális politikai légkört teremtett. Fokozatosan jelentek meg a római civilizáció egyéb vívmányai is (vízvezetékek, színházak, amfiteátrumok stb.) Mindez elpusztítva a jeruzsálemi templomot.

VIRÁGZÓ GAZDASÁG A birodalom területe növekedett, **lakossága nyugalomban élt, gyarapodott**. A Kr. u. I. és II. században az új területekről beáramló zsákmány, majd a provinciák bővülő piaca vált a fejlődés motorjává.

A provinciákban teret hódított a romanizáció: a római műveltség és a latin nyelv átvétele. Utak és hidak épültek, városokat alapítottak Róma mintájára. Fokozatosan jelentek meg a római civilizáció egyéb vívmányai is (vízvezetékek, színházak, amfiteátrumok stb.) Mindez egységesebbé tette a birodalmat.

AZ ANTONINUSOK SZÁZADA (II. század) Az új korszak uralkodói belső nyugalmat teremtettek. Visszatértek Augustus politikájához, **atülpadások nélküli, szelídebb egyeduralomhoz**. **A birodalom Traianus** (Kr. u. 98–117) **császári hódításai nyomán érte el legnagyobb kiterjedését**. Keleten Mezopotámiát foglalta el, északon pedig a Duna vonalától már nem védett Daciát.

A Duna és a Kárpátok vidékén élő dákok törzsek ugyanis veszélyeztették a dunai provinciákat. Támadásuk megelőzésén kívül a **rómaiakat vonzották a dákok földjének** (a mai Erdély) **bányái**, elsősorban a gazdag aranylőhelyek. A meghódított területen kialakították Dacia provinciát

(Kr. u. 107).

A birodalom katonai ereje azonban elégtelennek bizonyult valamennyi hódítás megtartására. A Traianust követő **Hadrianus** (Kr. u. 117–138) fel kellett adnia Mezopotámiát. **A védekezés került előtérbe, megkezdtek a limes kiépítését**: a határok megerősítését őrtornyok, árkok, erődök rendszerével. A leginkább veszélyeztetett határszakaszokon (pl. Britanniában) falat is emeltek. **Hadrianus szervezte meg az egész birodalomra kiterjedő császári közigazgatást**. Megszűntek a külön köztársasági hivatalok, a senatus hatásköre Róma városára szűkölt. A nyugodt évtizedek után **északról és keletről egyaránt erős támadás érte a birodalmat**. **Agermánok** (markomannok) áttörték a limest a Dunánál. Marcus Aurelius (Kr. u. 161–180), a nagy műveltségű filozófus császár csapatainak csak elkeseredett küzdelemben sikerült visszaszorítani a germánokat a Kárpát-medencében. Két évszázados virágzás után a **birodalom** nagy veszteségek árán **még ki tudta védeni a támadásokat**. A katonák által keletről behurcolt betegség, a pestis azonban óriási pusztítást okozott.

A Kr. u. I. században a császári hatalom megerősödött, a birodalom növekedett. Egyes hatalomittas császárok túlkapásai csak a felső réteget érintették.

A II. század a császárkori Róma virágkora: terjedt a romanizáció, s ekkor volt legnagyobb kiterjedésű a birodalom.

A hódítások kora azonban lezárult, a birodalom a limes kiépítésével védekezésre rendezkedett be. A II. század végén még visszaverték a külső támadásokat, de a pusztítások aláásták a birodalom erejét.

28. A válság százada, a dominatus kialakulása

POLGÁRHÁBORÚKAz utolsó Antoninus halála utánvéres polgárháborútört ki. A háborúból a dunai provinciák jelöltje, **Septimius Severus**, Pannónia helytartója került ki győztesen(193–211). A **hadereg megerősítéséhez**pénzre volt szüksége, amit csak **azadók növelésével**tudott előteremteni. A kincstár jövedelmei nőttek, de a birodalom gazdasága számára az adók egyre nagyobb terhet jelentettek.

Septimius Severus politikáját fia, **Caracalla**(211–217) folytatta, akia **római polgárjogot kiterjesztette a birodalom minden szabad lakosára**(212). A közvetlen cél az állami bevételek növelése volt, hiszen például az örökösödési illetéket csak a polgárjoggal rendelkezők fizették. A rendelet ugyanakkor jelezte a provinciák gazdasági és katonai jelentőségének növekedését.

A Severusok után **akülső támadások felerősödtek**, és a gyengülő limes miatt egyre nagyobb pusztítást okoztak. A helyzetet tovább rontották **abelharcok**. A mélypontra jutott birodalmat **Aurelianus**császár (Kr. u. 270–275) kemény fellépése mentette meg. **Megnövelt létszámú hadseregével visszaverte a támadókat, és legyőzte a lázadókat**. A határ biztosabb védelme érdekében feladta Daciát, s így a limes újra a Dunánál húzódott. A birodalom erejének megrendülését mutatja, hogy Aurelianus Rómát erős fallal vetette körül.

A GAZDASÁG VÁLSÁGAAz I. és II. század gazdasági virágzása következtében **provinciák megerősödtek**. Itália gazdasági szerepe csökkent, és a gazdasági kiegyenlítődés következtében **birodalmon belüli kereskedelem vesztett jelentőségéből**.

A támadó hadjáratok megszűnésével **kevesebb rabszolgakerült** a birodalomba, így az áruk nőtt. Emiatta **nagybirtokok**(latifundiumok)**központjától távol eső birtokrészeket kis parcelláknak, terményhányad fejében szabad bérlőknek (colonusoknak),** ritkábban ún. házas rabszolgáknak **adták ki művelésre**. A bérlők alkalmazása enyhítette a munkaerőhiányt. Ugyanakkor a colonus és családja jóval többet fogyasztott, mint a rabszolga, így **piacra kerülő áruk mennyisége csökkent**. A folyamat hozzájárult a városok romló élelemellátásához.

Akülkereskedelemtovábbra is elsősorban **luxuscikkek**: borostyán (Borostyánút), selyem (Selyemút), tömjén (Tömjénút) behozatalára szorítkozott. Ezekért az árukért a birodalom nem tudott hasonlóan értékes termékekkel fizetni. Így arannyal egyenlítették ki a szállításokat, **sa nemesfém folyamatosan kiáramlott a birodalomból**. Ezáltal a piac beszűkült, a városok hanyatlásnak indultak. A gazdasági változások révén kisebb lett az adóalap (pl. csökkentek a megadóztatható jövedelmek). **A császárok az adók emelésével csak tovább rontották a gazdaság helyzetét**.

A DOMINATUSA válságot kísérő belháborúkban győztes **Diocletianus**(Kr. u. 284–305) **nyílt egyeduralmat épített ki**, melyet az uralkodó címéről **dominatus**nak neveznek (dominus = úr). Felismerte, hogy a birodalom irányítása és ellenőrzése egy központból már nem lehetséges. Diocletianus társcsászárt választott, s mindkettőjüknek helytett. **A négyes uralom**(tetrarchia) **révéna központi hatalom** mindenütt **közvetlenebbül** volt jelen, s szemmel tarthatta az egymáshoz egyre lazábban kapcsolódó tartományokat.

Új közigazgatást vezetett be: **a régi provinciák helyén kisebb egységeket** alakított ki (ezeket is provinciáknak nevezték), és Itáliát is provinciákra osztotta. Így 101, azonos elvek alapján kormányzott közigazgatási egység jött létre. Ezzel a volt köztársasági címek még meglévő tartalma is semmivé vált. **A hadsereg létszámát növelte**, elhelyezkedését megváltoztatta. A limesnél csak kisebb erőket hagyott. **A birodalom belsejében ütőképes seregeket** vont össze, melyek azonnal a veszélyeztetett területre vonulhattak.

Reformjai megvalósításához pénzre volt szüksége, melyet az adórendszer átalakításával, vagyis adóemeléssel biztosított. **Minden római polgárra fejadót és földadót vetett ki**. A lakosságot igyekezett helyhez kötni, hogy biztosítsa az állandó adójövedelmet. Ezek az intézkedések átmenetileg orvosolták a bajokat, de felgyorsították a gazdaság hanyatlását.

A MISZTÉRIUMVALLÁSOKTÉRHÓDÍTÁSA A görög-római vallási gyakorlat az egyéntől csak a szertartásokon való részvételt követelte meg, az istenekkel való szoros kapcsolatot, a hitet nem. Baj esetén **nem nyújtott vigaszt** az embereknek, **s nem kínálta a vallásos áhítat átélésének élményét**. Nem adott biztonságot a földön, s nem ígért boldogságot kárpótlásul a földi szenvedésekért a túlvilágon.

Pedig a polgárháborúk, a külső betörések, a romló életkörülmények, s a katonák által keletről behurcolt pestis növelték a kiszolgáltatottság érzését az emberekben. Nagyobb szükségük volt támaszra mint valaha. **Tömegek fordultak a biztonságot, vigaszt nyújtó keleti kultuszok, a misztériumvallások felé**(Mithrasz, Ízisz).

Az államhataloma **császárok istenné nyilvánításával** kísérelte ezt. Kezdetben – főleg a keleti tartományokban – ez bevált, de a császárok se jólétet, se biztonságot nem teremtettek, ezért hiteltelenné váltak.

A külső támadásokon és a polgárháborúkon egy-egy tehetséges uralkodó a hadsereg megerősítésével még úrrá tudott lenni (Aurelianus, Diocletianus).

A császári hatalom erősítése (dominatus), a túladoztatás a gondok alapvető okát, a gazdasági válságot tovább mélyítette.

A kilátástalan helyzetbe került tömegek elhagyták a régi kultuszokat, és a misztériumvallások gondoskodó istenei felé fordultak.

29. A kereszténység születése

PALESZTINA A RÓMAI BIRODALOMBANPalesztina hosszú ideig a hellenisztikus birodalmak (Egyiptom, s később a Szeleukida állam) része volt, majd rövid önállóság után királyai elismerték a római fennhatóságot. Így megtarthatták trónjukat, de együttműködtek a római hatalommal. A nép többsége ezt árulásnak tekintette. A zsidók a római uralom idején követhették **egyistenhívó vallásukat**, amely mindig is **nagysegítséget jelentett az idegen uralom elviselésében**. A vallási hagyományok megőrzését, ápolását tűzték ki célul **afarizeusok**(eredetileg az írástudókat nevezték így). Ragaszkodtak az ősi hitelvekhez, törvényekhez és vallási külsőségekhez. Nézetük szerint a jeruzsálemi templomhoz és a papsághoz kötődő kultusz **nálánnyegesebb a kis közösségek vallásgyakorlata a zsinagógákban**(a

gyülekezetek házaiban), ahol felkészült tanítók (rabbik) magyarázták, sőt a kornak megfelelően értelmezték az Ószövetség előírásait és vezették a szertartásokat. A farizeusoknak nagy szerepe volt a zsidó vallás továbbélésében, különösen a jeruzsálemi templom pusztulása után.

Különös, zárt csoportot (szektát) alkottak az **eszénusok**. Legnagyobb közösségük a Kumrán-magaslat vidékének barlangjaiban élt, vagyonszűzként, szigorú szabályok szerint. Az „új szövetség közösségének” nevezték önmagukat. Azt vallották, hogy az ember lelkéért a Jó és a Rossz (a Világosság és a Sötétség) szelleme küzd. **Lemondással, a bűnök elleni harccal a Jó diadaláért, a megváltásért** tevékenykedtek. Hitük szerint ez már a saját életükben valósággá válik.

A zsidóság körében régóta várták a **Megváltót, a Messiást**, aki megszabadítja az országot elnyomóitól, a népet szenvedéseitől. Az Ószövetségben számtalan utalás található, mely megjövendöli eljövételét.

A ZSIDÓ DIASZPÓRA Az idegen elnyomás elől sok zsidó költözött el Palesztinából. **A szétszóratásban (diaszpórában) élő zsidó közösségek részben eltávolodtak a zsidó hagyományoktól.** A hellenizálódott zsidók megismerkedtek a görög filozófiával. Megőrizték egyistenhitüket, de a Biblia elbeszéléseit már nem szó szerint, hanem jelképesen értelmezték. Görög nyelvet beszélve, egy tágabb világban mozogva, már nem volt egyértelmű számukra, hogy az üdvözülés csak egyetlen népnek adatik meg. Ugyanakkor a **Biblia görög fordításának hatására a hellenisztikus világ megismerte** vallásuk alapját, **az egyetlen, mindenható istenről szóló tanítást.**

JÉZUS KRISZTUS FELLÉPÉSE A zsidóság között, a felfokozott messiásvárás légkörében született meg a világtörténelem talán legnagyobb hatású vallása, a **kereszténység**. Igehirdetők léptek fel, mint például a később szentté avatott **Keresztelő János**. **A Megváltó közeli eljövételéről tanított**, és bűnbánatra intette a népet. A megtisztulást jelképezte, hogy követőit megmártotta a Jordán folyó vizében (keresztelés). A sokaság hallgatott rá, ezért a hatalom számára veszélyessé vált, és a zsidó uralkodó (Heródes Antipasz) kivégeztette.

János még csak jövendölte a Megváltót, **a názáreti Jézusra megváltást hirdetett**. Jézus Krisztus (Jézus = Jozua; Krisztus = Krisztosz (görög) = Messias (zsidó) = fölkenet) **életének eseményeit halála után jegyezték le. Ezek az evangéliumok** (jelentése: örömhír), melyek közül négyet (Márk, Máté, Lukács és János evangéliuma) az egyház később hitelesnek ismert el, s bevett a keresztények szent könyvébe, az Újszövetségbe. (Az Ószövetség mellett ez a Biblia másik fő része.)

Jézus tanítványaival, az apostolokkal járta Júdea városait. Hirdette a közelgő végítéletet, amikor Isten dönt arról, hogy elnyerjük-e az örök életet (üdvözülünk), vagy kárhozatra jutunk. Ám nem azért üdvözülünk, mert részt veszünk a szertartásokon és betartjuk a különböző tilalmakat, hanem azért, mert Istenhez méltó életet élünk. (Ez nem tetszett zsidó főpapoknak.) **Tanításainak lényege a szeretet Isten és embertársaink iránt. Ostorozta a vagyonszerzést, a kapzsiságot, a gyűlöletet, az erőszakot, a bosszút**, hiszen megbocsátás nélkül nincs szeretet. Nézeteit nem elvontan, hanem képszerűen és példákön keresztül fejtette ki. Életével, földi ténykedésével **ispéldát mutatott**, megtestesítette, tapasztalhatóvá tette azt az életet és azt a magatartást, melyet Isten követelt az emberektől. **Híveinek száma** – először a zsidók körében – **gyorsan gyarapodott.**

Mint Keresztelő János, ő is veszélyessé vált a helyi hatalom és a rómaiak számára. Júdea helytartója, **Pontius Pilatus** (26–36) a zsidó főpapok kérésére **kivégeztette**, a legmegalázóbb módon, **keresztre feszítéssel**. Jézus Krisztus kereszthalálával tanításai nem haltak el. Hívei őt tekintették a Megváltónak. **A feltámadásába vetett hit értelmet adott az istenfélő életnek, tanai követésének.** Várták közeli második eljövételét. **Jeruzsálemben tanítványaiból Péter apostol vezetésével kis közösség jött létre.** Az új hit követői, akik később **keresztényeknek** (Krisztushívők) nevezik magukat, mesterük tanait hirdették.

A PÁLI FORDULAT Jézus hívei kezdetben zsidók voltak. **Tanaik** azonban **az egész hellenisztikus világban jó táptalajra találtak**: az emberek régóta vártak megbocsátásra és üdvösségre. **A keresztény vallás ezért kilépett a zsidóság köréből** és gyorsan terjedni kezdett. Ebben jelentős szerepe volt Pál apostolnak. Pál eredeti neve Saul volt. A diaszpóra zsidóságából származott, s római polgárként látta meg a napvilágot. Szüleitől farizeus nevelést kapott, esküdt ellensége lett a keresztényeknek, ám csodás körülmények között megtért.

Pál azt hirdette, hogy nincs értelme várni a közeli végítéletre, merta megváltás már Krisztus kereszthalálával megtörtént, így aki hisz Jézusban, üdvözl. Sorsunkkal Isten próbára teszi hitünket, ezért **azt kell fogadnunk, ahogyan világ rendjét, a hatalom és a vagyonszűk létezését is.** Már nem volt szó arról, hogy a gazdagok nem üdvözülhetnek, így megnyílt az út a felső rétegek számára is az új hit felé. A keresztény közösségben pedig **vagyonszűk gyakorlatát lassan felváltotta a szegények gyámlításának gondolata.** Pál másik fontos tanítása, hogy Isten nem csak a zsidóké, **és a népek mindannyian testvérek a megváltásban** (ti. Krisztus mindenkit megváltott).

Pál működésének köszönhetően az új vallás megbékült kora valóságával, az államhatalommal és a társadalmi különbségekkel. A kereszténység nyitottá lett minden ember számára. A zsidóság jelentős része előtt ekkorra vált nyilvánvalóvá, hogy az új tan nem hozza el népük szabadságát. Így Jézust nem ismerték el megváltónak, tovább reménykedtek a Messiás eljövételében.

AZ EGYHÁZ KIALAKULÁSA A II. századtól már minden társadalmi réteg és nép körében szerveződtek keresztény közösségek. Az irányítást, a közösség vagyonának felhasználását a felügyelők (episzkoposz = püspök) végezték, akik rövidesen állandó tisztségviselői lettek közösségüknek.

Minden város gyülekezetének élén a püspök állt, akit kezdetben a hívek választottak a többi püspök jóváhagyásával. Segítőitarsaiból, **a presbiterekből** (idősebbek) **alakult ki a papság**. Fokozatosan elkülönültek a világiaktól, s létrehozták a **keresztény egyházat**. Az egyház **belső felépítése, a hierarchia** (szent uralom), **a magasabb tisztségűek feltétlen tiszteletén alapult.** A szertartások (keresztelés, áldozás, úrvacsora), melyeket a papság végzett, fokozatosan állandósultak. Kialakultak a keresztény ünnepek (elsőként a vasárnap). Mindez segítette az egyház megszilárdulását. **Az egyház szervezet kiépülésével az egyes provinciák püspökei összejöveteleket (zsínat) tartottak**, ahol a hit kérdéseiről, a szent iratok értelmezéséről tanácskoztak. **Egy terület legnagyobb városának (métropolisz) a püspöke vált a tartomány egyházi vezetőjévé (metropolita).**

Az államhatalom kezdetben nem szállt szembe az új vallással, ahogy türelmes volt a többi kultusszal szemben is addig, amíg azok nem sértették az állam érdekeit. **A keresztények azonban csak saját istenüket tisztelheték, és megtagadták a császárok isteníését. Hitük terjesztésére törekedtek.** **A egyetlen üldözések** (kereszthalál, mártírhalál az amfiteátrumban) nem érhetek célt, mivel a III. századra a lakosság jelentős része már az új hit követője volt. Sőt, az üldöztetés, **avétanúk** példái nyomán az ellenszenv rokonszenvbe, a gyűlölet részvétebe csapott át.

A hellenizált zsidóság közvetítette a görögség felé az egyetlen, mindenható istenről szóló tanítást.

Jézus Krisztus a megváltást, a szeretetet, a megbocsátást hirdette, és ostorozta a kapzsiságot, a gyűlöletet.

Jézus halála után Jeruzsálemben Péter vezetésével egy kis közösség követte tanait.

Pál apostol fellépésével megerősödött az új vallás, s nyitottá vált mindenki számára.

A II. századtól az üldözések ellenére megszerveződött az egyház, és kialakult a szertartásrend.

30. A Római Birodalom szétesése

AZ ÚJ ÁLLAMVALLÁS Miután a kereszténység megbékélt a világi hatalommal és elfogadta a társadalmi különbségek létezését, **Constantinus császár** felismerte, hogy a gyengülő államhatalomnak nem üldöznie kell a keresztényeket, hanem inkább támaszkodnia kell az új vallásra. **313-ban** Milánóban kiadott rendeletével **biztosította a keresztények** – és a többi kultusz – **szabad vallásgyakorlatát**. Constantinus intézkedése nyomán a kereszténység egyre inkább a birodalom legfőbb összekötő kapcsává vált.

A keresztény vallás tanítói között a szertartások és a **hitelvek** kapcsolatokra támaszkodó **viták** így osztotta őket két ellentétes táborra a Szentháromság (Atya, Fiú és Szentlélek) értelmezése. Ez lényegében attól függött, hogy kinek tekintették Jézust (a Fiút). **A császár a birodalom egysége érdekében egyetértést kívánt elérni**. Bár ő még nem volt keresztény, mint a birodalom vallási vezetője (pontifex maximus) **összehívta** Nicaea-ba az **első egyetemes zsinatot** (325). A püspökök részvételével megtartott tanácskozáson a császár elnökölt, s keresztülvitte akaratát. **Tisztázták a Szentháromság tanát, és olyan hitelvek fogadták el, amelynek igazsága nem vitatható** (dogmává tették). A dogma szerint az Atya, a Fiú és a Szentlélek is azonos Istennel, annak három megnyilvánulási formája. A hitelt tagadó Arius alexandriai presbiter és híveit, **az arianusokat eretneknek minősítették**. (Szerintük Jézus Isten legkiválóbb teremtménye, de nem azonos Istennel.)

A Milánóban még csak egyenjogúságot szerzett **kereszténységet** az egységes Római Birodalom utolsó császára, **Theodosius államvallássá tette** (391). Minden más vallást üldözendőnek nyilvánított.

A KELET ÉS A NYUGAT ELTÁVOLODÁSA A gazdaság hanyatlása, a piac visszaszorulása nem egyformán érintett minden vidéket. A birodalom nyugati felében egyre erőteljesebben, míg a keleti területeken jóval kevésbé érvényesültek ezek a jelenségek. Így az amúgy is fejlettebb **Kelet mögött a Nyugat mindinkább elmaradt**. A folyamatot követve **Constantinus Róma helyett új fővárost építtetett magának** Kelet egyik kapujában, a Boszporusz partján, a görög alapítású Büzantion helyén, **melyet önmagáról Constantinopolisnak nevezett el (Konstantinápoly)**.

A növekvő létszámú hadsereg, az új főváros építkezései rengeteg pénzt igényeltek: **a császár emelte az adókat**. Az adók behajtása érdekében Constantinus helyhez és foglalkozáshoz kötötte a colonusokat és a kézműveseket. Az adózás elkerülése és a császári hivatalnokok zaklatásai miatt **szabad kisbirtokosok a környékükön élő nagybirtokos védelme alá helyezkedtek**, így ők **is függőségbe kerültek** (patrocinium). A helyhez kötött colonusokkal együtt **új alávett réteg** volt kialakulóban, amelyet terményszolgáltatásra köteleztek.

A NÉPVÁNDORLÁS II. és III. század folyamán a túlnépesedő germánok be-betörve a birodalomba fokozatosan keleti irányba húzódtak. Ebben az időben Róma még képes volt visszaverni a támadásokat (Marcus Aurelius). **375 táján** azonban a Volga vidékére **kelet felé vonuló keleti gótok szembetalálták magukat a hunokkal, akiktől vereséget szenvedtek**. A nomád nagyállattartó hunok Belső-Ázsia pusztái felől érkeztek. Mivel a kínai Nagy Fal elzárta útjukat, nyugati irányba törtek előre a füves puszták (sztyeppe) országútaján. Nomád népek egész sorát hajtották maguk előtt. **A nyugat felé menekülő gótok indították el a népvándorlás áradatát**.

Először a nyugati gótok érkeztek a limeshez. Róma a zsoldjába fogadta őket, ellátásukat azonban képtelen volt biztosítani. A gótok fellázadtak, s colonusok tömegei csatlakoztak hozzájuk. Mivel a császár nem tudta leverni a gótokat, elismerte őket szövetségesnek. Letelepedhettek a birodalom határain belül, és belső függetlenséget élveztek. A „szövetségesek” jelenléte tovább mélyítette a birodalom válságát.

A gótokon kívül más népek is támadták a határokat. A hatékonyabb védekezés érdekében **Theodosius 395-ben felosztotta két fia között a birodalmat. Létrejött a Keletrómai és a Nyugatrómai Birodalom**.

A NYUGATRÓMAI BIRODALOM VÉGNAPJA A Keletrómai Birodalom nagyobb ellenállást tudott kifejteni. Emellett virágzó gazdasága annyi aranyat biztosított, hogy azzal a kifinomult császári diplomácia a támadókat nyugat felé fordította.

A Nyugatrómai Birodalom nem tudta megakadályozni a germán népek beözönlését. A betörő népek szabadon települhettek le a tartományokban. Frank törzsek költöztek a Rajna torkolatvidékére, angolok keltek át Britanniába. A gótok megszerezték Hispániát, a vandálok pedig Afrikát.

A betelepülés első szakasza öldöklést, pusztítást hozott. **A régi és az új lakosság azonban lassan megtanult egymás mellett élni**. Ahol a jövevények letelepedtek, a földek egy részére rátették a kezüket. A városok a dúlások és a gazdasági élet összeomlása következtében nagyrészt elnéptelenedtek. **A római civilizáció gyorsan visszaszorult**.

A birodalom névleg még létezett, de jelentős részét már az új **germán királyságok** uralták. Ekkor indított támadást az Attila uralkodása alatt megerősödött Hun Birodalom, amelynek központja a Tisza mellékén volt. **A hun betörést** Róma és germán szövetségesei – akiket ugyanúgy veszélyeztettek a hunok – a galliai **Catalaunumnál véres csatában feltartóztatták** (451). Attila rövidesen meghalt (453), de e váratlan esemény sem könnyített **Róma** helyzetén. Újabb támadó jelentkezett: **avédelem nélkül maradt várost felfeléprédálták a vandálok** (455). A Forum Romanumon egy évezred dicsősége után ismét pásztorok vertek tanyát. A birodalom központja ekkor már a védhetőbb Ravenna volt.

A császári hatalom már csak névlegesen létezett. **476-ban** ennek is vége szakadt. Egy Rómát szolgáló **germán vezér**, Odoaker **lemondatta trónjáról az utolsó császárt**, Romulus Augustulust. A hatalmi jelvényeket Konstantinápolyba küldte, melynek urai az egész birodalom örököseinek tartották magukat. A fokozatosan **göröggő keleti császárság** még közel egy évezreden át fennmaradt.

Constantinus felhagyott a keresztényüldözésekkel, mert felismerte, hogy az új vallás a birodalom összetartó ereje lehet. Ennek érdekében zsinaton egységesítették a hitelveket.

A gazdasági szétesést követően a népvándorlás hatására Theodosius két részre osztotta a birodalmat.

A Nyugatrómai Birodalomban germán népek telepedtek le, a római civilizáció összeomlott.

Attila hunjainak támadását a germán „szövetségesek” segítségével még visszaverték, de a Nyugatrómai Birodalmat már nem lehetett megmenteni.

31. A Kárpát-medence a római korban

PANNÓNIA MEGHÓDÍTÁSAPannónia lakóinak többségét **akelták**kalkották, akik csakúgy mint Itáliába, a Duna-völgyébe is a Kr. e. IV. században vándoroltak be. Nem hoztak létre egységes államot, törzsenként települtek le. A rómaiak először a Száva vidékét szerezték meg. A tartomány egészének meghódítása**Augustus**nevéhez fűződik, akivel**véres harcokban törte meg a pannon törzsek ellenállását**(Kr. e. 9).**Pannóniakét** szempontból volt fontos Róma számára. Egyrészt a Duna vonala**északrólbiztosította Itáliát**a váratlan támadásokkal szemben,s a nagy folyam egyben jelentős kereskedelmi útvonala volt. Másrészt Pannónián át húzódtott az Itáliát a Balti-tenger vidékével összekötő**Borostyánút**.

PANNÓNIA TÖRTÉNETEAz első városokisa **Borostyánút mentén**épültek. (Emona – ma Ljubljana, Savaria – ma Szombathely, Scarabantia – ma Sopron).**Később, a limeskiépülésével** katonai táborok**mellett jöttek**létre városok,**a Duna vonalán**(Vindobona – ma Wien, Aquincum – ma Óbuda). Aquincumnál a romok megtekintésekor láthatjuk a katonai és a tőle jól elkülönülő polgárvárost.

A védelmi vonalat**Marcus Aurelius idejénértékaz első nagyobb támadások**. A betörő germán törzsekkel hosszú és véres harcokat vívtak a rómaiak szerte a Kárpát-medencében. **Agyőzelem**után a határ menti germánokat és az Alföld szarmatáit Róma szövetségi rendszerbe illesztve igyekezett féken tartani.

A béke fellendülést hozott. Növelték az itt állomásozó légiók számát,megerősítették a limest, és a Duna túloldalán is erődöket emeltek. Ilyen erőd romjait láthatjuk ma az Erzsébet híd pesti hídfőjénél.**Előrehaladt a városiasodás**,s az elkészült paloták, amfiteátrumok (pl. Óbuda) általában Róma épületeinek kisebb méretű és egyszerűbb kivitelű másolatai.**A tartomány vezető rétege romanizálódott**, s nőtt a betelepülők száma. A népesség zöme azonban megőrizte eredeti szokásait.

A Pannóniában állomásozó nagy létszámú haderő növelte a provincia katonai, és így politikai jelentőségét. A polgárháborúk során az itteni légiók is beleszóltak a küzdelmekbe. Így lett Pannónia helytartójából,**Septimius Severusbólrómai császár**.A katonák ide is magukkal hozták a keleti istenek tiszteletét: Ízisz- (Szombathely) és Mithrasz-szentélyek épültek. Terjedőben volt a kereszténység (keresztény kápolna Pécsen).

A HANYATLÁSA központi hatalom gyengülésével azonban Pannónia egyre nehezebben tudott ellenállni a szomszédos népek betöréseinek. Emiatta **határ menti városok pusztulni kezdtek**. A tartomány belsejében fekvő települések jelentősége megnőtt. Gorsium (a mai Tác) fejlődése folytatódott, Sopianae (a mai Pécs) pedig a felosztott provincia egyik részének székhelye lett.

A gót betörés és lázadás utána **germán törzsek sora telepedett le itt**, majd a következő ide érkező nép elől tovább menekült nyugat felé.**A romanizálódott keresztény vezető réteg is elmenekült**, vagy a tartomány nyugati peremvidékére húzódtott. A helynevek csak ezen a vidéken éltek túl a római kort (pl. Vindobona = Wien).

A hunok megjelenésével a 400 éves római uralomnak vége szakadt.Egy emberöltőre a Tisza vidéke lett a kor leghatalmasabb birodalmának központja, dea **nomád birodalom Attila halála után nyomtalanul eltűnt**, s átadta helyét a népvándorlás számtalan egymást követő népének.**A városok**egy-két évtized alatt**pusztultak**, az új népek nem tudtak mit kezdeni a fejlettebb városias kultúrával.Pannónia népe és római műveltsége megsemmisült. Csak a régészek ásója tárta fel a XX. században.

DACIA Kárpát-medence keleti részét a rómaiak azért hódították meg, hogy megszűnjenek **adák törzsek**támadásai és megszerezzék **agazdag érc- és sóbányákat**. Több sikertelen próbálkozás után**Traianus**császár két hadjáratban**elfoglalta**a dákok lakta hegyeket. A területből provinciát szerveztek (107), amely a mai Erdély nyugati és déli részét, a Bánát déli területét valamint Olténiát foglalta magába. A római hatalom megszilárdulásával elkezdődött az úthálózat kiépítése. A birodalom belseje felé állandó kőhíd vezetett át a Dunán. Katonai táborok, s mellettük városok épültek, mint Apulum (ma Gyulafehérvár) a Maros partján, vagy Napoca (Kolozsvár) a Szamosnál.**Fellendült az ércbányászat**az Erdélyi-érchegységben. Az aranybányákat az állam kezelte. A birodalom különböző részeiből hozott munkások dolgoztak itt, s felszíni és tárnás művelés egyaránt folyt.

A II. századi germán háborúkban Pannóniával együtt Dacia is hadszíntérre vált. A harcok elültével rövid nyugalmasabb időszak következett. Majd a gótok bevonulása állandósította a harcokat.**Daciát nem lehetettolyanjól védeni**,mint Pannóniát, s a mögöttes területek védelmében sem volt olyan nagy szerepe. Emiatt Aurelianus **tartomány kiürítése**mellett döntött. Visszaverte a gótokat (270), de a provincia lakosságát rendben áttelepítette a Dunától délre. Dacia közel 170 éves római uralom után ismét a barbárok földje lett. A romanizált népesség elvándorolt, magára hagyott városai hamar megsemmisültek.

Pannóniát elsősorban közlekedési útvonalai és a Duna által nyújtott védelmi vonal miatt hódították meg a rómaiak.

A provincia a II. századi germán háborúk után élte fénykorát, amikor területén jelentős katonai erő állomásozott.

Pannóniát a népvándorlás első hulláma, a germánok betörése romba döntötte, a hunok pedig elszakították a birodalomtól. Romanizált lakossága elmenekült vagy elpusztult.

Az ércbányászata miatt jelentős Daciát nem lehetett megvédeni, ezért már a III. században kiürítették.

IV. A KORA KÖZÉPKOR

32. Új királyságok a Nyugatrómai Birodalom romjain

GÓTOK, LONGOBÁRDOK, FRANKOKItáliában a**keleti gótok**alapítottak királyságot (V. század vége). Uralkodójuknak, Nagy Theodoriknak Ravennában fényes udvartartása volt. Jórészt megtartotta a római közigazgatást, római szakemberekkel vette magát körül, s újjáépítette a vízvezetékeket, a fürdőket. A gótok azonban**arianus keresztények**voltak, így eretneknek számítottak. Nem támaszkodhattak az erős itáliai egyházra. Nem tudtak ellenállni a szintén germán**longobárdok**támadásának (VI. század közepe). Az Észak-Itáliában (pl. a mai Lombardia) kialakuló, s dél felé terjeszkedő longobárd királyság keményebben elnyomta az őslakosságot, mint korábban a gótok.

A germán frank törzsek az V. század elejénnagy tömegbenkeltek át a Rajnán, **smegszállták Gallia északi vidékeit**.A betörő harcosok bomló törzsi szervezetben éltek, a katonai vezető réteg már kezdett kiemelkedni.**A népesség zöme**azonban még**szabad frankokból állt**, akik állataik és földjeik gondozása mellett katonáskodtak. A zsákmány elosztása révén a hódítás a társadalmi különbségek növekedését eredményezte.

A FRANK BIRODALOM KIALAKULÁSAEgy rátermett frank törzsfő,**Klodvig**(482–511) véres küzdelemben**legyőzte vetélytársait**, földjeiket megszerezte. Megnövekedett erejét kihasználva a szomszédos germán törzsekre, s a még római kézen lévő területekre is kiterjesztette hatalmát. Ígya **Loire vidékétől a Rajnáig terjedő országot** hozott létre.

A Klodvig által kiépített állam**tartósnak bizonyult**.Ebben nagy szerepet játszott, hogy Klodvig**népével együtt csatlakozott a római egyházhoz**. Az egyház támogatása révén írástudókat és egy erős szervezetet tudhatott maga mögött, valamint királyi hatalmának isteni

igazolását.

Klodvig utódai, a Merovingokhíveik között szétszortották a Klodvig által szerzett birtokokat. Így **királyi hatalom** elvesztette gazdasági alapját, és **meggyengült**. A **birodalom** egymással csak laza kapcsolatban **levő részekre esett szét**.

A királyi méltóság fényének csökkenésével párhuzamosan **erősödött meg az udvarnagyság** (majordomusok) **befolyása**. Ők irányították az államügyeket és a hadsereget. A **frank állam egyesítése** is egy majordomus család, a **Karolingok** nevéhez **fűződött**. **Martell** (Kalapács) **Károly** majordomus belső harcokban **megszilárdította a központi hatalmat**. Hadseregében a katonáskodásra kötelezett szabad harcosok mellett (ezek könnyűlovasok vagy gyalogosok) jelentős **apácélos lovasok** ereje. A felszerelést az egyháztól elvett földekből **adományozott birtokok** jövedelme biztosította.

Szükség is volt a szervezettségre, az ütőképes hadseregre, mert a Hispániát előző arabok átkeltek a Pireneusokon: Gallia veszélybe került. Martell Károly **Poitiers melletti győzelmével (732) megállította az arab előrenyomulást**. Megmentette ezzel a keresztény Európát az iszlám térhódításától. Fia, **Kis Pippin** Róma püspökének jóváhagyásával **megszerezte a királyi koronát (751)**. Az utolsó Meroving-uralkodót kolostorba zárták.

NAGY KÁROLY HÓDÍTÁSAI Kis Pippin fia, **Nagy Károly (768–814)** a **frank lovasságra támaszkodva terjeszkedni kezdett**. Fő törekvése a Rajnától keletre élő germán törzsek, a **szászok és a bajorok meghódítása** volt. A még pogány törzsek hódoltatását a katolikus egyház térítő munkával támogatta. Emiatt azonban a frankok elleni felkelések gyakran a kolostorok ellen is irányultak. A pápa megsegítésére hadjáratokat vezetett Itáliába a **longobárdok** ellen, s felszámolta királyságukat. A betörő **arabok** ellen harcolva átkelt a Pireneusokon, s meghódította a félsziget északi részét. A Kárpát-medencét lakó **avarok** több hadjáratban **legyőzte**, így azok birodalma szétesett. Szállásterületük nyugati részét, az egykori Pannónia területét is országához csatolta. Tekintélyét és jó kapcsolatát az egyházzal jelzi, hogy **800-ban, Rómában a pápa császárrá koronázta**. A Római Birodalom örökségén ismét két császárság osztozott.

A **FRANK BIRODALOM ÁLLAMSZERVEZETE** A hódítások **800 után leálltak**, s ennek elsősorban társadalmi okai voltak. A szabad harcosok a nagyobb birtokosok függőségébe kerültek, nem katonáskodtak, így meggyengült Károly katonai ereje. A legnagyobb problémát már nem a terjeszkedés, hanem a **meglévő területek összefogása és irányítása** jelentette. Ez az **önellátó gazdálkodás időszakában** nem kis feladatnak számított. A természetbeni jövedelmeket nem lehetett összpontosítani. Károly **Aachenben** igyekezett kiépíteni a birodalmak **központját**. Mégis, szinte folyamatosan **járta az országot**, udvartartásával felélte a királyi birtokok készleteit, igazságot szolgáltatott, s egyben érzékelte hatalmát alattvalói körében.

Az írásbeli teendők ellátására, az oklevelek kiadására **létrehozta a kancelláriát**. Itt írástudó emberekre volt szüksége, ezért összegyűjtötte kora kiemelkedő műveltségű férfijait. A tudósok közül Alkuin jelentős szerepet játszott egy új, gyorsan és könnyen olvasható betűtípus, a Karoling-minuszcula kifejlesztésében.

Károly **grófságokra** osztotta birodalmát. Ezek **élén a gróf** (comes) állt, aki a király nevében és a bevételek harmada fejében irányította a rábízott tartományt. A különösen veszélyeztetett területeken **őgrófságokat** hozott létre. Az őgrófkok tartományuk összes királyi jövedelmének birtokában a birodalom katonai védelmét látták el (Hispániában, Pannóniában). Nagy Károly közigazgatása nagy hatást gyakorolt a később kialakuló kora középkori államok felépítésére.

Nagy Károly fia, Jámbor Lajos már nem tudta a széthúzó erőket megfékezni. **843-ban Verdunban három gyermeke között felosztotta országát (verduni szerződés)**. Károly hatalmas birodalma azonban nemcsak három nagy területre bomlott, a részek sem maradtak egységesek: grófságok, tartományok egyre lazább halmazává váltak.

Klodvig a törzsfők legyőzésével és a kereszténység felvételével alapította meg a frank államot, amely megállította az arabok előretörését.

Nagy Károly hódításaival a nyugati keresztény Európa jelentős részét egyesítette.

Birodalmát grófságokra osztotta, s létrehozta a kancelláriát. Kormányzása mintául szolgált a későbbi európai királyságok számára.

33. A pápaság és a Nyugat államai

A **PÁPASÁG FELEMELKEDÉSE** A kereszténység államvallássá válását követően az **egyház felett a római császárok hatalma érvényesült**. Emiatt az egyházi hierarchiának nem volt egyetlen feje. **Több egyházi központ** alakult ki (Alexandria, Konstantinápoly, Antiochia, Jeruzsálem és Róma), melyek püspökeit megkülönböztetésül **patriarcháknak** nevezték.

A Római Birodalom kettéválásakor keleten a helyzet változatlan maradt. Konstantinápolyban a császárok egyház feletti fennhatósága töretlenül érvényesült. **Nyugaton** azonban a birodalom szétesésével **megszűnt a világi hatalom** egyházra gyakorolt **befolyása**. A **nyugati egyházi hierarchia lassan a keleti császárságtól is függetlenítette magát**. Róma püspökeit egyre gyakrabban **pápának** (pápa = atya) nevezték. Az elnevezés korábban minden püspököt megilletett, idővel azonban a római püspökök különleges tekintélyének kifejezője lett.

Jelentősen megerősödött a római pápaság, amikor **Kis Pippin** királyi hatalmának szentesítéséért (751) cserébe megvédte Rómát a longobárdokkal szemben. Az új frank király **Róma és Ravenna vidékét a pápaságnak adományozta**. A területet az egyházfők világi uralkodóként birtokolták. Ezzel **létrejött a Pápai Állam** (756). Nőtt a frank uralkodók befolyása a nyugati egyházra, de korántsem volt olyan széles körű, mint a bizánci császáré keleten.

Róma helyzetét erősítette, hogy az arab előretörés következtében a **VII. századtól a kereszténység súlypontja nyugat felé tolódott el** (Jeruzsálem, Antiochia és Alexandria is muzulmán kézre került). Tovább növelte Róma tekintélyét a germánok, majd a dánok, a csehek, a lengyelek és a magyarok csatlakozása a kereszténységhez.

AZ **EGYHÁZSZAKADÁSA** kora középkorban **fokozatosan eltávolodott egymástól a nyugati és a keleti kereszténység**. A pápák megerősödése tovább élte az ellentétet Konstantinápolyal. **1054-ben** a pápa és a konstantinápolyi patriarcha kölcsönösen kiközösítették egymást és híveiket az egyházból. A **kereszténység hivatalosan is kettészakadt** Róma vezette katolikus és a Konstantinápoly irányítása alatt álló ortodox egyházra.

A nyugati egyház nyelve a latin, a keletié a görög lett. A nyelvi különbségen túl egyre inkább eltértek a szertartások és néhány hittétel. Másként ítélték meg nyugaton és keleten a Szentlélek és a Fiú kapcsolatát. Az úrvacsorán keleten kovásztalan, nyugaton kovászos kenyeret használtak.

A **SZERZETESEK** a **magányos remeteként**, önmegtartóztatásban élő **keresztények** elsőként Egyiptomban hoztak létre **szertzesi közösséget**.

Az ehhez hasonló közösségek száma keleten és nyugaton is gyorsan nőtt. Elkülönülten, **kolostorokban** (monostorokban) laktak, szigorú belső előírások (regulák) szabályozták életüket. A Krisztus által ajánlott **szegénység, erkölcsi tisztaság és engedelmeség** megtartásával

akartak közelebb jutni Istenhez.

A keleti szerzetesek elsősorban a hit elvont kérdéseivel foglalkoztak. **Nyugaton a szerzetesség gyakorlatiasabb formája terjedt el.** Az itteni kolostorok lakói a hitélet mellett földet műveltek, könyveket másoltak, hozzájárulva a latin írásbeliség átmentéséhez. A kora középkorban jelentős részt **vállaltak a tértőmunkából.** Nagyrészt nekik köszönhető, hogy Közép-Európa a latin kereszténységhez csatlakozott. A szerzetesrendek közül **Szent Benedek alapította bencés rend elfogadta a pápa vezető szerepét.** Első kolostoruk, Itáliában, Monte Cassino hegyén épült (529). **A bencés rendházaka kora középkor folyamán behálózta az egész nyugati keresztény világot.** Európa keresztény kultúrájának formálásában jelentős szerepe volt a Szent Patrik által alapított **szertetességnek** is.

A NÉMET-RÓMAI BIRODALOM LÉTREJÖTTE Averduni szerződést követően a frank utódállamok is részekre estek szét. E zavaros helyzetben **támadások sorozata érte a nyugati keresztény világot: a normannok, az arabok és a magyarok betörései.**

A 800-as évekre a Skandináviában élő germán népek, a mai dánok, norvégok, svédek és angolok ősei túlnépesedtek. Emiatt korábbi kereskedelmi vállalkozásaik rabló hadjáratokká alakultak át. A jól felfegyverzett harcosok, akiket normannoknak (északi emberek), vagy vikingeknek neveztek, gyorsjáratú hajóikon végigpusztították az Északi-tenger partvidékét, és a folyókön felhatolva a szárazföld belső területeit is feldúlták (Párizs). Nem volt biztonságban tőlük Britannia, sőt Hispania sem. Kelet-Európában, ahol varégoknak nevezték őket, a folyamok mentén végigrabolták a keleti szlávok földjeit.

Akülső támadások hatására a részeire esett **keleti frank állam újjászületett.** A Karolingokat követő uralkodók erős páncélos lovassereget szerveztek. I. (Madarász) Henrik megállította a magyarokat Merseburgnál (933). Fial. **(Nagy) Ottó (936–973)** már döntő csapást mért eleinkre Augsburgnál (955). Megerősítette hatalmát, és **962-ben Rómában császárrá koronáztatta magát. Létrejött a Német-római Birodalom,** mely hosszú időre **Európa legerősebb hatalmává vált.**

Róma püspökei a Római Birodalom megszűnését követően a nyugati kereszténység vezetőivé váltak.

A pápaság tekintélyét frank uralkodó segítségével létrejött Pápai Állam is növelte. A pápák megerősödése a keresztény egyház kettészakadásához vezetett.

A nyugati kereszténység térhódítását a gyakorlatias szerzetesrendek is segítették.

A széteső frank állam keleti területein a külső támadások hatására kialakult a Német-római Birodalom.

34. A fellendülés kezdete Nyugaton

ÚJ ESZKÖZÖK ÉS MÓDSZEREK A Római Birodalom nyugati felében már a IV. században megkezdődött a gazdasági hanyatlás, amelyet a népvándorlás pusztításai tettek teljessé. Nyugat-Európában mindennaposá váltak az éhínségek és a belső háborúskodás. **Elpusztultak a városok, visszaszorult az árutermelés.** A Nyugatönellátó birtokokra esett szét.

A földekettalajváltó rendszerben, vagyis a kimerülésükig művelték. 4-6 év után új földeket fogtak termőre. A földterületnek mindig csak egy kis részét használták ki, és ugyanazon földdarab művelésbe vételére kb. 10-30 évente került sor. Ezzel a módszerrel azonban csak **alacsony hozamot** tudtak elérni, amikevés embereltartását biztosította.

A VIII. századtól kezdődően Nyugat-Európában jobb életfeltételek keresése, a nomádoktól átvett technikai újítások és a kolostorokban kibontakozó gazdálkodás nyomán **termelési módszerek és a munkaeszközök fejlődni kezdtek.** A kialakuló kétnyomásos gazdálkodáskörében a termőföld felét bevetették. A másik felét pihentették, ugarnak hagyták, ahol az állattállomány legelhetett, és trágyájával megújította a föld termőerejét. **A háromnyomásos gazdálkodás elterjedésével tovább csökkent az ugar,** hiszen már csak a termőföld egyharmadát alkotta. Ez az eljárás a termőterületet három részre osztotta: egy rész ugar, egy rész tavaszi gabona és egy rész őszi gabona. Az egységek évente cserélődtek.

A föld ilyen arányú folyamatos kihasználása azonban a régi eszközökkel nem volt lehetséges. Döntő változást hozott **acrosorzlyás, kormánylemez, nehéz fordítóke** alkalmazása. Így a szántás mélyen feltörte a földet, és meg is fordította: kicserélte az alsó pihent és a felső kimerült talajszintet. Ezzel az ekével a keményebb (kötöttebb) talajokat is felszánthatták, így nöhetett a termőterület nagysága. Előrelépést jelentett **aboroname** megjelenése, mely a szántás után a föld lazítása nyomán növelte a termést. Az új eszközök nagyobb vonóerőt igényeltek. **A nehézeke csak a fogatolás új módjával, a szügyhállal együtt terjedhetett el.** A nomádoktól átvett újítás révén a hámot az állatok nyakáról a szügyére helyezték, s így az igaerő jelentősen megnőtt.

A mezőgazdaság fejlődése a IX–X. századra az életkörülmények javulásához, **anépességszám növekedéséhez és ahelyi kereskedelem** újbóli megjelenéséhez vezetett.

A távolsági kereskedelem a kora középkorban is fennmaradt. Elsősorban a Földközi-tenger arab és bizánci területeiről hoztak be luxuscikkeket a vezető réteg számára. Keletre főként rabszolgákat vittek, akiket a szláv területekről hurcoltak el. Innen származik a nyugati nyelvekben a rabszolga elnevezés: Sklave, esclave, slave stb. A rabszolgákon kívül a fejlettebb vidékekre szállították az ott hiányzó erdők termékeit, a faszenet, a kátrányt, a viaszt, és cserébe kelméket, fegyvereket, keleti fűszereket hoztak be.

ÚJ VILÁGI VEZETŐ RÉTEGA korszakban a hatalom alapját a földbirtok képezte. Az új uralkodó rétega régi római nagybirtokosokból és az elfoglalt földekből nagyobb részt kihalító **germán törzsfőkből, illetve azok fegyveres kíséretének tagjaiból** alakult ki. Az új arisztokrácia összetétele gyorsan változott az államalapítások, uralkodóváltások idején.

Az újdonsült királyok csak úgy tudtak kormányozni, ha a frissen megszerzett földek jelentős részét híveiknek adományozták. Ugyanis az **önellátás szintjén** gazdaságok kevés felesleget termeltek, és ezt sem lehetett pénzre tenni. Ezért az uralkodók pénzjövödelme csekély volt, abból **fizetett hadsereget vagy hivatalszervezetet nem lehetett fenntartani. A különböző szolgálatok** (katonáskodás, hivatalok betöltése stb.) **teljesítéséért adományozott föld a hűbértartok.** A hűbértartok kezdetben a megadományozott halálával, vagy akkor, ha nem teljesítette köteletségét, visszakérült az adományozóhoz (beneficium). Később örökölhetővé, sőt továbbadhatóvá vált (**feudum**).

A király nagyhűbéresei, hogy fegyveres kísérettel rendelkezzenek, maguk is adományoztak kisebb birtokokat. Így a királytól a kishűbéreseik (tehát csak az **uralkodó réteg tagjai között**) **kialakult egy sajátos alá-fölérendeltségi viszony (hierarchikus rend), a hűbéri lánc.** A Karoling-korra **állalánossá vált a hűbéri eskü.** Ebben az adományozó **hűbérúr** (senior) és a megadományozott **hűbéres** (vazallus) **kölcsönösen** fogadalmat tettek a hűségre és **kötelelességeik** teljesítésére. **Az állam a hűbéri láncon keresztül működött:** a király akaratát hűbéresei hajtották végre a saját hűbéreseik segítségével. A rendszer csak akkor erősítette a király hatalmát, ha vazallusai megtartották esküjüket. Bár a korszak keresztény felfogása az eskü megszegését elítélte, s így bizonyos fokig fékezte a hűtlenséget, azok mégis napirenden voltak.

A JOBBÁGYSÁG KIALAKULÁSAA vezető réteg, a földek tulajdonosainak csoportja századok alatt alakult ki. E folyamattal párhuzamosan jött létre a földet megművelők rétege,**ajobbágyság**, három társadalmi csoport:**a korábbi rabszolgák, a colonusok és a szabad germán parasztok összeolvadásával.**(Az egykori Római Birodalom területén kívül a szabad parasztok kerültek jobbágyi függésbe.)

A jobbágy csak birtokosa (használója) volt földjének.Ám telkét szabadon öröközhette, eladhatta. Emiatt**földje (a jobbágytelek) nagyságának arányában tartozott szolgáltatásokkal a föld tulajdonosának.**Ez lehetett**munkajáradék, robot:**aföldesúri kézben maradt földek (allódium vagy majorság) megművelése, szállítás, építkezés stb., lehetett**terményjáradék:** a jobbágytelek termésének egy részének átadása, amikésőbb,a pénzgazdálkodás kibontakozásakor**pénzjáradékká változott.**

A szolgáltatások kényszerű vállalása a germán fegyveres szabadok számára lesüllyedést jelentett. A szabad parasztok, akik egyben harcosok is voltak, katonai szolgálattal tartoztak királyuknak. Ez egyre terheesebbé vált számukra, mert háború esetén maguknak kellett ellátásukról és fegyverzetükről gondoskodniuk. Miután az új, drága fegyverzetet nem tudták előteremteni, inkább a szabadságukról mondtak le. Földjeikkel együtt egy-egy földbirtokos szolgálatába szegődtek.

A nyugat-európai gazdaság az önellátás szintjére esett vissza, melyből a mezőgazdasági eszközök és a földművelési módszerek fejlődése révén lábalt ki.

A gazdaság fejletlensége miatt a királyok szolgálat fejében hűbértartásokat adományoztak. A társadalom uralkodó rétegeihez tartozók között kialakult a hűbéri kapcsolatok rendszere, a hűbéri lánc. A kölcsönös kötelezettségeken nyugvó személyes kapcsolatok alapja a földadomány.

A földek tulajdonosai a földesurak voltak, míg a jobbágyok a földek birtokjogát kapták meg szolgáltatások fejében.

35. Bizánc és a szláv népek

A KÖZEL-KELET GAZDASÁGAMíg Nyugat-Európában visszaesett a gazdaság, addig a **Keletrómai Birodalom és a Közel-Kelet** megőrizte az ókori fejlettségi szintet. Így a VI–X. század között ismét e térsége **világ gazdasági, művészeti és tudományos központja.** Virágzását elsősorban a területet érintő, és továbbra is élénktávolsági kereskedelemnek köszönhetette. A kereskedelem tovább éllette **anagyvárosokat és apénzgazdálkodást.** Így a földművesek termékeit el tudták adni a városokban. Ennek következtében **az állam** megadózathatta őket, és továbbra is **fenntarthatta a hadsereget, a hivatalnokréteget.**Az állam megrendelése hozzájárultak a városok fejlődéséhez.

A KELETRÓMAI BIRODALOMJustinianus császár(527–565) még hatékonyabbá tette a központi hivatalokat, és növelte az állami bevételeket. Erős zsoldosseregére támaszkodva **megkísérelte az egységes Római Birodalom feltámasztását.** Időlegesen sikerült is visszafoglalnia Itáliát, Észak-Afrika és Hispánia egy részét. Hadjáratai azonban aláásták a keleti birodalom erejét. Justinianus volt az utolsó latin nyelven kormányzó császár. Halála után a birodalomban **agörögvált a hivatalos nyelv**vé. A tehetséges császár **elkészítette a római jog gyűjteményes összefoglalását**(Corpus Juris Civilis).

A hanyatló birodalom **kivédte** a Közel-Kelet másik nagyhatalma, **az Újperzsa Birodalom** (Kr. u. 226–651) **támadását,** majd **anomad avarok** benyomulását. Igaz, a Balkánt egy időre elveszítette.

Az egymás elleni harcban kimerült két közel-keleti nagyhatalmat a VII. században az új vallás, az iszlám által egységbe fogott **arabok támadása** rárta meg (717-ben megostromolták Konstantinápolyt is). Bizánc nagy veszteségek árán (Egyiptom, Palesztina, Fönícia feladása) túlélte az arabok rohamát, és **740-ben** csapatai Kis-Ázsiában **megállították az arab előretörést.**

Az évezred végére **birodalom ismét megerősödött.** Jelentős belső átalakulás történt, amelynek lényege a **középkorra jellemző birtokszervezet és földhasznosítástérhódítása:** itt azonban parasztok többsége a császár támogatásával megőrizte szabadságát (adót fizettek és katonáskodtak). A folyamatot névváltozás is jelzi: a **Keletrómai Birodalomból Bizánci Birodalom** lett. Egy új, tehetséges uralkodócsalád (a Makedón dinasztia) ismét meghódította a Balkán-félszigetet.

A SZLÁVOKAz indoeurópai eredetű szlávok őshazája a Kárpátoktól északra, az Oderától a Dnyeperig húzódó erdős vidék. **A VI. században megindult a törzsi szervezetben élő szlávok széttrajzása.** E mozgások eredményeként a szláv törzsek fejlődése szétvált, **shárom csoportjuk alakult ki: nyugati, keleti és déli.**

Nyugati szlávok: Elsőként **amorvák** hozták létre tartós államot (IX. század) a **Frank Birodalom határterületén,** a Morva-folyó völgyében. A morva állam fénykorát Svatopluk (870–894) fejedelem alatt élte, aki országával együtt **arómai katolikus** egyházhoz csatlakozott. Hatalmát kiterjesztette a környező szláv területekre: a Cseh-medencére és a Kárpát-medence északnyugati részére. Svatopluk halálát követően fiai között harc indult a hatalomért, s a magyarok és frankok együttes támadása elsöpörte államukat.

A **Cseh-medence** szláv törzseit **a Přemysl** vezértől származó fejedelmek egyesítették a X. században. Csehország fejedelme (I. Boleszláv) népevel együtt **anyugati kereszténység**hez csatlakozott. Támogatta az egyházat, mely hatalmának támaszává vált. A cseh egyházszervezet azonban **nem tudott függetlenedni** a német egyháztól, és évszázadokig a mainzi érsekség alá tartozott.

A Visztula menti szláv törzseket kíséretére támaszkodva a normann **Piast** vezér nemzetségéből kikerülő fejedelem (Mieszko) fogta össze. 966-ban beengedte Lengyelországba a német hittérítőket, s csatlakozott a **római katolikus egyház**hoz. Fia, I. (Vitéz) Boleszláv németekkel szemben sikereket ért el, s 1000-ben **Gniezno**ban **önálló lengyel érsekséget** hozott létre. Ennek köszönhetően a lengyel egyház közvetlenül a pápa felügyelete alá került. Bár Boleszláv 1025-ben **királlyá koronáztatta magát,** a lengyel uralkodók időnként kénytelenek voltak elismerni **anémetcsászárok fennhatóságát.**

Déli szlávok: **Az első szláv állam** alakult a Balkánon jött létre, a **VII. század végén.** Az itt élő szláv törzseket a nomád bolgár törzsek meghódították, s ezzel egységbe vonták. **Atörök eredetű bolgárok** létszáma azonban csekély volt, ezért rövid idő alatt teljesen beolvadtak **aszláv népességbe.** A bolgárok **keleti kereszténység**hez csatlakoztak. **Cirill és Metód** hittérítő munkája révén kialakult **aszláv egyházi nyelv és a cirill ábécé.** A bolgár állam első fénykora **Simeon** uralkodása (893–927). Szinte az egész Balkán-félsziget Simeon birodalmához tartozott. **Felvette a cári** (császári) **címet,** és már Konstantinápoly elfoglalását tervezte. Halála után azonban belviszály tört ki. A makedón császárok idején megerősödő **Bizánca** XI. század közepére **meghódította Bulgáriát.**

Az Adria és a Száva közötti hegyes, erdős vidéken telepedtek le a VII. században **ahorvátok.** Először az **avarok alattvalói** voltak, ebből a korból származik **abán** méltóságnév (Baján avar vezér nevéből). A horvátok frank hatásra **nyugati kereszténység**hez csatlakoztak, s ezzel bekerültek a nyugati kultúrkör vonzásába. **A X. században a pápaságra támaszkodva hozták létre államukat.**

Keleti szlávok: A Kelet-Európa erdős vidékein élő szláv törzsek még korszakunkban is halászó-vadászó népek. Megszervezésükben fontos szerepet játszottak a folyók (Dnyeper, Don, Volga) mentén kereskedő és kalózkodó varégek. **A varégek telepei (Kijev, Novgorod) képezték a keleti szláv államok magvait.**

Az egész térséget a novgorodi varég**Rurik-család**egyesítette (Oleg, 879–912). Az új orosz állam központja Kijev lett (Kijevi Rusz). A**Kijevi Fejedelemsége** Kazár Birodalom és a Volga vidékét uraló bolgárok mellett**Kelet-Európa jelentős hatalmává emelkedett.**Az államhatalom megszilárdításában nagy szerepet játszott a kereszténység felvétele. Fejedelmük (Vlagyimir, 980–1015) bizánci hercegnőt vett feleségül, és népével együtt **akeleti egyház**hoz csatlakozott. Így a kijevi államban a szláv nyelvű liturgia (szertartásrend) terjedt el.

A távolsági kereskedelemnek köszönhetően a **Keletrómai Birodalom fennmaradt. Válságok és belső átalakulás után a kora középkori Európa jelentős hatalmává vált.**

A szláv népek a VI. században rajzoltak szét. A VIII–X. században sorra alapították államaikat. Ennek mindenütt fontos állomása volt a kereszténység felvétele.

A nyugati szlávok és a horvátok a latin, míg a keleti és a déli szlávok a keleti kereszténységhez csatlakoztak.

36. Az iszlám megjelenése és térhódítása

AZ ISZLÁM KIALAKULÁSAAzArab-félszigetjelentős részét**nomád arabok (beduinok)**lakták. A beduin törzsek a száraz, sivatagos területeken**egymás ellen harcoltak**az életet adó vízért, az oázisok legelőiért és az állatállományért. A Tömjénút mentén virágzó**kereskedővárosok**jöttek létre. Közülük a legjelentősebb**Mekka**, amely egy új vallás, az iszlám bölcsőjévé vált. A város**ősi zarándokhely**volt: itt őrizték egy kocka alakú épületben (Kába) a**Fekete Követ** – ez egy meteoritdarab, amelynek a pogány arabok isteni erőt tulajdonítottak.

Mekkában élt a tevehajcsárból házassága révén kereskedővé vált**Mohamed**(kb. 570–632), aki látomásai hatására**új tanokkal lépett fel.**Azt hirdette, hogy Isten (Allah), Gábrriel arkangyal útján kinyilatkoztatta számára igazságait, parancsait. Elgondolásai az**arab hagyományok**mellett jelentős részben az utazásai során megismert**zsidó és keresztény vallásra** épültek.

Mohamed a végítéletről beszélt és az**egyetlen Isten**(Allah) hatalmáról. (Az iszlám jelentése: teljes meghódolás, engedelmesség Istennek.) Ostorozta a kapzsi kereskedőket, az uzsorát, és isteni parancsként hirdette az elesettek gyámolítását. Tanításában központi szerepet kap az**egység gondolata**: az egy istenben való hit közössége fontosabb a vérségi kötelékeknél, ezért a törzsi ellentéteket be kell szüntetni. Mohamedet a szegények támogatták, a kereskedők azonban elűzték Mekkából. Egy közeli városban, melyet később Medinának (Medinat-al-Nabi = a próféta városa) neveztek el, menedékre és támogatókra talált.**A Mekkából való kivonulás, a hidzsra éve (622), vált a mohamedán időszámítás kezdetévé.**Medinában megerősödött az új hit. Mohamed rövidesen kiegyezett a mekkai kereskedőkkel, és miután**vallási előírásá tette a Kába tiszteletét**(ez a világ közepe és első szent helye) és a mekkai zarándoklatot, visszatérhetett a városba.

A **TANOK**Az iszlám hittételei **szent könyvében, a Koránban**(hirdetés, zsolozsmázás)**kerültek kifejtésre.**Szövegét Mohamed tanítványai közvetlenül mesterük halála után jegyezték le.**Az iszlám lényege a szigorú monoteizmus.** Istenképe egyszerűbb, mint a keresztényeké: nincs Szentháromság. (Ugyanakkor Jézust, Mária fiát, a próféták egyikének ismeri el.) A Korán alapján a hívő moszlimnak a következő**parancsolatszerint** kell élnie:

1. Allahban, az egyetlen istenben, s prófétájában, Mohamedben való hit.
2. Napi ötszöri ima a szent város, Mekka felé fordulva. Ezt rituális mosakodás előzi meg.
3. Kötelező alamizsnaosztás a szegények támogatására.
4. A Ramadan havi böjt betartása, mikor napkeltétől napnyugtáig tilos enni és inni.
5. Minden igazhitű életében legalább egyszer zarándokoljon el a szent városba, Mekkába.

Az iszlám még számos, a mindennapi életet szabályozó előírást tartalmaz: ilyen pl. a sertéshús és a szeszesitalok fogyasztásának tilalma, a többnejűség korlátozása (csak négy feleséget engedélyez). Fontos előírása **hit terjesztése** minden eszközzel, így erőszakkal is. **Eza szent háború, a dzsihád.**A harcosokat lelkesítette, hogy a dzsihád során elesettek azonnal a Paradicsomba (a túlvilág, a végső és tökéletes boldogság helyszíne) kerülnek.

Az iszlámnak nem alakult ki bonyolult hittana. Ezért a **papságnak** nincs olyan kitüntetett szerepe a vallási életben, mint például a keresztényeknél,**nemköveti Isten és az emberek között,**a pap (imám) csupán vezeti a közös imát. Ugyanakkor a moszlim világban az **élet szinte minden megnyilvánulását szabályozta a vallás. Az iszlám összeolvadt államhatalommal**: Mohamed utódai, a kalifák (jelentése: helyettes) egy személyben vallási és állami vezetők. Nem voltak külön világi törvények, a bírók (kádik)**a Korán alapján ítélték.**

AZ ARAB BIRODALOMAz iszlámegyesítette a korábban egymással harcoló**arab törzseket.** Így óriási erőt szabadított fel, mely **adzsihád**nevében a Közel-Keletre rontott, és rövid idő alatt elfoglalta. A sikerhez hozzájárult az is, hogy **társég két nagyhatalma, Bizánc és az Újperzsa Birodalom**a VI. század első felének egymás elleni harcaiban **kimerült.** A terület érett gyümölcsként hullott az arabok kezébe. Gyors térhódításukat elősegítette az **agyonadózott tömegek**elégedetlensége, ők szinteszabadítóknak tekintették az arabokat és a városok önként nyitották meg kapuikat.

Alig egy évszázad alatt létrejött a Hispániától Indiáig terjedő Arab Birodalom. A VII. század végére az Omajjád-dinasztia hadai keleten már az Indus völgyében jártak. Közép-Ázsiában behódolt Szamarkand, a Selyemút menti gazdag kereskedőváros. Nyugaton Tarik vezér 711-ben átkelt a Gibraltári-szoroson (Gebel al Tarik = Tarik sziklája), és Hispánia nagy része az arabok fennhatósága alá került.**Az arab előretörést a frankok**(Poitiers, 732)**és Bizánc**(740)**állították meg,**megmentve ezzel a keresztény Európát.

Akalifák despotikus uralkodókká váltak, akik megközelíthetetlenek voltak hatalmas palotáikban. Az arab katonai vezető réteg földbirtokos arisztokráciává alakult. Igaz a kalifák elvben minden föld birtokosai lettek, s így akár a birtokaikat is elvehették.**A szolgálati birtokok rendszere biztosította a központi hatalom erejét.**A földeket szabadok és részben rabszolgák művelték meg. A városok fennmaradtak, sőt virágzásnak indultak, miután a**közvetítő kereskedelem**jelentős része az arabok kezébe került.

A VIII. század közepétől (az Abbászida-dinasztia idején) virágzó korszak kezdődött. A hatalmas birodalomban fellendült a kereskedelem, a**Kelet városai**ismét**mesés gazdagságukkal** kápráztatták el az idegeneket. Rendkívüli**fejlett volt a kézműipar,**egy-egy város sajátos termékei messzi vidékekre eljutottak (pl. Damaszkusz: damaszkuszi acél, Córdoba: kordován csizma, Moszul: muszlin szövet).

AZ ARAB KULTÚRA Az iszlám türelmes volt más kultúrákkal szemben. Arab fordítás készült az ókori görög-római (antik), a zsidó és más keleti kultúrák alkotásaiból. Ezek hatása eredményezte az arab tudományosság fellendülését a csillagászatban, a kémiában (alkímia, elixír) és a matematikában (algebra).**Az arab kultúra megőrizte az antik műveltséget, és később közvetíthette az ismét felemelkedő Európa felé.** A hatalmas birodalom**kereskedői bejárták a világot**Kínától Afrika közepéig. Néhányan feljegyzéseket készítettek, jelentősen gyarapítva ezzel a földrajzi ismereteket. Így válhattak az arab tudósok művei a magyar őstörténet forrásaivá is.

Az iszlámot Mohamed a zsidó, a keresztény és a pogány arab hitvilágból alakította ki. Szigorúan egyistenhívő vallás, de nem alakult ki bonyolult hittana és erős papi szervezete.

Az iszlám egyesítette az arab törzseket, ami lehetővé tette a hódításokat: a Közel-Keleten kialakult hatalmi úrt az arabok töltötték ki.

A hódításokkal párhuzamosan kialakult az arab állam, melynek élén a korlátlan hatalmú kalifa állt, aki a szolgálati birtokokkal rendelkező földbirtokos arisztokráciára támaszkodott.

Az iszlám magába olvasztotta a Közel-Kelet kultúráját, ezáltal a későbbiekben az antik műveltség egyik közvetítőjévé válhatott.

V. A MAGYARSÁG TÖRTÉNETE AZ ÁLLAMALAPÍTÁSIG

37. A magyar őstörténet kérdései

ŐSTÖRTÉNET – NÉP Egy nép kialakulását, életének korai eseményeit **őstörténet**nek nevezzük. Azonban nem egyszerű meghatározni a nép fogalmát! Fontos jellemző a nép által beszélt **közös nyelv**, amely a legtovább megőrzi az ősi elemeket a történelem viharában. Szerepet játszanak még a közös hagyományok, a hitvilág és az anyagi kultúra. Ezek azonban sokkal kevésbé álltak ellen a külső hatásoknak, s egy nép életében korszakanként jelentősen megváltoztak. **A leglényegesebb az azonosságtudat**, a másoktól való elhatárolódás érzése, melyet erősít a közös ősöktől való származás, a feltételezett vérségi kapcsolat.

AZ ŐSTÖRTÉNET FORRÁSAI A magyar őstörténet kutatásának legnagyobb nehézsége a **források hiánya** jelenti. Történetünk hajnalán őseink nem készítettek írásos feljegyzéseket. A környezetükben sem éltek írástudó népek, ezért nem állnak rendelkezésre írásos emlékek. **Csak sztyeppei vándorlásunk utolsó állomásait elérve** kerültünk Bizánc és az arab világ látókörébe. Ettől kezdve (IX. század) szórványosan, pillanatképeket felvillantva **rendelkezőnk írásos forrásokkal**.

Írott források hiányában az őstörténet-kutatás **előterbe került** más tudományok, elsősorban a **nyelvészet és a régészet által feltárt ismeretek**.

A nyelvészet az élő nyelv és a nyelvm emlékek elemzése alapján felvázolja a nyelv történeti fejlődését. Kísérletet tesz a nyelvet beszélők anyagi és szellemi fejlődésének rekonstruálására is (pl. az eke, búza, sárló szavakból következtet a mezőgazdaság színvonalára). A nyelvtani szerkezet és a szókincs hasonlósága alapján a tudomány **nyelvcsaládokba** osztja a népeket.

A történettudomány azonban csak korlátozott mértékben tudja felhasználni a nyelvészet megállapításait. **A nyelv története nem minden esetben egyezik a nép őstörténetével, s különösen nem a sztyepp övezetében, ahol népünk kialakult.** A folyamatosan vándorló, szétváló és egyesülő nomád törzseknél gyakori volt **anyelvcseré**. Ez óvatosságra int a nyelvészet megállapításaival szemben. Nehezebb a tisztánlátást, hogy ebben a térségben szinte minden nép több népcsoport összeolvadásából jött létre. Így egy nemzet őstörténete nem azonosítható kizárólag az egyik alkotóelem történetével.

Az anyagi műveltség emlékeit **arégészethozza** felszínre, elsősorban a temetők feltárással. A tárgyakból következtetni lehet hajdani tulajdonosaik életkörülményeire, művészetére, társadalmuk felépítésére stb. **Egy régészeti kultúrához azonban több nép is tartozhatott.** Annál inkább, mivel a sztyeppei nomádoknál általában hasonló volt a fegyverzet és a díszítőművészet. **A nomád törzsek különböző törzsszövetségeket** alkottak, melyek **nem azonosíthatók a mai nép vagy nemzet fogalmával.** Az ebben résztvevő törzsek akár különböző nyelveket is beszélhettek. Gyakran a név több nép keveredését takarja, illetve egy népesség új törzsszövetségbe kerülve más elnevezéssel jelenhet meg.

A nyelvészet és a régészet eredményei tehát nehezen feleltethetők meg egymásnak. A nyelvészet csak a nyelv történetét vázolja fel, és nem a népét. A régészet pedig írásos források híján nem tudja megmondani, hogy a leletek „tulajdonosai” milyen nyelven beszéltek.

VITÁKA fentiek figyelembevételével természetes, hogy őstörténetünk alapvető kérdéseiben (nyelvrokonság, az őshaza helye) **folyamatos viták** jellemzik a tudományt.

A vitát, amely döntően **afinnugor vagy a török származáskérdése** körül zajlik, politikai felhangok is színezték. A finnugor pártiaknál az Európához tartozás, az „ős-európaiság” hangsúlyozása számított. A török rokonság híveinél a dicső és komoly történeti múlttal rendelkező keleti népekhez való tartozás tudata játszott szerepet.

A vita ma is tart, és e tankönyvnek sem feladata lezárni. Inkább a kérdések nyitottságára kívánjuk felhívni a figyelmet. Talán **nem is kell feltétlenül szembeállítani a két nézetet, hiszen a magyarságok** más néphez hasonlóan (franciák: gallok, latinok, germánok; angolok: kelták, germánok, stb.) **többszöröskorú**. Kultúránk magában hordozza mindegyik összetevő jellegzetességét (finnugor nyelv, keleties zene, stb.). Törekednünk kell – mint minden történeti kérdésben – az önálló vélemény kialakítása. **Kritikával kell kezelnünk** a más felfogásokat egyértelműen elutasító, sokszor érzelmektől fűtött vagy érvek helyett a tudományos tekintélyekkel takarózó nézeteket.

Az őstörténetet elsősorban a régészet és a nyelvészet kutatja, ám e tudományok eredményei nehezen feleltethetők meg egymásnak.

Népünk őstörténete – több más néphez hasonlóan – nehezen vizsgálható, s ma is sok a vitatott kérdés.

Nincsenek lezárt, megdönthetetlen eredmények, törekedni kell arra, hogy a témához nyitottan, szenvedélyektől mentesen közeledjünk.

38. Népünk vándorlása a pusztán

A FINNUGOR KORA finnugor népek őshazája az **Urál hegység és az Ob folyó menté**rdős, mocsaras **vidékre** tehető. A nyelvészet tanúsága szerint e népek **halász–vadász életmódot** folytattak. Ezen ősi korból való **khal, háló, evez, tűz**szavaink.

Feltehetően dél felől érkező hatások **elérte**rd a **csiszolt kőszerszögek használata**(kb. a Kr. e. 3. évezred). A halászat és a vadászat eredményesebbé vált, nőtt a népességszám. Az erdőlakók egy részén **nyugat felé** húzódtak egészen a Skandináv-félszigetig. E csoportok alkották a későbbiekben a nyelvcsalád finn részét.

A MAGYARSÁG KIALAKULÁSA Az **Uráltól keletre**, az Irtisz és a Tobol folyók vidékén maradt **ugor népesség** déli szomszédaitól átvette a **fém-megmunkálásmester**égét (Kr. e. 2. évezred). Szintén déli hatásra jelent meg az **állattenyésztés** (erre utalnak **ló, nyereg, fék, másodfű ló, harmadfű ló**szavaink). Az életmódváltásban szerepet játszott az éghajlat módosulása is. **A felmelegedés** az erdős tájakat ligetes vidékké, **erdős sztyeppé** alakította.

A nyugat-szibériai sztyeppe nomádjaitól az ugorok déli csoportjai fokozatosan átvették a **nomád állattartásmódszereit**, amik az **ugorok**

szétválásához vezetett(Kr. e. 1000–500 körül). A déli, nomáddá vált ugarságból ekkor kezdődött mega **magyarság kialakulása**.Az ugorok másik része északra húzódtott az Ob mentén. Miután az időjárás hidegre fordult, ismét a halász-vadász életmódra kényszerült. Utódaik, az egyre fogyatkozó vogulok és osztjákok ma is ezen a vidéken élnek.

A NÉPEK ORSZÁGÚTJÁN: BASKÍRIAAz eurázsiai füves puszták Kínától a Kárpát-medencéig húzódtak. Ezen a „**sztyeppei országúton**” vonultak állataikat legeltetve a Kr. e. 2. évezred óta a nomád népek.**Nagy népmozgásokat** váltott ki, ha egy nép életkörülményei, akár a legelők kiszáradása, akár külső támadások hatására jelentősen romlottak. Új területre csak harc árán költözhettek, a megtámadottak pedig rendszerint másokon kárpótolták magukat. Így egy Belső-Ázsiából induló népmozgás hullámai a Kárpát-medencéig terjedhettek.

Az ókor végi nagy népvándorlást a hunok idézték elő.A 370 körül jelentek meg Volga vidékén, majd rövidesen megérkeztek a Kárpát-medencébe. A hunokat az avarok követték, majd más török népek következtek. A kelet-európai pusztán rövid időre létrejött a bolgár-török birodalom, s ennek szétesése után (670 táján) a kazárok birodalma emelkedett fel.

A sztyepére kikerülő magyarsága török népek forgatagában**Kr. e. 500 körül megkezdte vándorlását**a Kárpát-medence irányába. A török környezet anyagi műveltségét átvették, de finnugor nyelvüket nagyrészt megőrizték. A török hatást mutatják a mezőgazdaságra és a törzsi szervezet fejlődésére utaló szavaink:*ökör, bika, üsző, borjú, búza, sarló, tarló, szőlő, bor, törvény, gyűl, sereg, bélyeg, bűnstb.*

Feltehetően**Kr. u. 500-raa** nomád népmozgások egyike átsodorta eleinket**új szállásterületekre**,a Volga és a Káma vidékére. Ezt a területet amaott élő tatár népről**Baskíriának nevezik**. A magyar törzsek baskíriai jelenlétét a VI–VII. században *apermi nyelvi hatás* igazolja. Számneveink *-nc, -van, -ven*,és főnévi igeneveink *-nivégződését*, valamint*kenyészavunkat* az itt élő permiektől vettük át.

Írásos emlékek bizonyítják, hogy Baskíriában – amit a források**Magna Hungariának** (Nagy Magyarország vagy Ősi Magyarország) is említene – a XIII. században magyar törzsek éltek. Juliánus barát, a IV. Béla király által felkutatásukra küldött szerzetes talált rájuk. Elszakadt testvéreink jelentős részét a tatárok elpusztították. Maradékaik beolvadtak a baskírok közé. Ennek emlékét őrizheti két baskír törzs neve: Jenő és Gyarmat.

LEVÉDIAEleink a feltételezések szerintBaskíriából**a Volga és a Don vidékére**vándoroltak. E földet egy bizánci forrás (Bíborbanszületett Konstantin császár) híradása alapján**Levédiának nevezzük**.Új szálláshelyükön a magyarok**a Kazár Birodalommal kerültek szoros kapcsolatba**(VIII. század). A kazároktól vették át **akettős fejedelemség**intézményét. A törzseket a kultikus-szellemi hatalommal rendelkező**kündü vagy kende**(nap) és a tényleges hatalmú katonai vezető, **agyula**(hold) irányította.

A magas szintű földművelést végző kazároktól eleink**mezőgazdasági ismereteket is átvettek**(pl. nehézeke, szőlő- és gyümölcs termesztés). Kazár eredetű **arovásírásunk**, mely a székelység körében a középkor folyamán is fennmaradt.

ETELKÖZőseink a IX. század első felében Levédiától nyugatabbra,**Etelközbe**(Folyóköz),**a Don és a Duna közötti sztyeppekre húzódtak**.Elszakadtak a kazároktól, **sekkor csatlakoztak hozzájuk a kabarok**(lázadók), akikből a nyolcadik törzset szervezték. A kabarok, mint az általában a nomádoknál szokásos volt, segédhadként támadáskor elől, visszavonuláskor hátul küzdöttek.**Etelközben került sor a törzsszövetség megerősítésére,avérszerződésre**, mely jelentősen megnövelte a magyarság erejét.

A magyarság éghajlati és egyéb hatásokra áttért a nomád életmódra, és Kr. e. 500 táján kivált az ugor környezetből. A pusztán főként török népek környezetében alakult ki a magyar nép.

Eleink Levédiában szoros kapcsolatba kerültek a kazárokkal, akik jelentősen hatottak törzsi szervezetükre és gazdaságukra.

A 830-as években Etelközbe húzódtak, és a vérszerződéssel erősítették meg a magyar törzsszövetséget.

39. A honfoglalás

A KÁRPÁT-MEDENCE A HONFOGLALÁS ELŐTTAttila halála után (453) a Hun Birodalom szétesett, s a Kárpát-medence **agermán népek**(gótok, majd longobárdok, gepidák) hazájává vált. A germánokat a Baján kagán vezetésével érkező**avarok**küzték el(568), és az Alföldet birodalmuk központjává tették.

A nomád avarokat a népvándorlás vihara vetette Közép-Ázsiából a Kárpát-medencébe. Európa e feltehetően török népnek köszönhetette **akengyel**megismerését (e nélkül nem alakult volna ki a páncélos lovagi harcmodor). Új hazájukból kiindulva végigportyázták, rabolták a környező területeket. Kalandozásaik nyomán szintek**ipusztult a Balkán lakossága**,ami lehetővé tette **aszlávok**nagyarányú beköltözését.

Az avar kagánok hatalma hanyatlani kezdett, de 680 táján a bolgár-törökök birodalmának felbomlásakor újabb nomádok érkeztek avar földre, ezért ismét megerősödött birodalmuk.**Nagy Károly**800 körül több hadjáratban**szétverte az avar törzsszövetséget**,s Pannónia területén**örgrófságot** szervezett. Az avarok egy része frank fennhatóság alá került és megkeresztelkedett. Másik részük a Kárpát-medence keleti felére húzódtott.

Az avar uralom összeomlásával egyre nagyobb számban érkeztek szlávok a Kárpát-medencébe.**A Dunántúlon kisebb szláv fejedelemségek**alakultak, mint Pribina állama, Zalavár központtal. A szlávok**elismerték a frank fennhatóságot**,hűbéresekként birtokolták a vidéket.**Harcbanálltka morvákkal**,akik a Kárpát-medence északnyugati részét tartották kezükben. 862-től mindkét fél az Etelközben lakó**magyarokat** hívtasegítségül. Szvatopluk halálát követően (894) a morva állam szétesett, ígya **Kárpát-medencében nem létezett jelentősebb államalakulat**.

A HONFOGLALÁS ELSŐ SZAKASZAőseink zsákmányszerző hadjárataik során megismerték a Kárpát-medencét. A hegyektől védett pusztákat alkalmasnak találták a letelepedésre. Ezért dönthettek úgy, hogy Etelközből ide költöznek **aveszedelmes keleti szomszéd, a besenyő**kéől.

A honfoglalás valószínűlegtervszerű vállalkozásnak indult. Nem egyszerre kelt útra az egész népesség az állatokkal és minden felszereléssel együtt.**895-ben Árpád vezetésével a magyarok többsége a Vereckei-hágón keresztülbenyomult a új haza területére**. Ugyanekkor az Al-Dunánál egy kisebb magyar sereg (Árpád fiának a parancsnokságával) a bizánciakkal szövetségben támadta a görög császárságot szorongató bolgár cárt, Simeont. Időközben a besenyők rátörtek az etelközi szállásokon maradt magyarokra.**A megtámadottak a Kárpátok hágóin keresztül Erdélybe menekültek**.

A besenyők egész népükkel együtt zúdultak eleinkre, mivel őket is szorongatták más népek. A sztyeppei országútra oly jellemző láncreakció következett be. Az arabok az Aral-tó környéki pusztákon levertek az úzokat, akik a besenyők területével kárpótolták magukat. A besenyők pedig a magyarokat szorították ki korábbi hazájukból.

A régészeti leletek tanúsága szerint az etelközi szálláshelyeken maradt nőket és gyerekeket mégse irtották ki teljesen, mint azt a források állítják. Ám őseink veszteségei nagyok lehettek, emberben is, de főleg az állatállományban.

A Kárpát-medencébe betelepülő törzsek**gyorsan lejutottak az Alföldre**,és a Garam–Duna vonaláig megszállták a vidéket. Ezen a területen,

a bolgárokon kívül nem találkoztak számottevő ellenállással. A következő évekről nem szólnak a források, de nyilvánvalóan a sorok rendezése, **az új hazában való berendezkedés** kötötte le erejüket. Ezt igazolja, hogy több évig nem indítottak hadjáratot nyugat felé.

A HONFOGLALÁS MÁSODIK SZAKASZA 898-ban a keleti frank uralkodó magyar hadak segítségét kérte itáliai ellenfele visszaszorítására. A magyarok Észak-Itáliára támadtak, ahol pusztítottak, városokat raboltak ki. Miután kiteleltek ott, hazatértek. Ezt követően először a morvákat verték ki a Kárpát-medencéből, majd a bajorokra támadtak, és **elfoglalták Pannóniát** (Dunántúl, Dráva–Száva köze, Bécsi-medence), elsöpörték a kis szláv hűbéres fejedelemségeket (900).

További harcokat igényelt a megszerzett új haza biztosítása. A bajorok nem nyugodtak bele gazdag tartományuk elvesztésébe. Nagy erővel támadtak a Duna vonalán, de **Pozsony közelében teljes vereséget szenvedtek** (907). Ezzel a győzelemmel a magyarság megvédte honát, megteremtve a lehetőséget nemzetünk megmaradására.

A hunok bukása után a Kárpát-medence továbbra is a népek országútja maradt.

Árpád vezetésével őseink Etelkőzből kiindulva két szakaszban foglalták el a Kárpát-medencét.

A bajor ellentámadások visszaverésével vált befejezetté a Kárpát-medence meghódítása.

40. A letelepedéstől az államalapításig

A KALANDOZÁSOK A nomád magyarság – mint minden nomád nép – már korábbi szálláshelyeiről portyákat indított szomszédai ellen. Ilyen kalandozások a honfoglalás előkészítésében is szerepet játszottak. **A portyák a Kárpát-medence megszerzése után is szinte évente ismétlődtek.**

A magyarok **leggyakrabban nyugat felé támadtak**. Észak-Itália, Bajorország, Szászország volt legtöbbször a célpont. Gyors mozgású lovas csapatokkal azonban eljutottak Dél-Itáliába, Franciaországba, sőt átkeltek a Pireneusokon. Támadásokat indítottak dél felé, Bizánc ellen is. A hadjáratok elsődleges célja **azsákmányszerzés volt**. Portyázó őseink elsősorban a gazdag templomokat, kolostorokat rabolták ki, és aranyat, ezüstöt, drága szöveteket zsákmányoltak. Foglyok tömegét hurcolták el. Nagy részüket eladták rabszolgának, vagy szolgáncépeiket gyarapították velük.

A kalandozások sikereidöntően a hűbéri berendezkedésű országok széttagoltságának köszönhető. Belső harcaik miatt nem tudtak eredményesen ellenállni. Gyakran a magyar seregek „megrendelésre” érkeztek: egy-egy uralkodó, vagy tartományi vezető ellenségei meggyengítésére használta fel eleinket. A győzelmekben szerepet játszott a nyugatiak számára szokatlan **nomád harcmodor**. A fegyelmezett magyar csapatok heves támadásai, színlelt menekülései megbontották a fegyelmetlen nyugati alakulatokat. Sorozatos vereségeket mértek rájuk.

A magyar támadások összefogásra sarkallták a nyugatiakat. I. (Madarász) Henrikszász uralkodó adófizetéssel vásárolt békét a magyaroktól, s a nyugalmat erőtgyűjtésre használta fel. Később megtagadta az adót, és ütőképes páncélos seregével **Merseburg közelében legyőzte a betörő magyarokat** (933). A rabló hadjáratok egy ideig folytatódtak, de Henrik fia, I. (Nagy) **Ottó döntő csapást mért eleinkre Augsburgnál** (955), ami a nyugati kalandozások lezárulását jelentette.

A MAGYAR TÁRSADALOM A X. SZÁZADBAN A hiányos források miatt **kétféle társadalomszerkezetet** is felvázolhatunk. Feltételezhetjük azt is, hogy **anomád törzsi szervezet** bomlása még kezdeti fokon állt, vagyis a társadalom a törzsi előkelőkre és a szabad harcosok csoportjára oszlott. Eszerint a fegyveres nomád pásztorok tömegei vettek részt a kalandozásokban a zsákmány reményében. **Nem zárható ki** az sem, **hogy** őseink mára **bomló törzsi (félnomád) társadalomban éltek**: már kialakult a törzsfők-nemzetségek (bőség) hatalmát biztosító fegyveres kíséret (jobbágys) és mellettük a mindinkább szolgálatra kényszerített szabadok (ínség) tömegei. Ez esetben a törzsfők és a katonai kíséret alkották a kalandozó hadakat. A kalandozó hadjáratok célja pedig épp a fegyveres kíséret eltartásához szükséges javak biztosítása lehetett.

GÉZA ÉS ISTVÁN MŰVE: AZ ÁLLAMALAPÍTÁSA kalandozások lezárulása után a magyarság válaszául elé került. Az egyik lehetőséget a nomád életmódot megőrző népek (hunok, avarok) sorsa jelentette: rövid tündöklés után a szétszóródás, az enyészet. A másik lehetőség: **csatlakozás a kialakuló keresztény, feudális Európához, a keresztény magyar királyság megszervezése**. Ez biztosíthatta a megmaradást.

A törzsszövetség élén két méltóság (fejedelem) állt. A tudósok vitatkoznak arról, hogy Árpád vajon a kündü vagy a gyula tisztséget töltötte be. Tény, hogy vezértársa (Kurszán) halála után (904), megszűnt a kettős fejedelemség. **A vezetés Árpád és utódainak a kezébe került.** A szegényes forrásanyag nem teszi lehetővé, hogy a honfoglalást követő évtizedekben a fejedelmi hatalom alakulását pontosan rekonstruáljuk. Árpád utódai **anomád öröklési rendszer** szerint követték egymást. Mindig a **nemzetség legidősebb férfitagja** örökölte a hatalmat (seniorátus). Így került a fejedelmi székbe 972-ben Árpád dédunokája, Géza.

Géza nevéhez fűződik a **törzsfők hatalmának fegyveres megtörése**. A céltudatos fejedelem házasságával is hatalma megszilárdítását segítette elő. Az erdélyi Gyula leányát, Saroltát vette feleségül, megszerezve ezzel a keleti országrészek támogatását.

Felmérve országa változó külpolitikai helyzetét, a keresztény szomszédok megerősödését, igyekezett kivédeni a várható nyugati támadásokat. **973-ban elküldte követeit a Német-római Birodalom császárához, I. (Nagy) Ottóhoz** Quedlingburgba. **Hittérítőket kért** az uralkodótól népének, majd lemondott a Lajtán túli magyar területekről. Az engedmények meghozták a kívánt eredményt. **Fia, Vajk**, a későbbi **Szent István számára sikerült megszerezni feleségül Gizella bajor hercegnőt**. A hercegnő révén az Árpádok rokonságba kerültek a császári uralkodócsaláddal (Szász dinasztia). **A Gizellával magyar földre érkező lovagok tovább erősítették a fejedelmi hatalmat.**

Géza halálakor (997) már az Árpádok kezében volt az ország nagy része. Azonban **családon belül Géza fiával szemben hatalmi igényekkel lépett fel Koppány**, aki István nagybátyja volt. A Géza által bevezetett új öröklési rend ellen lázadó Koppányt az idegen lovagok segítségével **István legyőzte, így hatalma megszilárdult**. A helyzet megérett arra, hogy a fejedelem a nagyobb tekintélyt biztosító királyi címért folyamodjon. II. Szilveszter pápától koronát kapott, amellyel **1000 és 1001 fordulóján Istvánt Esztergomban megkoronázták. Magyarország keresztény királyságok közösségébe lépett.**

Az ifjú királynak azonban **további harcokat** kellett vívnia azért, hogy az ország egész területe az ellenőrzése alá kerüljön. **Erdélyből** kiszorította anyai nagybátyját, Gyulát. Majda **Temes és a Maros vidékének** birtokosát, Ajtonyt győzte le. Ezzel **István az egész Kárpát-medence egyedüli urává vált**. Hatalma az ország kétharmadára kiterjedő földbirtokain nyugodott – ez volt az alapja az új, feudális állam működésének is. A következő évtizedekben István kiépítette **amagyar államszerkezetet** és – ezzel szoros összefüggésben – megszervezte **amagyar katolikus egyházat**.

A kalandozások zsákmányszerző hadjáratok voltak. Sikereiket a hűbériség miatti széttagoaltság tette lehetővé. A Német-római Birodalom megerősödése véget vetett a kalandozásoknak.

A X. század végén a magyarság számára a fennmaradást a keresztény, feudális Európához való csatlakozás jelentette.

A törzsfők hatalmának megtörése és a kereszténység felvételének megkezdése Géza fejedelem nevéhez fűződik.

Géza művét Szent István fejezte be. A hatalom megszerzésével, a katolikus egyház és a közigazgatás alapjainak lerakásával hazánkat a keresztény Európához kapcsolta.